

Христина Рой

Щастя

СВІТЛО
НА СХОДІ
Київ
2009

УДК 821.162.4-312.2+27-29

ББК 84.4СЛОВ6-44+86.37

Р 65

Р 65 Рой Х.

Щастя. — К.: «Світло на Сході», 2009.

Дружні відносини братів Павла і Андрія зазнають випробувань через кохання до одної дівчини. Невдовзі брати стають віруючими. Але як бути з їхнім коханням? Чи відновиться їхня дружба? Чи будуть вони знову щасливими і що таке справжнє щастя? Саме про шлях до справжнього щастя й розповідає ця книга.

ISBN 966-8501-07-1

© «Світло на Сході», 2003, 2009

Біля підніжжя Муртину

Люди казали, що в світі не знайти двох інших братів, які жили б так дружно й так любили один одного, як Павло та Андрій Муртинові.

Їм не виповнилось іще й чотирнадцяти років, коли помер їхній батько, і вони змушені були забути про забавки й допомагати матері в господарстві. А коли померла мати, їм довелося навчитися все робити самотужки.

Жили вони біля підніжжя високої гори, у будинку, оточеному фруктовим садом. Братам належало невелике поле, яке вони засівали, а зерно відвозили до мірошника Леготського, котрий мешкав неподалік — треба було тільки спуститися схилом гори в долину. Поруч із полем розкинулась лука з густою соковитою травою, тож брати завели двох корів і телят.

Неподалік від будинку Муртинових протікав струмок із кришталево чистою водою. Він напував не тільки господарів, але й худобину, бо мали брати не тільки корів, але іще й вівці. Із вовни, зібраної за дві зими, пряли прядиво, ткали тканину й віддавали кравцеві, а той уже шив для братів добрий одяг.

Павло з Андрієм зростали міцними, стрункими, плечистими, наче дерева в лісі. Кожен на своїх плечах легко міг винести слабкого жителя містечка на

вершину Муртину. Так називалася гора, біля підніжжя якої була їхня домівка.

Андрій Муртинов дуже любив свій дім, бо ніколи не бачив нічого кращого за нього. Буваючи в містечку, він дивився на будинки, побудовані впритул один до одного, і йому здавалося, що тут бракувало простору, який потрібен людині, аби вільно дихати. Андрій знав, що не проміняв би свій дім на жодну квартиру в місті. Із вікон квартири можна побачити лише сірий бетон та вуличний бруд, а в будиночку Муртинових хоч і маленькі вікна, але з них цілий рік можна милуватися красою Божого світу. Навесні їхній квітучий сад скидався на рай на землі, влітку на деревах визрівали плоди, а восени віття схиялося під їхньою вагою.

У місті все доводилося купувати, а в Муртинових всього було вдосталь: молоко, фрукти та гриби, по які недалеко було ходити. М'ясо, щоправда, їли рідко, тільки коли забивали барана чи кроля. І домашню птицю розводили, на продаж у місті, а на отримані гроші купували все необхідне для господарства.

Павло Муртинов не був згодний із братом щодо будинку і вважав, що до нього треба зробити добудову. Він придивлявся, як були побудовані інші будинки, і змірковував, яким би то чином перебудувати власний. Брати вже хотіли розпочати будівництво, та раптом отримали виклик з військо-

вої установи, в якому йшлося, що Павла призивають на військову службу. Новина вразила братів. Краще б їх узяли обох і не розлучали. Розлука здавалася їм неможливою, адже вони були майже ровесниками й завжди жили разом! Один одному вони іноді казали: «Якщо нам доведеться йти до війська, ми будемо служити разом», — але в глибині душі вони плекали надію, що така доля їх не спіткає. Братам ніколи не спадало на думку, що одного з них можуть закликати, а іншого залишити. Що розуміли пани військові, які висміяли Андрія, коли той попросив, аби його взяли разом із Павлом? Вони не знали, що відчували ці парубки: як Павло буде служити без Андрія і як Андрій залишиться без Павла?

«Якби я не впав, коли був іще малий, то міг би піти в солдати, — бідкався Андрій. — Якби Павло впав тоді разом зі мною, тоді б нас обох не взяли...»

Зажурені повернулися брати з міста.

— Не сумуй, Андрію, — трохи заспокоївшись, сказав Павло. — Усе на краще. Якби нас обох закликали до війська, нікому було б наглядати за нашим будинком, і він би геть розвалився. Ми, звичайно, могли б тимчасово здати його кому-небудь, але краще за тебе про нього ніхто не дбатиме. Бог дасть, повернуся здоровим і заживемо ще краще, ніж жили. А я навчу тебе всього, чого сам навчуся на службі.

— Гаразд, — погодився Андрій, трохи заспокоєний, — за ці три роки я один добудую все, що ми вирішили.

— Ти не зумієш усе зробити один, самому тобі не впоратись, — розмірковував уголос Павло. — Та й не гаразд тобі лишатися самому. Може, візьмеш до себе тітку Звару? Вона, бідолашна, не має на що жити, бо покійний дядько все спустив, а тепер і другий її чоловік помер.

— Ти правий, брате, вона добра жінка. Від першого чоловіка в неї залишилася дочка. Хай із волі Божої усе так і буде: ти там будеш долати розлуку, а я тут.

Брати заспокоїлись і через те, що призов був іще не скоро, почали забувати про те, що сталося, як про страшний сон.

Але минув якийсь час, і страшний сон перетворився на дійсність. Коли Андрій прощався з Павлом біля рідної домівки, то дивився на брата так, ніби ховав його живцем, ніби цієї миті вмирало їхнє братерське щастя. Міцно обійнявшись, брати стояли й плакали, і Павлу теж чомусь здавалося, що він сюди більше не повернеться.

Хто знає, скільки б вони стояли так, обійнявшись, якби не друзі, що саме прийшли попрощатися з Павлом.

Андрій провів брата до вокзалу, де вони й розсталися. Його втішало лише те, що Павло не один, що, коли він буде служити з молодими хлопцями, його смуток розвіється. Про себе він не думав.

Провівши брата, Андрій одразу вирушив до тітки Звари й допоміг їй зібрати увесь її небагатий скарб, який вільно розмістився на возі. Йому не хотілося самому повертатися додому. Тітка подумки благословляла племінника за те, що той покликав її до себе. Залишившись удовою, вона вдруге вийшла заміж, теж за удівця, але його діти від першої дружини не прийняли мачухи, усіляко кривдили її, та ще гірше поводитися вони з її дочкою від першого шлюбу. Маленька Ілонка Звара через важку працю й постійне недоїдання у свої чотирнадцять років видавалася багато молодшою за своїх однолітків. Тож мати й дочка з полегшенням зітхнули і, наче дві сіромахи-пташки, з легким серцем залишили дім, під дахом якого їм так зле велося.

Ілонка була худорлявою дівчинкою з великими синіми очима на блідому й змарнілому личку. Її очі зі смутком і ніжністю дивилися на білий світ і ніби розповідали про те, що дівчинка в своєму житті вже зіткнулася зі злом. Щоразу, коли мати дивилася на дочку, у неї стискалося серце: вона розуміла, що, одружившись удруге, вона зробила свою дитину

знедоленою сиріткою. Мати сподівалася, що хоча б тепер вони будуть щасливі!

Оселившись у будиночку під горою, дівчинка бігала за своїм двоюрідним братом, який її не ображав, як цуценя за добрим хазяїном. Потрібно було чимало часу, щоб душа дитини звикла до свободи й до великого щастя, яке так несподівано було подароване їй. Проте дівчинка швидко надолужила згажане. Зміна умов та способу життя вплинули на неї так само, як сонячні проміні впливають на зачухлу в густому затінку рослину.

Лонка почала зростати й міцнішати, її личко округлилося, щічки розквітли рожевим рум'янцем. З очей зник страх, і на вустах з'явилася усмішка. Вона почала навіть підспівувати пташкам, які весело щебетали садочку. У всьому допомагаючи матері та Андрію, вона своїм теплим почуттям вдячності ніби зігрівала дім.

— Знаєш, тітонько, я так боявся, що не витримаю розлуки з Павлом. Боявся, що кожний день видаватиметься мені вічністю, проте я навіть не помітив, як проминув рік, — так допоміг нам Господь, — казав Андрій.

— Це милість тобі за те, синку, що ти зробив нам стільки добра, — казала жінка з глибокою вдячністю.

Завжди великою радістю в домі Муртинових були листи, які надходили від Павла. Спочатку вони

були коротенькими, але з часом стали довгими. Андрій дивувався, що Павло тепер пише майже так, як у книжках.

— Подивіться, тітонько, як наш Павло навчився писати. Служба в армії піде йому на користь.

Першої ж зими Андрій почав учити Ілонку читати й писати, згадуючи все, чого навчився в школі. Тітка Звара дістала батьківську Біблію, і тепер вони читали її вголос і обговорювали цікаві й мудрі історії зі Священного Писання.

Вони любили ходити до церкви, попри те, що шлях був не близький і забирав цілих дві години. Влітку вони бували там частіше. Їм подобалося, коли пастор виголошував проповідь на знайомий уже зміст того чи іншого уривку з Біблії, хоча з проповіді вони мало що розуміли, як і вдома з прочитаного. Але ніхто з інших слухачів, мабуть, не розумів більше, ніж вони. Люди, з якими вони слухали проповідь, були задоволені своїм життям і ніколи не замислювалися, що станеться з ними після смерті. Вони казали, що це відомо лише Богові, й продовжували вважати себе порядними й чесними, адже ніхто не міг сказати про них нічого поганого. Вони зверталися до Бога завченими молитвами й співали одні й ті самі гімни зі своїх пісенників. Три або чотири рази на рік сповідувалися, і в такі дні почувалися пригніченими. Здійснивши цей обряд, люди раділи, що вчинили для Бога щось дуже

гарне, і плекали надію, що, може статися, саме за це потраплять прямісінько до раю.

А що робив Павло? На його долю випав важкий тягар солдатської служби. Іноді він почувався наче ув'язнений. У такі хвилини він починав заздрити навіть верховим коням. Як же про них піклувалися! Офіцери погладжували коней, не шкодували для них ласкавих слів, а солдатів лише брутально лаяли, навіть не розбиралися, завинили ті чи ні.

Молодий хлопець, який виріс на природі, потерпав через велике скупчення солдатів у казармі, через суворий режим, чужу мову й жорстоке, принизливе ставлення офіцерів, та найбільше страждав він від того, що його, як рослину, вирвали з рідного ґрунту й пересадили туди, де він ніяк не міг пустити коріння. Він страждав більше, ніж це можна вимовити словами, страждало не тільки його тіло, страждала душа. В армії він уперше почув брутальні слова й відверту лайку, від яких обличчя його палахкотіло від сорому. Іноді йому бракувало сили на виконання якогось завдання, а іноді він нудився вимушеною бездіяльністю. Він не міг звикнути до чужої їжі. У задушливій казармі, коли випадала вільна година, ним оволодівали такі бажання й такі думки, яких він не знав, коли жив удома.

Згодом йому почало здаватися, що він може до всього призвичаїтись і до всього звикнути. Але на-

справді це було не так: то в його серці вмирили чистота і цнота. Зі щирого й чистого сільського парубка він перетворювався на брутального солдата.

Але щось усередині Павла опиралося цьому перетворенню. Цим «щось» була обіцянка, яку він дав Андрію перед армією. Він хотів дотримати слова й намагався в будь-якій ситуації навчатися всього, що тільки було можливе. Минав час, і в Павла залишилося тільки одне бажання — якнайшвидше повернутися додому, до Андрія. Йому здавалося, що на батьківщині він знову стане таким, яким був раніше, і разом із солдатською формою скине з себе все те чуже, що так гнітило його.

Через деякий час Павла призначили до воєнного оркестру. Він виявився музично обдарованим, до того ж навчання давалося йому легко, і він досяг неабияких успіхів. Викладачі так хвалили Павла, що деякі хлопці навіть почали заздрити йому, особливо після того, як його підвищили у званні.

На другий рік служби Павла відрядили до прикордонних військ, і він служив у Боснії. А третього року він потрапив до великого міста, де, разом з іншими солдатами, відвідав усі пивні та дешеві ресторани.

Але незабаром він довідався, що є місце, де за дешево можна купувати книжки. Часу в нього було вдосталь, грошей вистачало, і він почав читати. Поступово йому почав розкриватися сенс того, що спостерігав він навколо себе. Тепер він зрозумів, чому так негідно

поводяться з солдатами, які походили з села, і усвідомив, що найгірше ставляться до словацького селянина. І Павло вирішив змінити своє життя. «Ми з Андрієм теж станемо панами. Чого ми маємо бути гіршими за інших? Збільшимо своє господарство, візьмемо наймитів, накупимо книжок та журналів. Будемо справжніми панами, і тоді ніхто не наважиться ставитися до нас як до звичайних селяноків».

Павло вирішив збирати гроші на дорогий костюм. Це було неважко, бо його призначили на службу до офіцера. «В одязі шляхетного пана я повинен навчитися ходити й розмовляти, як пан», — вирішив Павло і став переймати манери свого офіцера, з яким був однакового зросту й статури. За короткий час він навчився, як той, вклонятися, сідати, курити сигару й розмовляти. Павло, дуже задоволений собою, мріяв про скоре повернення на батьківщину. «Ось там я себе покажу, — думав він, — я не хочу, щоб мене називали просто Павлом Муртиновим».

Повернення

Тим часом Андрій, як і обіцяв, намагався все зробити до повернення брата. Восени вони прибудували до будинку нову кімнату, яку задумав Павло, упорядкували все всередині дому й на подвір'ї, прорідили фруктовий сад, заготували дрова. Андрій купив іще кілька гарних корів. Щод-

ня вони вели мову про Павла, з радістю очікуючи на його повернення.

Ілонка підросла й стала гарною помічницею. Вона так зміцніла й змінилася за три роки, що в ній уже неможливо було углядіти те нещасне дитинча, яке прийшло в дім до Андрія. Вона в усьому допомагала братові. Працюючи разом, вони звикли одне до одного, і в роботі у них панував лад. Часто Андрій розповідав Ілонці про Павла, а вона завжди вигадувала щось, аби розвеселити брата й відігнати від нього тугу.

— Ми з тобою підемо зустрічати Павла, — мріяв Андрій, — а тітонька тим часом приготує святкову вечерю, і ми влаштуємо справжнє свято, якого ще не було в нашому домі.

Надійшов останній лист від Павла, в якому він просив не зустрічати його на вокзалі, бо він хоче пройти пішки через гори. Андрій з Ілонкою вирішили зустріти його хоча б неподалік від оселі, біля межового каменя. Андрій одягнув нового костюма, а Ілонка — гарне святкове вбрання. У садку вони нарвали для Павла вишень, щоб він міг поласувати ними після довгої дороги.

Вони йшли назустріч Павлові вздовж струмка. Радісно було дивитися на цю пару. Андрій нагадував міцну гірську сосну, а Ілонка, з сяючими від щастя синіми очима й майже дитячою усмішкою на ніжному личку, нагадувала квітучу шипшину. Білі рукава

блузки, рожева жилетка, фартушок і хустинка — все це, поєднуючись, створювало чудовий образ.

Андрій ще ніколи не бачив Ілонку такою гарною, хоча всі ці роки вона постійно була поруч із ним, росла під його опікою, ніби квітка на сонячній галявині. Він ішов поруч із нею й притримував віття кущів, аби воно не хльостало її. У ці хвилини в ньому прокинулося дивне відчуття, яке він пов'язав із хвилюванням через близьке побачення з Павлом.

Берегом струмка вони дісталися до водоспаду. Там, серед папороті та незабудок, можна було перепочити. У горах панувала тиша, порушувана лише гудінням жуків на галявині. Навіть водоспад не шумів, бо вода стікала по порослих мохом каменям.

Ілонка, насолоджуючись тишею, подивилася на Андрія і, зустрівшись із ним поглядом, спитала:

— Андрію, як ти гадаєш, чи буде Павло ставитися до мене так, як ти, по-доброму? Я не заважатиму йому?

— Ти хочеш сказати, чи сподобаєшся ти йому?

Парубок ніжно взяв руку Ілонки й подивився їй у вічі. Потім він відвів погляд, ніби запитував у всього, що їх оточувало: «Як ви гадаєте, чи може вона комусь не сподобатися?»

— Мати сказала, що, коли повернеться Павло, ви впораєтесь і без нас, — тихо промовила Ілонка.

— А що ми без вас будемо робити?! — вигукнув Андрій, зробивши нетерплячий жест рукою. — Я ди-

вуюсь, як тітка могла таке сказати! Хто буде дбатиме про нас, якщо ви поїдете звідси?

— Але ж раніше ви без нас обходилися...

— Тоді все було інакше. А тепер я навіть уявити собі не можу, що наш дім може бути без тебе.

Радість і задоволення охопили дівчину, і вона заспокоїлась. Помітивши яскраву квітку, вона підійшла до краю урвища й нахилилася, щоб зірвати її, але похитнулася й ледве не зірвалася вниз.

— Ілонко! — злякано скрикнув Андрій і встиг міцно схопити її саме в ту мить, коли вона втратила рівновагу й похитнулася. Вони відскочили від краю урвища, на невеличкий виступ скелі, де для двох ледве вистачало місця. Навколо них струменіла вода, а внизу, майже під їхніми ногами, глибочіла прірва.

Андрій ухопився за дерево, що невідомо як вирросло в розщілині скелі, міцно притискуючи до себе Ілонку, серце якої калатало так сильно, наче хотіло вирватись із грудей.

— Поглянь, ти ж могла впасти.

— Бачу, я розбилася б... Дякую тобі, Андрійку! — тремтячим голосом прошепотіла дівчина, витираючи сльози, які текли по її щоках.

— Не плач, усе гаразд, — заспокоював Андрій. — Тепер помірковано, як нам звідси вибратись. Перейдемо по цьому виступу на той бік скелі, і я спробую видертись нагору, той край не такий стрімкий. Не бійся, ось так, а тепер дай мені обидві руки.

За кілька хвилин вони вже стояли на безпечній відстані від прірви, однак Ілонка через переляк ледве трималася на ногах.

— Залишайся тут. До межового каменя звідси недалеко, я піду один. Ти чекай на нас тут, але, благаю тебе, до краю більше не підходь!

Дівчина сиділа на траві й дивилась услід Андрію, поки він не зник за деревами. Їй здалося дивним, що він жодного разу не озирнувся. Бо, працюючи разом, не раз спостерігала, як він, вирушаючи кудись у справах, завжди кілька разів обертався. Ілонка і не здогадувалась, яких зусиль доклав парубок, аби здолати бажання озирнутися й іще раз кинути на неї погляд. Він знав, що коли зробить це, то повернеться назад, до неї. «І що тоді? — запитував себе Андрій. — Обійняти її, притиснути до себе й дивитися в її миле обличчя... Як це я досі не помічав, яка вона вродлива?! І щоб вона пішла з мого дому? Ні, цього не буде! Нізащо! Я пережив розлуку з Павлом, та цю розлуку мені несила буде знести... Але чому?» Гори не могли дати відповіді, а серце й не вимагало її, бо було сповнене нового, досі незнаного почуття.

Андрій ішов, занурений у роздуми. Здалеку він угледів незнайомого пана, яким, за інших обставин, мабуть, зацікавився б, однак тепер не звернув на нього жодної уваги. Але пан, який вже зовсім близько підійшов до Андрія, раптом зупинився, поставив свою валізу на землю й простягнув до нього руки:

— Андрію! — Андрій ніби скам'янів. Він упізнав рідний голос, але не міг повірити власним очам: невже цей молодий пан — його брат Павло? Так, це був він, тому що вже через мить парубок опинився в міцних обіймах брата.

— Андрію, Андрійку! Невже ти не впізнав мене? — Трохи знітившись і ніби вибачаючись, Павло додав: — У місті не так одягаються, як у нас. Мені не треба було з'являтися тут у такому вбранні. Але ж ти знаєш, що свій одяг я відіслав додому. Гадаю, що ти незабаром звикнеш до мого костюма.

— Твоя правда, в цьому одязі ти якийсь ніби чужий, тому, мабуть, я й не впізнав тебе, — визнав, зітхнувши з полегшенням, Андрій з усіх боків розглядаючи брата.

— Невже я тобі не подобаюсь? Правда ж, маю непоганий вигляд? — пожартував той.

— Гарний на тобі одяг, та тільки панський. Нова сорочка, яку я для тебе приготував, краще тобі пасуватиме.

Павло давно вирішив, що не буде носити селянського одягу, але не хотів одразу говорити про це, щоб не затьмарювати радість першої зустрічі. Павло радів, що вони знову разом, і не міг надивитися на рідного брата. Яким красенем він став! Андрій нашвидкуруч розповів усі домашні новини і сповістив, що Ілонка теж вийшла його зустрічати, але дорогою відстала. Розмовляючи, вони дісталися лісової галявини.

— Поглянь-но! — радісно вигукнув Андрій, вказуючи на дівчину, яка поспішала їм назустріч. — Поглянь на неї!

Павло, кинувши погляд у напрямку, куди вказував брат, застиг від подиву. Він усе ще уявляв собі Ілонку дитиною, забувши, що проминули три роки.

— Недивно, що вона тобі в усьому допомагала, адже вона так виросла, — зауважив він.

Дівчина побачила братів і розгубилася. «Невже це Павло з Андрієм ідуть?» — подумала вона і зупинилася, ніяковіючи.

— Ілонко, ти не хочеш привітатися зі мною? — почула вона незнайомий голос. — Чи я так змінився, що мене не впізнати?

— Тепер упізнаю, — промовила вона нарешті, затинаючись, і, соромлячись власного збентеження, нерішуче потисла простягнуту Павлом руку.

— Не звертай уваги на те, що Павло в панському одязі, — підбадьорив її Андрій. — Це тому, що військову форму не дозволяється брати з собою, а свій одяг він іще раніше відіслав додому.

— І чому вас так лякає мій чорний піджак? — засміявся Павло. — Хіба ви ніколи не бачили, як одягається панство?

— Звичайно, бачили. Тільки в ньому ти схожий на чужинця.

Щоб їх розвеселити, Павло почав розповідати, якою була дорога додому, пригадував веселі випадки

з солдатського та офіцерського життя. Смакуючи вишні з саду, він розпитував Андрія та Ілонку про знайомих. За розмовами вони не помітили, як прийшли додому. І поки тітка клопотала біля вечері, збулася давня мрія Андрія — показати братові все, що він зробив за час його відсутності. Павло все хвалив, хоча в низенькій кімнаті йому доводилося іноді пригинатися через свій високий зріст. Тут він відчував себе орлом, зачиненим у тісній клітці. Коли всі сиділи за столом, тітка сказала, що повз їхню хату проходив мірошник із долини й запитував, чи вдома Павло.

— Який мірошник — старий чи Юрко?

— Старий.

— Він іще живий?

— Живий. Цей старий дракон у вогні не згорить і у воді не потоне.

— А решта Леготських як? Живі-здорові?

— Стара померла. Ми писали тобі про це. Дружина Юрка тепер за хазяйку в хаті, про що вона давно мріяла. А от дружині Даніша, з усього видно, не дуже солодко ведеться.

— Хіба Даніш одружився?

— Три роки тому, тижнів зо три після твого від'їзду. У них росте гарний хлопчик, йому лише два роки, але він уже гарно розмовляє.

— А кого Даніш узяв за дружину?

— Якусь Терновську.

— Пам’ятаєш, на ярмарку ми купили в її дядька корову?

— Так, згадав! Із ними був іще якийсь хлопець, наш одноліток.

— Це її брат. Коли їхні рідні померли, він перебрався сюди, купив хатину Малкових і розпочав теслювати. Люди кажуть, він управний майстер. Якби я дізнався про це раніше, то замовив би йому двері й вікна.

— А Даніш теж теслює?

— Авжеж, вони живуть заможнo. Відтоді як Імрих удома, вони працюють разом. Старий побудував для Даніша майстерню, а для Імриха — кузню. Коли я віддавав їм у ремонт нашого візка, вони мене дощенту обібрали. Та й чого дивуватися: яблуко від яблуні далеко не падає — це ж сини Леготського.

— А чи давно Імрих повернувся?

— Навесні.

— Дружина Імриха скаржилася, — зауважила тітка, збираючи посуд зі столу, — що старий попихає Імрихом і хоче його оженити, аби в такий спосіб прив’язати до домівки.

Розмова точилася до самого вечора. Тітка з Ілонкою першими пішли спати, а Павло з Андрієм розмовляли до самого світанку. Після трьох років розлуки вони знову були разом!

— Послухай, Павле, — заговорив Андрій, — я чув, що в цього Терновського не така віра, як у нас.

— Він що, католик чи реформат¹?

— Ні те, ні друге...

— Так хто ж він?

— Не знаю, люди різне про нього кажуть, але всі охоче пропонують йому роботу, бо він не обманює й не лається. Та нас це не обходить. Ми теж не лаємось. Гарзд, ходімо спати.

«Ото послати б Терновського на військову службу, — думав Павло крізь сон. — Я б подивився, як би він вижив без обману та лайки».

У Леготських

Того вечора, коли Павло Муртинов повернувся додому, старий мірошник Леготський оглядав греблю. Він стояв на перекинутому через струмок містку, який з'єднував його оселю з долиною. Хоча старий уже не працював на млині, а приглядав за господарством, йому було приємно углядіти якийсь недолік і, прискіпавшись до нього, розпочати сварку. Без лайки він і дня прожити не міг. Мірошник був високий чолов'яга, міцний та кремезний. Його червонощоче обличчя пашіло здоров'ям, і тільки сивина на скронях і в бороді зрадливо натякала на його справжній вік — а було мірошникові вже за

¹ Реформат — прибічник перетворень у церкві в дусі протестантизму.

шостий десяток. Із дванадцяти дітей у нього залишилося тільки троє синів. Юрко був старший, а Імрих і Даніш — молодші.

У Юрка підростали два сини й дві доньки. Старший син навчався в гімназії. І дід дуже хотів, щоб онук став адвокатом, бо дуже заздрих панам та їхньому заможному і, на його розсуд, безтурботному життю. Інший його онук опановував кравецьку справу. Одна онука мірошника подалася до міста і влаштувалася там прислугою. Інша, наймолодша з онуків, жила з батьками. Її обов'язком було пасти гусей, але вона більше любила сидіти на березі струмка й бовтати загорілими ногами в чистій прохолодній воді.

— Ти що там робиш, жабеня? Ходи-но мерщій до гусей! — наказав дід онучці, сердито насупивши густі сиві брови.

Дівчинка неохоче підвелася і, голосно позіхнувши, пішла до гусей. Мірошник, одвернувшись від неї, дивився тепер на дах старого млина, який, наче виправдовуючи свій похилий вік, нахилився до покрівлі гарного нового будинку. З містка мірошникові видно було все його господарство.

«Отож, — думав він із гордістю, — усе це я нажив своїм горбом. Спочатку в нас із дружиною була лише стара хатина. А тепер — новий дім, хлів, повний худоби. Усе тут — луки, сади, поля — все моє. Синів я виховав належним чином, кожного навчив

ремесла, яке прогодує. Та й сам я — не останній на селі чоловік, а порядна й поважна людина». Подумавши про це, він зсунув брови так, наче погрожував тому, хто може взяти під сумнів його порядність та поважність.

Раптом із двору пролунав голосний крик. Різкий жіночий голос лив на весь білий світ потік брудної лайки.

— Через що вона знову галасує? — пробуркотів мірошник і попрямував до подвір'я. — Що тут у вас? Що сталося?

Тримаючи в одній руці мертве каченя, а другою рукою погрозово розмахуючи, посеред двору стояла хазяйка, на вигляд вже немолода жінка. Її сірі, колючі від злості очі палахкотіли іскрами ненависті.

— Чого це ти, Катерино, лаєшся?

— Як же не лаятись?! Третє каченя пропало, і винне в усьому те погане дівчисько. Вона нагодувала їх чимось гарячим, щоб мені дозолити.

І знову лайка полилася бурхливим потоком, погрожуючи затопити не лише подвір'я, але й цілий світ.

— Та ж припини врешті-решт свій лемент! — мірошник так гаркнув, що собака на ланцюгу, який досі мирно спав, здригнувся з переляку. Із хліву прямисінько на пташиний двір вискочило теля. Кури, збожеволілі від страху, з голосним кудкудаканням розлетілися на всі боки, а півні, рятуючись, злетіли на купу гною.

Мірошник Леготський ще був спроможний показати, хто в домі хазяїн. Тільки йому було до снаги втихомирити невістку. Коли він починав гримати, усі навколо замовкали.

Однак цього разу він не розлютився.

Розгонистою ходою мірошник попрямував до бокових дверей будинку й через них увійшов до невеличкої чистенької кухні, де біля печі стояла молода жінка. Її руки були складені наче для молитви. По її очах було видно, що вона плакала. Гарненький хлопчик у білій сорочечці ховав свою кучеряву голівку в складках її спідниці. Коли двері за старим із тріском зачинилися, жінка здригнулася. Дитина з переляку випустила з рук спідницю і, мабуть, впала би, якби мати її не підхопила.

— Що це ти знов утнула? Чим не догодила Катерині?

— Нічим, батьку. Мене й удома не було, — спокійно відповіла жінка. — Ви самі знаєте, що, тількино ми повернулися з луки, я одразу пішла готувати вечерю.

— Та не дарма ж вона скаржиться. Мабуть, ти мстишся за те, що твої каченята не вилупилися, ото ж ти й її пташенят звести хочеш.

— Навіщо мені брати такий гріх на душу? Прощу вас, батьку, повірте мені, я нікому зла не бажаю. Я не винна в тому, що Катерина мене ненавидить і завжди зводить на мене наклепи.

Дві великі сльози скотилися по її щоках і впали на голівку дитини.

— Я не збираюся вислуховувати твої скарги і зв'язати на твій плач. Знаю, ти хочеш нам дозолити, — похмуро вів своєї мірошник. — Відтоді як повернувся твій брат, який продав свою віру й свою душу, ти зробилася іншою. Ти нам уже так остогидла, що й дивитися на тебе немає жодного бажання. Дивуюся тільки, як мій Даніш може терпляче зносити, що ти постійно бігаєш до брата й засиджуєшся там до ночі.

— Батьку, Даніш знає, що нічого поганого ми там не робимо. Ми читаємо Слово Боже, співаємо Йому славу й молимося за вас.

— А навіщо вам за мене молитися? Я й сам за себе молюся, цього досить. Якби моя дружина весь час кудись бігала, я б їй хутко довів, хто в хаті хазяїн. І Данішеві накажу, аби він дав ладу своїй родині.

Молода жінка здригнулася. Притиснувши до себе дитину, вона змолилася:

— Батьку, не настроюйте Даніша супроти мене! Я все буду робити, усі образи знесу, тільки не забороняйте мені ходити до Яна. Я не можу вам пояснити, та ви й не станете мене слухати, але повірте, коли я туди приходжу, мені здається, що я вже в раю. Така радість у мене на серці! Хоча Даніш і каже, що я могла б читати й молитися вдома, але в нашій хаті з раннього ранку до пізньої ночі немає спокою, тому немає й благословення. А мені так хочеться, щоб

Господь Ісус Христос пробачив мені гріхи, щоб Він прийняв мене і дарував мені мир і радість, як Янові.

— Замовкни! Що ти все про свої гріхи патякаєш?! Чого вони не дають тобі спокою? Ти що, хотіла б, щоб ми нічого не робили, а тільки сиділи над Біблією? Хоч скільки молися, а з порожньої склянки не нап'єшся. Якщо тобі ліньки працювати, треба було виходити заміж за попа, — сердито промовив мірошник, прямуючи до дверей.

— Ви добре знаєте, батьку, що я ніколи не боялася роботи, — захищалася невістка. — Цілий день я служу вам вірою й правдою, але вечір залиште мені для спасіння душі. Від цього вам збитків не буде.

— Сперечатися з тобою не хочу, одне лишень скажу: якщо Даніш призвичаїться щодня завертати до шинку й пропивати там гроші, через те що ти від нього бігаєш, то, якщо не він, то я сам вижену тебе з дому. Вибирай!

Розгніваний мірошник пішов. Незабаром він уже був у кузні в молодшого сина. Імрих прилагоджував колесо до воза, щойно зробленого Данішем. Мірошник замилувався своїми вправними синами й тим, як вони злагоджено працювали, і навіть забув про невістку. Коли сини помітили батька, Імрих, жартуючи й голосно сміючись, почав лаятись, не поступаючись добором слів батькові. Старий уже хотів вгамувати жартівника, як раптом двері відчинилися й на порозі постав Юрко Леготський. Він

привіз на млин зерно й прийшов просити братів, аби вони допомогли розвантажити воза. Троє синів разом із батьком стали до роботи й швидко з нею впорались. Незабаром млин запрацював на повну силу.

Тим часом молода невістка, Юдка, приготувала вечерю й накрила на стіл. Вони з дитиною й чоловіком харчувалися окремо, а старий — разом з Імрихом та родиною Юрка. Так захотів сам мірошник ще минулого року, щоб уникнути сварок, особливо між Катериною й Данішем. Юдка була вдячна свекрові за це, бо за спільним столом завжди почувалася ніяково.

Зараз вона, нагодувавши дитину, вклала малюка в ліжечко, яке Даніш зробив власноруч для їхнього первістка. Ледве вона вклала малюка, як до кімнати зайшов Даніш. Він схилився над сином, поцілував його, а потім сів до столу. За вечерю вони по-дружньому розмовляли, і було видно, що вони кохають одне одного, що спільною в них була не тільки орна земля та хатне господарство.

— Після вечері я піду до Яна, домовлюся, щоб він зробив верха для коляски судді, — сказав Даніш.

— Зачекай, я теж піду з тобою, — попросила дружина.

— Тільки не барися. А як же малий?

— Ти ж знаєш, він до ранку спокійно спатиме.

— Гарзд. Підкину коровам трави й підемо.

Юдка швидко впоралася зі справами, і вони з чоловіком пішли лукою до хижки Яна. З городу їм услід дивилася невістка. «Як вони ідуть, ніби наречений з нареченою, а не чоловік із жінкою, — нашіптував їй голос заздрості. — Мабуть, вона його вмовила піти до Яна. Теж мені, мати, — замикає дитину й тікає на цілу ніч! Куди тільки Даніш дивився, коли вибирав собі дружину? Я замолоду була вродливішою за Юдку. Юрко кохав мене до нестями, але ніколи через кохання не втрачав голови. Поживемопобачимо, як воно в них буде. Але я все ж таки спробую відкрити Данішеві очі на те, що відбувається в його родині».

Коли Даніш із Юдкою були вже біля хижки Яна, назустріч подружжю вибіг величезний пес, який від радості ледве не збив Юдку з ніг.

— Гаразд, Дунчо, годі вже, — заспокоювала Юдка собаку, погладжуючи його кудлату голову.

— Дивись-но, який у тебе друг! — засміявся Даніш.

— Він мене пам'ятає ще відтоді, коли ми жили в батьків і ходили з ним пасти вівці.

— Так, тепер уже песик заслуговує на відпочинок. Ну що, старий, хазяїн удома?

Ніби зрозумівши запитання, собака задер хвоста й побіг до невеличкої, але дуже охайної хижки. Двері відразу ж відчинилися, і на порозі постав гарний парубок. Він не мав такої вроди, як у його сестри,

але в ньому було щось дуже привабливе. Як сказали б вчені люди, його обличчя свідчило про прекрасну душу.

— Сядьмо тут, під горіхом, — привітавшись із Яном, запропонував Даніш.

— Ви посидьте тут, а я трохи приберу в хаті. Погано все ж таки без господині, — голосом, який не терпів заперечень, сказала молода жінка.

— Дякую тобі, Юдко. Коли вже так, то, може, й корову подоїш? — чи то спитав, чи то попросив Ян.

— Не розумію, як ти можеш жити сам, Яне? — дивувався Даніш. — Я б не зміг.

— Я ж не сам, Данішу. Коли-небудь і ти зрозумієш, що можна жити самому, але не бути самотнім: «...не бійся, бо Я з тобою!»², — спокійно відповів він.

— Ти насправді вважаєш, що Бог тут живе? — запитав Даніш з усмішкою.

— Я не маю права брати під сумнів Його слова й обітниці.

— Але чому ти такий упевнений, що вони стосуються й тебе теж?

— Уся Біблія нас стосується, виходить, що й усі обітниці Божі призначені мені. Вони для мене безперечні, я в них вірю.

— Гаразд, якщо ти такий упевнений в цьому. Але, знаєш, мені не хотілося б вважати істиною те,

² Буття 26:24.

що написано в Біблії. Священики кажуть, що Бог завжди з нами, а людським словам та вчинкам іноді бракує гідності. Якби я вірив, що Бог мене завжди, кожної миті, чує і бачить, мені це навряд чи сподобалося б.

— А навіщо тоді ви при зустрічі кажете одне одному: «Помагай, Боже»? Якщо з вами немає Бога, то як же Він може допомогти?

— Це просто звичай такий, і ніхто не звертає уваги на ці слова, — збентежено відповів Даніш.

Вони якийсь час помовчали.

— Навіщо ви закликаєте Господа, якщо нічого при цьому не думаєте, і навіть не вірите, що Він є?

— Ледь не забув, чого прийшов, — спробував змінити тему розмови Даніш. — Ти закінчив скриню? Мені вона буде потрібна до суботи.

— Так, вона майже готова. Імрих може забрати її ввввзвввтра надвечір.

— Ото вже й вправний ти майстер, Яне! На тебе можна покластися, ти завжди дотримуєш слова, — від щирого серця похвалив теслю Даніш.

— Якщо я щось пообіцяю й не виконаю — я, таким чином, збрешу, а це — гріх.

— Гріх? Для тебе все гріх! Піти з хлопцями й дівчатами послухати музику, хильнути чарку — все гріх! Тебе лають, з тебе сміються, а ти мовчиш. Що ти за людина?! Живеш, наче самітник. Може, потвоєму, і женитися гріх?

— Цього я не казав.

— То чому не одружуєшся?

— Не бачу в цьому потреби.

Даніш почервонів:

— Чи ти гадаєш, що не знайдеться дівчини, яка погодиться жити з тобою в такій хижці? У Муртинових, у тих, що живуть під горою, є не просто дівчина, а справжня квітка. Щоправда, вона бідна, але ж багатство для тебе — теж гріх, воно тебе не вабить. Хочеш, я з нею поговорю?

— А ти впевнений, що Бог призначив її саме для мене?

— Не знаю, але якщо вона народжена для тебе, то нікуди не дінеться, — наполягав Даніш.

— Ну тоді немає чого хвилюватися, — засміявся Ян, — що має бути, того не обминути!

Прийшла Юдка, і розмова перервалася.

— Нам уже час додому, — заквапився Даніш, — а ви навіть не встигли побалакати. Я піду сам, а ти, Яне, проведеш Юдку пізніше.

— Залишайся з нами, — просили брат із сестрою, але Даніш пішов.

«Я знаю, що в них на думці, вони хочуть читати й молитися, а мене це не приваблює», — міркував Даніш, виходячи за хвіртку. Він озирнувся і крізь вікно побачив, що Ян засвітив лампу й сів із сестрою біля столу.

Коротко помолившись, Ян розгорнув Священне Писання й почав читати. Юдка, схиливши голову,

уважно його слухала. Данішу вона здалася схожою на спраглого, який припав вустами до джерела.

«І що він там читає таке цікаве, що вона так уважно його слухає?» — подумав Даніш. Йому здавалося, що хтось підказує йому: «Іди! Іди!» Його внутрішній голос теж кликав: «Прийди!» Доклавши чималих зусиль, аби примусити його замовкнути, він пробуркотів: «Якщо Юдці воно приносить радість, то нехай, а мені й моєї віри вистачить. Жити, як Ян, не можу й не хочу». Він швидко йшов, але йому ще довго здавалося, що там, на Яновому подвір'ї, у його серці щось прокинулося.

Через відчинене вікно в тишу літньої ночі линув м'який голос, який провіщав слова вічної істини: «О, всі спрагнені, — йдіть до води, а ви, що не маєте срібла, — ідіть, купіть живности — й їжте! І йдіть, без срібла купіть живности, і без платні вина й молока! Нащо будете важити срібло за те, що не хліб, і працю вашу за те, що не ситить? Послухайте пильно Мене, й споживайте добро, — і нехай розкошує у наситі ваша душа! Нахиліть своє вухо, й до Мене прийдіть, послухайте, й житиме ваша душа!»³.

Дочитавши розділ до кінця, брат уважно подивився на сестру:

— Прийди й ти, Юдко. Це запрошення звернене й до тебе. Ісус Христос кличе тебе, щоб ти прийшла

³ Ісаї 55:1-3.

до Нього. Він, Котрого Сам Бог зробив для нас Свідком і Повелителем, простягає до тебе руки й кличе: «Прийди!»

— Мені б так хотілося прийти до Нього. Повір, Яне, з того часу, як я відчула істину Божу, у мене така туга на серці. Я хотіла б утекти до Нього, але мої гріхи не пускають мене. Хіба Він прийме мене такою, яка я є?

Сльози ручаєм потекли по її щоках.

— Юдко, Ісус Христос Сам сказав, що Він прийшов, аби закликати до каяття грішників, а не праведників. Ось що написано про каяття: «Хай безбожний покине дорогу свою, а крутій — свої задуми і хай до Господа звернеться, — і його Він помилує, і до нашого Бога, бо Він пробачає багато!»⁴

— Там справді це написано?

— Так, зараз я прочитаю тобі ще одного вірша, а ти послухай, що написано про Божі думки, які набагато вищі за наші. Особливо зваж на те, що слово з вуст Божих не повертається до Нього марним. Якщо серце людини прийме слово як насінину Божу, слово зробить це серце здатним прийняти Ісуса Христа.

Юдка зрозуміла брата й пішла на поклик Ісуса: «Бо з радістю вийдете ви, і з миром проваджені будете. Гори й холми будуть тішитися перед вами

⁴ Ісаї 55:7.

співанням, і всі польові дерева будуть плескати в долоні»⁵. Вона відкрила Христу своє гріхове серце, цілком довірившись Йому, й отримала з Його рук обіцяне — милість і прощення, вічне життя й Духа Святого. Серце Юдки сповнилося радості й любові.

У Тополиній долині

У той час, коли Даніш із дружиною вирушили до Яна Терновського, на своє подвір'я вийшов Імрих Леготський. Його важко було впізнати, після того як він змив із себе кіптяву та сажу і вбрався у чистий одяг. Тільки тепер було видно, який він красень! Біля воріт Імрих несподівано зіткнувся з батьком.

— Куди прямуєш? — суворо запитав старий.

— А вам яке діло? Адже ви теж ідете, і ніхто вас не запитує куди, — насупившись, відповів син.

— Дивись-но мені, щоб додому повернувся на своїх ногах та з цілою головою.

Імрих грюкнув хвірткою з такою силою, що та ледве не зіскочила з завіс. Насвистуючи, він квапливим кроком попростував до містечка. Незабаром він вийшов на стежинку, що йшла від хати Муртинових униз, а потім звернув із неї у Тополину долину. Ніхто не знав, чому ця місцевість мала таку назву,

⁵ Ісаї 55:12.

адже тополі тут з роду-віку не росли. Однак, мабуть, тут, колись дуже давно, такі росли тополі, але ніхто з селян не міг цього стверджувати напевне. Подвір'я в долині будувалися просторі, й хазяйнували тут заможні селяни. Серед них були й такі, що зналися на Святому Письмі, і пастору місцевої церкви не легко було вести з ними розмову. Так, тополинці полюбляли посперечатися і, збираючись у шинку, нерідко марнослівно базікали про Бога.

Старий мірошник знав, що син має в місті подругу. Батькові хотілося, аби Імрих знайшов собі багату наречену, але та, до якої залицявся Імрих, була небагатою. Батько цієї дівчини колись був заможним селянином. Після його смерті дружина з дочкою подалися до міста, найняли квартиру і заробляли на життя усіляким рукоділлям та шитвом.

Сузанка Грубик була вродливою та стрункою дівчиною, завжди веселою та говіркою. Таким колись був і її батько. Молодь любила збиратися в неї. Імрих Леготський одного разу зазнав від парубків за те, що захотів стати єдиним претендентом на серце Сузанки. Але Імрих переміг усіх і став першим. Мати дівчини, літня й хвора пані Грубик, давно вже втратила владу над дочкою. Ця жінка прожила важке життя. Усі її діти, крім Сузанки, померли, а багатство змінилося бідністю. Мати часто плакала, пригадуючи своє минуле, і останню свою надію поклала на дочку, яку мріяла вигідно видати заміж. З огляду на це, вона

для Сузанки нічого не шкодувала. У дівчини було найкраще вбрання в усій Тополиній долині, а що Сузанка працювала голкою, а не в полі чи городі, то й руки в неї були витончені, а обличчя ніжне та біле — і це теж вигідно вирізняло її з-поміж інших дівчат.

В гостях у Сузанки Грубик молодь веселилася від душі. Коли Імрих здаля побачив знайомий будиночок, серце його спалахнуло, ніби жаринка в горні його кузні. Імрих зрадив, що прийшов сьогодні раніше за інших. У будинку горіло світло, і через відчинене вікно було видно, що в кімнаті була тільки стара Грубик із молитовником у руках. Сузанка ж сиділа на лаві під яблунею, розлоге віття якої майже торкалося землі. Імрих нечутно підкрався до дівчини.

— Добрий вечір!

Сузанка з несподіванки аж підскочила:

— Імриху, це ти?!

— А ти ще на когось чекаєш? — запитав він насуپлено.

— Як знати, хто з вас прийде перший, — засміялася вона.

— І тобі байдуже, хто це буде? — допитувався парубок, чи то сердито, чи то боязко.

Він підсів до неї. Як же він чекав на ту мить, коли залишиться з Сузанкою наодинці! Вона добре зрозуміла його запитання, проте не виказала цього.

— Бачу, ти сьогодні в поганому гуморі, — засміялася дівчина. — У такому разі краще сиди вдома і не

з'являйся мені на очі. Мабуть, у вас удома знов була сварка. Кажуть, що вони у вас доволі частенько бувають, що ви постійно б'єте посуд і кидаєтеся стільцями.

— Хто тобі таке сказав? — злякано перепитав Імрих. — Це правда, що мій батько — буркотун, а Юркова дружина — справжнісінька відьма, але це мене не обходить, вони — це вони. Я коваль і хотів би подивитись на того, кому заманеться верховодити наді мною.

— Ти стаєш ще вродливіший, коли сердишся, — насміхалася над хлопцем Сузанка. — Однак я нізащо в світі не проміняла б свій скромний будиночок на ваш багатий дім. Ти чув, що ми його вже купили?

— Що ти кажеш?! Коли ви встигли?

— Учора мати була в місті й купила дім на моє ім'я. Ті копійки, що мені залишив батько, все ще в мого опікуна, тому довелося віддати гроші, зароблені шитвом.

— Але навіщо тобі, Сузанко, цей дім? Адже ти... — він раптом замовк.

— Що я? — дівчина дивилася на свої білі руки, перебираючи каблучки, які прикрашали її тонкі довгі пальці. — Продовжуй, коли вже розпочав...

— Ти ж знаєш, що я хочу сказати, навіщо прикидаєшся?

— Звідки? Тобі ж невідомо, що в мене на думці. От я купила собі цей дім, і буду жити в ньому сама,

наче Ян Терновський. Ніхто не прийде до мене, і сама я на танці не піду. Натанцювалася. І тоді не тільки в хлопців буде свій святий, але й у дівчат також. Уяви лишень, як добре буде: у вас, у Запотоцькій долині, — святий Ян, а в нас, у Тополиній долині, — свята Сузанка.

Вона так заразливо засміялася, що ніхто не зміг би зберегти серйозність поруч із нею.

— Що тут казати — твоя воля! — підтримав її жарт Імрих. — Якщо до Яна ходить наша Юдка, до тебе ходитиму я!

Він зашепотів щось Сузанці на вухо і хотів було її обійняти, як раптом почулися гучні голоси гостей, які саме прийшли на вечорниці. Дівчина вислизнула з Імрихових рук і побігла до будинку.

У кімнаті враз стало тісно, тільки-но гості галасливою зграєю ввалилися до помешкання. Імрих увійшов останнім, усе ще перебуваючи під впливом своєї розмови з Сузанкою. Він казав собі, що треба діяти рішуче, тоді Сузанка буде належати одному йому, і ніхто, крім нього, не наважиться сюди приходити.

У будинку Грубиків до пізньої ночі лунали співи, жарти й сміх. Молодь висміювала Яна Терновського.

Юрко Суров запропонував:

— Пожартуймо з ним так, щоб він вийшов із себе. Адже він повчає, що людина не повинна сердитися та мститися.

— Поб'ємо йому шибки! — сказав хтось.

— Ні, знімемо у нього двері з навісів і віднесемо їх до річки!

— Виженемо його корову в город, хай вона там пасеться!

— Хлопці, — втрутилася раптом Сузанчина мати, — яка вам користь із тих пустощів? Дайте Терновському спокій. Що погане він вам зробив?

— Ми тільки хочемо, тітонько, подивитися: розгнівається він чи ні, чи стане дізнаватися, хто це зробив.

— Знаєте що, — несподівано подав голос Імрих, — сьогодні вночі нічого не робити не будемо, тому що нас почує його пес. Але він майже щодня прибігає до нашої Юдки. Коли наступного разу цей собака з'явиться в нас, я зачиню його в коморі, і тоді вже ми зможемо добряче повеселитися.

— Може, поставимо йому травневе деревце? — засміялася Сузанка. — Я дам вам стрічки для прикрашання.

— Стрічки? Ми йому поставимо травневе деревце з драними штанями, а зверху причепимо віночок із соломи. Не турбуйтеся, тітонько, ми не чіпатимемо його добро, а тільки подратуємо. Шибки він знову поставить, двері принесе назад, а після ганьби не відмиється!

— Взавтра так і вчинимо! — загорланила молодь.

Пожартувати зле для хлопців було чи найбільшою втіхою: Імриха хлопці вважали своїм ватажком у таких пустощах. Сміх та жарти не стихали до півночі.

Схиливши голову, Сузанка в задумі стояла під яблунею. «Навіщо я їх напоумила на такі жорстокі дурощі? Що лихого заподіяв мені цей молодий тесля? Мати має рацію: він нікого не чіпає. Я ж навіть із ним незнайома, лише чула про нього. Взавтра, коли піду відносити шитво Міковим, зайду до Яна Терновського та замовлю йому скриню. Якщо він такий, як про нього кажуть, то не видасть, що я до заручин замовила. Гроші в мене залишилися, от і стануть у нагоді. Невідомо ще, чи піду я за Імриха, адже в них така родина... Старий — справжній скнара, ще почне після весілля докоряти, що я прийшла до них без посагу, та запряже мене в ярмо й примусить гнути спину з ранку до вечора. Цього вони від мене ніколи не дочекаються. Імрих мені подобається, однак його кузня — в батьківському домі, тож навряд чи він захоче перебраться до нас. Нічого не вдієш, можна пожити й у них. Та якщо справи підуть кепсько, я не дам себе скривдити, як вони кривдять дружину Даніша, а перетягну Імриха до нашого дому. У суботу, коли він прийде, поговорю з ним про це».

Відвідини

Наступного дня вранці Ян Терновський закінчував віконну раму. Біля його ніг спав Дунчо. Раптом на вулиці промайнула чиясь тінь, і Ян підвів голову. Пес загарчав, але, подумавши про щось, лише зручніше вмовстився на м'якій стружці.

Раптом на порозі в променях сонця з'явилася дівчина, яка зводила з розуму багатьох молодиків. Сузанка спочатку пильно роздивилася в майстерні, а потім перевела очі на парубка, що вийшов їй назустріч.

— Добридень! — привіталася вона до Яна.

— Дай Боже! — зніяковіло відповів той.

Опанувавши себе, Ян привітно запитав у гості, чим може їй прислужитися.

— Я хотіла б замовити скриню для одягу, — відповіла Сузанка, і легкий рум'янець покрив її ніжне обличчя.

Господар запросив її увійти і провів через майстерню до кімнати, досить чистої і пристойно умебльованої. Дівчина й тут устигла все роздивитись: через прочинені вікна разом із сонячним світлом до кімнати лилося свіже гірське повітря. Тут було тихо, як у церкві.

— Сідай, будь ласка, і розкажи, яку ти хочеш замовити скриню — з шухлядами чи звичайну, — поцікавився Ян.

— Краще з висувними шухлядами, у них одяг не так псується і зминається. А скільки вона буде коштувати?

— Це залежить від того, якою вона буде. Є за шість, є й за шістнадцять гульденів. Останню я зробив для Сурових, можеш у них подивитись, а потім передаси із кимсь, яку б ти хотіла для себе.

— Мені ні з ким передавати, та й квапитись не варто. Прийду сама наступного тижня, тоді й домовимося за ціну. А сьогодні я просто проходила мимо, от і вирішила завітати, — наче виправдовуючись, відповіла Сузанка.

— Тепер скажи мені, як твоє ім'я і для кого я повинен буду робити скриню? — запитав Ян і посміхнувся.

— Одразу видно, що ти не ходиш на вечорниці, якщо не знаєш мене. Я — Сузанка Грубик, — жартома відрекомендувалася дівчина.

— Отже, ти часто ходиш на вечорниці? — перепитав він, відкинувшись на спинку стільця й схрестивши на грудях руки.

— Звичайно, я завжди там у центрі уваги. Чому ти так дивишся на мене?

— Тому що мені шкода тебе.

У Сузанки від подиву очі зробилися майже круглі.

— Шкода? І через що ти мене жалієш? Що я в танцях знаходжу для себе втіху? Якби ти знав, як це чудово! Чи ти знаєш? Ти хоч коли-небудь танцював?

— Ні. У чотирнадцять років я поїхав учитися до Відня, а в сімнадцять мене знайшов Господь, і я одразу пішов за Ним.

— Уже в сімнадцять років ти став віруючий? Звичайно, я не дуже багато читала на своєму віку, — призначалася Сузанка, — та натомість я ходжу до церкви.

— Якби ти любила Слово Боже так само, як ти полюбляєш танці, то читала б щодня. Я чув від людей, що ти гарно шиєш. Тобі, маючи таку роботу, було б легше знайти півгодини на читання, ніж мені, з моїм ремеслом.

— Скажи, яка користь тобі від цього читання? Адже пастором ти ніколи не будеш, тож навіщо воно тобі? — допитувалася Сузанка, усміхаючись.

— А навіщо тобі щодня обідати й вечеряти? — перепитав Ян, також з усмішкою.

— Це ж зовсім інша річ! — сторопіло відказала дівчина. — Людині потрібна їжа, щоб жити!

— Так от, Слово Боже — це хліб і вода для душі. Без цього немає життя, адже й душі щодня потрібна їжа.

— А мені вона не потрібна, я й без того щаслива й живу добре!

— Даруй, але я не хотів би опинитися на твоєму місці.

— Чому ж? Чого мені бракує? Я молода, здорова, у мене є дім, гроші. Люди мене люблять, і якщо б я хотіла, то могла б із десяти найкращих парубків

вибрати собі чоловіка. Відповідай, чому ти жалієш мене?

Сузанка, в усій своїй юній і спокусливій вроді стояла перед Яном. Вона розписувала земне щастя з блиском в очах, розкриваючи всі переваги і принади свого життя.

Ян бачив, що вона говорить щиро й відверто. Мимоволі він задивився на неї: «Справді, чого їй іще бракує?»

— Я тобі вірю, — промовив Ян після короткого мовчання. — Вірю, що ти маєш усе земне, але все це минеться, наче сон. Твоє здоров'я може підірвати хвороба, з роками промине молодість, зів'яне дана тобі Самим Богом врода, завдяки якій ти можеш сама вибрати собі чоловіка. Але ти можеш вибрати найгіршого з усіх, і він зруйнує твої надії на щастя. І навіть якщо ти до самої смерті проживеш у гарному будинку, тобі все ж таки доведеться колись його залишити. Так, після смерті всі земні блага ні до чого. Тому я не хотів би з помінятися з тобою місцем.

Поки Ян говорив, Сузанка на нього не дивилася, але тут, закинувши голову, тремтячим голосом запитала:

— Чому ти так підносишся наді мною?

— Я не підношусь над тобою, — заперечив Ян, — адже те, що я маю, ти меж можеш отримати, якщо тільки забажаєш.

— Ти маєш на увазі свою нову віру? — вона заперечливо похитала головою. — Ні, мені добре і з моєю старою вірою.

— Не про віру я кажу, а про Ісуса Христа.

— Цього я не розумію, — призналася Сузанка. — Але я, мабуть, відволікла тебе від роботи, не буду більше заважати. Тільки мені хотілося б знати, чим же ти сам можеш похвалитися, якщо тобі здається недостатнім усе те, що я перелічила.

— Роботи в мене, звичайно, досить, але я встигну все зробити. А зараз, якщо хочеш, із радістю розповім тобі про моє велике щастя і про мій скарб. Сідай-но! — іще привітніше запросив її Ян.

— Дякую, я краще постою.

— Так ось, я теж молодий і, хвала Богові, здоровий. Від батьків я успадкував стільки, що зміг купити цю хижку і навчитися гарного ремесла. Усе це я вважаю Божим даром, за який кожного дня дякую Господові. Та порівняно з тим, що я отримав від Бога, все, що дали мені батьки, нічого не варте. Бог нас — тебе й мене — так полюбив, що віддав нам Свого Сина — Ісуса Христа. І от я прийняв Сина, і Він живе тепер у моєму серці й у моїй хижці. Він завжди зі мною, даруючи мені прощення гріхів, умиротворення й радість. Він дав мені вічне життя, і навіть якщо б тут, на землі, я все втратив, я б не збіднів, бо мені залишається вічне, нетлінне.

У кімнаті стало тихо. Дівчина, яка досі пильно дивилася у вікно, раптом повернулася до Яна:

— А ти впевнений, що Ісус живе в тобі й у тебе?

— Я відчуваю Його близькість і знаю, що Він мене чує, коли я звертаюсь до Нього в молитві. Я знаю, що Він спостерігає за всім, що я роблю. Якщо інколи я забуду з Ним порадитися перш ніж візьмуся за роботу, то в мене зникає впевненість, що я успішно з нею впораюсь.

— А якщо ти чиниш щось погане, Він це бачить?

— Навіщо мені робити недобре, коли Бог оберігає мене? Та коли я вже виявив непослух і спіткнувся, але шкодую про це й прошу вибачення, то Він мене знову прощає й очищує моє серце від усього лихого.

— Ой, мені час іти, — заквапилася дівчина. — Скриню, отже, ти мені зробиш. Я скажу тобі, яка мені до вподоби. Дякую, що приділив мені так багато часу.

— Навпаки, я вдячний тобі, що завітала до мене.

Ян провів дівчину на вулицю, там вона йому ще раз подала руку й незабаром зникла в дубовому гаю. Він подивився їй услід так, немов вона була з його сновидіння, і повернувся до майстерні. А Сузанка тим часом квапилася якомога далі втекти від хижки, де, як їй здалося, було більше святості, ніж у церкві, і де вона почула такі незрозумілі для неї слова.

«Цей хлопець вірить, що Ісус живе поруч із ним, мабуть, так і є. Якби Бог виявив бажання жити в мене, у моєму домі все пішло б інакше», — розмірковувала Сузанка. Учора жартома вона сказала Імриху, що коли в парубків є святий Ян, то в дівчат могла б бути свята Сузанка, і тепер їй захотілося, щоб ці слова справдилися і вона стала такою, як Ян Терновський. Але тоді їй не можна буде ходити на танці й веселитися з молоддю, з неї глузуватимуть, як із Яна. Вона намагалася думати про щось інше, але, хоч як силкувалася, не могла забути слова, почуті від Яна.

Чужий

Від дня повернення Павла Муртинова з війська минуло три тижні, і в усій окрузі вже знали, що Павло повернувся «паном». Дехто кепкував з нього, інші заздрили, а були й такі, що ширили про нього плітки, в які важко було повірити.

У домі звикли до нових манер Павла і до його міського одягу, хоча він надягав його лише в неділю або коли вирушав до міста. Скидалося на те, що Павло цілком освоївся в домі. Він навіть запровадив дещо, аби змінити життя на краще: прибрав із двору гній, засипав вигрібну яму. З родючої землі, привезеної з лісу, зробив для Ілонки невеличкий палісадник, де разом із нею насадив розсаду, яку знайшов у місті.

Тітка Звара вихвалялася своїй двоюрідній сестрі, що Павло дуже добрий до них і що ні вона, ні Андрій не опиралися нововведенням.

На зароблені ним гульдени Павло купив у місті меблі, яких тут, у горах, ще ні в кого не було. У новій прибудові тепер усе було так, як у багатих. Таких, що насмілилися б тепер звернутися до Павла по імені, було небагато. Дехто казав йому «ви», хтось взагалі в розмові з ним уникав звертання. Раніше з братів насміхалися, називали їх «Муртиновими синочками», тому що Павло з Андрієм трималися осторонь однолітків. А тепер хлопці не хотіли, щоб Муртинови приходили до них, бо не знали, як себе з ними тримати. Зустрічаючись з Андрієм, люди спокійно собі заговорювали з ним, тоді як із Павлом лише розкланювалися, тримаючись якомсь осторонь. Ось уже три тижні, як він повернувся в рідне село, але для всіх він залишався чужим, немов раніше тут і не жив.

Тепер йому було ще важче, ніж на службі. В армії він був самотній, але радів хоча б із того, що його чекають удома. А повернувшись додому, Павло почувався чужинцем, хоча й намагався не виказувати цього. Йому було боляче, що Андрій уже не так добре, як колись, розумів його, особливо коли Павло розповідав про несправедливий устрій суспільства.

— Чому я повинен бути незадоволений тим становищем, в якому перебуваю від народження? —

заперечував брату Андрій. — Чого мені бракує? Хліба, як і всього іншого, у мене, хвала Богові, вдосталь. Я здоровий, молодий і нікому не заздрю.

— Я теж нікому не заздрю, — немовби захищався Павло, — я тільки хочу, щоб пани не знущалися з селян, щоб у всіх людей були рівні права.

— Якщо всі будуть рівні, порядок порушиться, — заперечував Андрій. — Якщо я — пан і ти — пан, хто ж тоді буде пасти свині? Хтось же повинен працювати на панів. Та й не хотів би я, як вони, цілими днями скніти в канцеляріях. А ті з них, які не працюють і, як ти кажеш, живляться нашим потом, вони — як бики, або свині, на відгодівлі. Нізачо в світі я не хотів би стати таким, як вони. Якби всі були селянами, тоді на всіх не вистачило б землі. А якби всі стали панами — не було б тих, хто землю обробляє. Я вважаю, що все дуже добре розподілено, і ми маємо бути задоволеними.

У цьому й полягала причина: Андрій був задоволений і щасливий, а в Павла не було спокою в серці, він почувався нещасливим. Він погоджувався з Андрієм, але знову й знову повертався думками до армії, згадував про несправедливість, яка там панує, коли одна людина зневажала права іншої, і доходив висновку, що в світі треба щось змінити. Можливо, йому потрібна була людина, яка б його зрозуміла й пояснила, як зробити, аби все стало інакшим. Але Павло не знав такої людини. У місті він зустрівся

з деякими багатими людьми, бесідував із учителями, пастором, але всі вони вбачали в ньому людину, яка відмовилася від свого стану й намагається пробитись туди, де їй немає місця. Ніхто не хотів говорити з ним серйозно. Але одну добру справу вони для нього зробили: запропонували місце лісничого. Він, мовляв, колишній вояка, вміє обходитись із зброєю, та й живе під горою — майже що в лісі. Павло дав згоду. Повернувшись додому, він сказав:

— Ви три роки обходилися без мене, то й тепер упораєтесь. Мені потрібен пристойний заробіток, і я залюбки працюватиму лісником.

Андрій був радий за Павла і схвалював його рішення. Так Павло став лісничим, купив собі особливе вбрання, рушницю. Андрій шкодував, що доведеться розпрощатися зі святковим одягом, який був придбаний спеціально для брата з нагоди його повернення, але, побачивши радість Павла, погодився його продати.

— Яка від нього користь, якщо він не хоче вдягатися так, як ми вдягаємось? — скаржився Андрій тітці Зварі.

— Не засмучуйся, — втішала вона його, — вбрання лісничого йому дуже пасує. На цій службі він зустрічатиметься з усілякими панамі, і це йому буде цікаво. І на селі його більше поважатимуть, от побачиш.

Минув тиждень від того дня, як Павло став лісничим. Він блукав у горах, насолоджуючись тишею

й не відчуваючи самотності. Тепер у нього було вдосталь часу, аби поміркувати про те, якими повинні бути люди і як змінити життя на краще. Із собою до лісу він брав книжки та газети, які йому привозив учитель із міста, але в них нічого не знаходив, окрім опису вбивств та беззаконня, яке чиниться у світі.

Була неділя. Павло тільки-но закінчив черговий обхід своєї ділянки. Сьогодні йому довелося оштрафувати жінок, які, збираючи ягоди, пошкодили кілька маленьких ялинок-саджанців. Повернувся втомлений і засмучений, а вдома нікого не застав. «Мабуть, усі в церкві», — вирішив він і пішов до саду. Павло зручно вмоستився в затінку під деревом і непомітно для себе задрімав. Йому здалося, що він бачить уві сні, як над ним, немов у казці, схилилася гарна дівчина.

— Ілонко, це ти?! — не повіривши власним очам, він торкнувся її руки. — Ти вже прийшла з церкви? А де інші?

— Мені довелося повернутися, — відповіла вона, опускаючись на траву, тоді як Павло швидко звівся на ноги. — Виходячи, мати замкнула комору і згадала про це лише в Тополиному. Вона забідкалася, що ти вранці не поснідав, а через зачинену комору й далі голодуватимеш.

— Виходить, ти повернулася заради мене? — запитав він, розглядаючи Ілонку.

— Мати наказала мені йти додому. Я минулої неділі була в церкві, — сказала вона. — Тобі слід поїсти. Якщо хочеш, я принесу тобі сюди молоко з хлібом.

— Принеси, будь ласка.

«Які вони дбайливі й уважні до мене», — думав Павло, зручніше вмощуючись під деревом. Повернувшись Ілонка, тримаючи в одній руці буханець свіжого хліба, а в другій — глечик молока. Спостерегаючи, з яким апетитом їсть Павло, вона раділа, що мати вчасно згадала про нього й відрядила її додому.

— Дякую тобі, Ілонко. Я й гадки не мав, що я такий зголоднілий, — подякував він. Павло поставив глечика на землю й кинув хлібні крихти птахам, що кружляли неподалік.

Ілонка підвелася, щоб віднести глечика, однак Павло затримав її, взявши за руку:

— Залишся зі мною, тобі все одно нема чого робити в хаті. Адже з Андрієм ти б не відмовилась посидіти, а я також твій двоюрідний брат.

Павлові хотілося, щоб вона побула поруч із ним. Ласкавий голос Ілонки діяв на нього, як ліки на хворого. На щоках дівчини виступив ніжний рум'янець, вона спробувала було вивільнити руку, але Павло її не відпускав.

— Чому ти мене так боїшся, Ілонко? Адже я тебе нічим не скривдив. А може, все ж таки якимось образом?

Ілонка заперечливо похитала головою, але їй чомусь дуже хотілося піти геть. Поруч із Павлом вона почувалася якось дивно: водночас радісно й сумно.

— Павле, чому ти завжди такий зажурений? — запитала вона.

Він здивовано глянув на неї, і на серці в нього потеплішало від її щирого погляду. Як це вона здогадалася, що він зажурений?

— Хто тобі сказав таке? — спитав він лагідно.

— Я все бачу. Ти майже ніколи не всміхаєшся, а коли залишаєшся на самоті, часто, поринувши у свої думки, підпираєш голову, неначе вона заважка від журби та турбот.

Ілонка здивувалася, що змогла все це йому сказати. Але їй було так шкода Павла!

— Якщо я скажу, що не журюся, це буде неправда. Чом я маю тобі брехати? От тільки як тобі пояснити причину мого смутку? Ти мене все одно не зрозумієш.

— Хто знає, може, й зрозумію, — відказала Ілонка, втупивши очі в гілочку, яку тримала в руках.

— Гаразд, спробую пояснити. Я міг би бути таким самим щасливим, як Андрій, — признався Павло. — У мене все є, проте я нещасливий, бо не маю спокою в серці. Мені здається, що повинне бути ще інше життя, крім того, яким живемо ми і люди навколо нас. Спочатку я думав, тільки-но розбагатію

і в мене все буде, як у панів, тоді одразу стану щасливим. Але, читаючи газети, я переконався, що й шляхетні пани не щасливіші за мене. Я почав порівнювати себе з Андрієм, пригадувати все, що мені довелося пережити в армії, і зрозумів, що став іншим, не таким, який був колись, і мені перехотілося жити на цьому світі. Попри те, що я цілком здоровий, мені іноді здається, що ось тут (він притис руку дівчини до своїх грудей) щось болить, і, поки цей біль у мені, я не можу бути щасливий. Ось я тобі все й розповів, але хіба тебе це обходить?

Ілонка сиділа мовчки, нахиливши голову. Промені сонця грали в її світлому волоссі, рум'янець виступив на щоках. Дивлячись на неї, Павло раптом відчув приємне, незнане досі почуття, яке на мить відігнало тугу. На милому личку дівчини Павло побачив не тільки співчуття, але й щось інше. Дивне тепло зігріло його серце, стомлене журбою. Ілонка жила в їхній хаті, була їхньою сестрою, але він іще жодного разу її не приголубив. Тепер він мимоволі обійняв її, притиснув до свого серця, яке шалено калаталося. Здивована і злякана, вона подивилася в його обличчя і зробила мовчазну спробу вивільнитися з його обіймів. Він відпустив її.

Схопивши глечика, Ілонка побігла додому. Павло не утримував її, а тільки задумливо дивився вслід, і дівчина відчувала цей погляд. Зупинившись біля паркану, вона озирнулася. Їхні погляди зустрілися.

У серці дівчини погляд Павла розбудив почуття, яке досі дрімало, а Ілончин погляд розтопив лід, яким було скуто душу хлопця.

У горах

Недільна служба в церкві наближалася до кінця. Андрій слухав, зрідка поглядаючи на порожнє місце, де зазвичай сиділа Ілонка, і йому здавалось, що богослужіння тягнеться як ніколи довго. У церкві було задушно, пастор одноманітно читав проповідь, а прихожани на лавах майже засинали. Хлопці на балконі коротали час, кидаючи паперові кульки в Сузанку Грубик та її подруг, які у відповідь хихотіли. Церковний служитель помітив це і погрозив їм пальцем.

Нарешті богослужіння закінчилося. Втомлений пастор витер спітніле чоло й через бокові двері перший вийшов із церкви.

Так, нелегко було цілу годину вести мову про те, що нікого не надихало, навіть самого оратора. Прихожани поквапилися до виходу, штовхаючись і відтискуючи одне одного від дверей. Спітнілі й розморені, вони квапливо розходилися в різні боки. Учитель і хлопчики-хористи повинні були грати й співати доти, доки церква спорожніє. Коли всі пішли, учитель, роздратований і знесилений, відпустив дзвінкого ляща хлопчикові, який упустив папірець

із нотами, і дав стусана іншому за те, що той погано грав. Так закінчилося недільне богослужіння. У церкві залишилися тільки жебраки та диякон, який збирав пожертвування.

Андрій із тіткою теж не гаяли часу й хутенько попрямували додому, де на них чекав накритий стіл. Ілонка поралася на кухні, Павло сидів у кімнаті й читав книжку, зміст якої він сьогодні розумів так само мало, як Андрій — проповідь.

Павло з Ілонкою більше не обмінялися жодним словом. Увійшовши в дім, Павло тільки один раз поглянув на неї, і вона, помітивши це, зніяковіло усміхнулася.

— Ну й душно сьогодні було в церкві, — порушив мовчання Андрій. — Як у нас прохолодно!

Тітка піддакнула йому й пішла на кухню допомагати Ілонці.

— Що ти читаєш, Павле? — Андрій підійшов до брата і з цікавістю зазирнув у його книжку.

Павло, чого з ним раніше ніколи не бувало, раптом обійняв Андрія і притис до себе.

«Якийсь він сьогодні не такий, навіть веселий», — подумав Андрій.

Тітка покликала до столу, а що всі перебували в доброму гуморі, то бесіда продовжилася й за столом.

— Мені сьогодні треба ще раз обійти ділянку, — сказав Павло. — Жінки приходять по ягоди й витоптують саджанці.

— Ілонка теж могла б піти з тобою й назбирати суниць. Це ж недалеко. Від початку літа ми ягід не бачили, — запропонував Андрій.

— Так, звичайно, хай іде! — зрадів Павло. — Я вчора запримітив гарну місцинку, і, якщо її ще не знайшли, ми наберемо два глеки.

— А ти підеш із нами, Андрію? — запитала Ілонка.

— Залюбки пішов би, але мені треба до млина. Я зустріну вас на зворотному шляху, — відповів Андрій.

— Отже, ти нас доженеш? Ми чекатимемо на тебе під дикою вишнею, — сказав Павло.

Андрій, трохи провівши їх, попрямував у долину, а Павло з Ілонкою стали підійматися вгору.

Діставшись до млина, Андрій першою побачив дружину Юрка, вона сиділа в кімнаті й читала молитовника.

— А де всі? — запитав він, привітавшись.

— Юрко поїхав по жито в Тополину долину, батько працює в саду, а Імрих пішов гуляти з хлопцями.

— А Даніш?

— Даніш іще не повертався з церкви, мабуть, на зворотному шляху завернув до шинку.

— Невже? — здивувався Андрій. — Раніше він туди не зазірав.

— Та він і тепер там нечасто буває, а так... іноді, коли допече... Що ж йому залишається робити, коли в нього така дружина? Яке з нею життя?

— А що вона таке робить?! — здивовано запитав Андрій, уявивши собі вродливе обличчя дружини Даніша. Йому не вірилося, що вона комусь може зіпсувати життя.

— Що вона робить?! — обурилася дружина Юрка. — Сам зваж, чи сподобалося б тобі, якби твоя дружина кожного вечора тікала з дому й поверталася опівночі.

— Невже Юдка так може? А куди вона бігає?

— Куди? Та до свого брата! Щось там у них нечисто, зачарував він її чи що. Вона немов задерев'яніла: її лаєш, а вона тільки усміхається й не каже ні слова. Або вб'є собі в голову, що те чи інше — гріх. От сьогодні нам треба було випекти хліб, а вона сказала, що гріх працювати в неділю. А іншої неділі вона відмовляла Юрка молотити зерно і вблагала батька не їхати продавати теличок. Батько її послухався, і ось хоче запропонувати одну з них тобі, шкода її забивати. От така в нас Юдка! Сердить усіх з ранку до вечора, зіпсувала навіть мою Бетку. Дівчисько прив'язалося до неї й робить усе, що та скаже. Даніша почали дратувати постійні сварки в домі. Він зазвичай підтримував Юдку, але сьогодні вранці сам на неї нагримав, коли вона запитала, чому ми ходимо до церкви, якщо вдома не хочемо служити Бо-

гові. Хіба ми язичники? Хіба тільки вона служить Богові зі своїм братом, який продав і віру своїх батьків, і власну душу?

— А до якої віри він пристав? — поцікавився Андрій.

— А хто його знає! Він каже, що такий самий віруючий, як і ми. Та хто ж йому повірить, якщо він живе зовсім інакше, не так, як усі?

— А він буває у вас?

— Давно вже не приходив. Я його, запродавця, і бачити не хочу. Навіть здалеку не можу спокійно на нього дивитися.

До кімнати ввійшов мірошник, і розмова урвалася. Привітавшись із гостем і скося глянувши на Катерину, старий повів Андрія в хлів показати теличку.

— Я б купив її, теличка гарна, — погодився Андрій, — але зараз у мене бракує грошей, а продати нічого. Та й наші корови ще непогані, я буду продавати їх тільки наступного року. Знаєте, у нас тепер багато витрат: Павло хоче настелити у кімнатах дерев'яну підлогу. Часом не знаєте, хто може це зробити?

— Ти бач, яким він паном став! — засміявся мірошник. — Якби ваш дід Хома Муртинов, який узимку та влітку ходив в одних штанях і чоботи взував лише на свята, почув, що його онукові в кімнатах знадобиться дощата підлога, він би...

Андрій почервонів. Хоча він і сам не погоджувався з Павлом, але не міг дозволити, щоб із брата глузували, та ще такі, як цей мірошник-скнара.

— Знаєте, якби мій дід не зазірав у чарку, він міг би гній розкидати в хромових чоботах. Павло позичатися до вас не ходить, і ніхто йому не заборонить настелити підлогу у власній хаті. Якби ж він гуляв би по ночах, як ваш Імрих, у нього напевне не стало б на це коштів.

У мірошника саме залоскотало в носі, він гучно чхнув і тому не вилаявся, хоча його дуже розсердило, що Муртинов штиркав йому в очі легковажністю сина.

— Ну, воно всяк по-своєму, — примирливо мовив мірошник. — Ти питаєш, хто б вам допоміг настелити підлогу? Я гадаю — тесья Терновський. Живе він неподалік від вас, і дошки в нього є.

«Хай він їх подратує, — думав, подумки усміхаючись, мірошник. — Він почне викривати їхні гріхи, без цього не обійдеться. Ото б побачити Павлову пику в той момент!»

Мірошник у молоді літа був таким самий гультіпака, як Імрих, тому він завжди захищав сина.

— Знаєш, — миролюбно заговорив мірошник, коли вони йшли садком, — у вашому домі живе гарненька дівчина, засватай її Терновському. Ян, узагалі, хлопець непоганий, і до грошей цей святий не пожадливий. Але ж не забудьте потім запросити

на весілля! Ну що ти на мене так витріщився, наче з місяця впав? — засміявся мірошник. — Ти виховав Ілонку і невже не подумав про те, що їй доведеться видавати заміж?

— До цього ще далеко. Щоб я запропонував комусь Ілонку, цього ніхто не дочекається. Їй у нас непогано живеться, вона ще молода, і нема їй потреби залишати домівку, — похмуро відповів Андрій.

— Це сьогодні, — правив своєї мірошник, — та незабаром ви обидва одружитесь, і ваші дружини не захочуть, щоб двоюрідна сестра жила у вашому домі. Тим більше вони не допустять, щоб ви дали за нею посаг. Тож прислухайся до моєї поради: віддай їй першому, хто трапиться, і зроби це до свого весілля.

Одразу ж після розмови з мірошником Андрій пішов зустрічати Ілонку й Павла. Увесь шлях у його вухах бриніли слова старого, з якими важко було не погодитись. Ілонка не була їхньою рідною сестрою. А що, як вони з Павлом оженяться і їхні дружини почнуть ображати Ілонку? Але ж вони з Павлом ще не думали про одруження, Ілонці теж рано про це думати. А раптом у неї з'явиться хтось, освідчиться їй в коханні і вона погодиться? Хіба вони з Павлом мають право її утримувати? В уяві постала картина весілля: Ілонка поруч із нареченим прямує до вівтаря, потім назад. Але повертається з церкви вже не

до них, а в чужий дім. Ця думка пекла вогнем і позбавляла спокою.

«Оце так наговорив мені старий! — зітхнув він, стискуючи руками скроні. — Це вже занадто. Я цього не переживу. Та й навіщо? Хіба я повинен дивитись, як її веде до вітваря хтось інший, щоб потім?.. Невже я сам не можу побратися з нею? Чи я пестив та оберігав її для когось чужого? Адже мені самому потрібна дружина й хазяйка. Ілонка буде моєю і тільки моєю! Вона стане найкращою дружиною, такою, що й у цілому світі не знайти. Їй не доведеться поневірятися в чужих людей і зносити лайку лихої свекрухи. Ми заживемо з Ілонкою, як Адам з Євою в раю! І коли вже мені власно розуму забракло, щоб зрозуміти це, ото й знадобилося, аби старий мене напоумив! Добре, що я пішов до нього! Тепер я доведу, що про нашу Ілонку є кому подбати. Я виховав її і до кінця свого життя буду дбати про неї. Я так кохаю цю дівчину, що ладен все своє життя носити її на руках. Як добре, що вона стане моєю дружиною!»

Андрій не помітив, як зійшов на гору. Він захекався й зупинився, щоб трохи перепочити. Здалеку він побачив ту саму дику вишню, під якою на нього мали чекати Павло з Ілонкою. Але там нікого не було. «Я прийшов перший!» — радісно подумав він. Його зараз радувало все: зелені гори, квітучі луки, безхмарне небо, струмок, що бринів біля самих ніг. Десь

унизу жінки, збираючи ягоди, заспівали журливу пісню:

*Не хочеш бути зі мною,
Із братом поберись.
Та я тебе кохаю
Тепер, як і колись.*

Андрія зворушили невибагливі слова народної пісні. У відповідь пролунав інший, благальний жіночий голос:

*Пустіть ви нас, пустіть,
Не руште щастя, люди!
Сім'ю благословіть,
Повік ми разом будем.*

Збоку почулися кроки, віття кущів розімкнулося... і в Андрія ледь серце від радощів не вискочило з грудей: перед ним із повними глеками ягід стояла Ілонка. Її обличчя розшарілося і сяяло від щастя. Вона була така гарна, що в Андрія голова пішла обертом. Він уявив собі їхнє майбутнє щастя. Слідом за Ілонкою, з рушницею через плече, ішов Павло. Він видавався щасливим, але щасливим із присмаком смутку. Побачивши Андрія, вони прискорили ходу. І ось уже Ілонка сидить поруч із Андрієм і довірливо й ласкаво дивиться на нього. Не встиг він простягнути руку до ягід, як вона вже підставила глека. Павло вмовився на траві поруч із

ними. Він відклав рушницю вбік і прихилився головою до коліна брата.

Андрій відчував, що ці двоє щасливі, що вони його люблять і за все завдячують. Він знав, що брат з Ілонкою для нього — найдорожчі в світі люди. Не маючи змоги стримати свої почуття, він обійняв Павла.

— Андрію, на землі немає нічого прекраснішого за наші гори! — промовив Павло. — Навіщо нам увесь світ, коли в нас тут — як у раю?

— Ось бачиш, — зрадів Андрій, — я знав, що ти звикнеш і не захочеш залишати ці місця.

— Залишати? Шукати іншої долі? Я хотів би жити тут вічно, особливо в горах.

Андрій не міг зрозуміти, з якої причини Павло раптом відчув себе щасливим, але був радий за брата. Намагаючись не виказувати власного щастя, він розповів, з якою метою ходив до млина, про що довідався від дружини Юрка, а також про пораду мірошника звернутися до Терновського. Павло слухав Андрія, однак мало що розумів, бо все ще перебував під впливом своєї останньої розмови з Ілонкою. Спочатку він розповів їй про своє солдатське життя, а вона уважно слухала, потім вона розповіла Павлові про життя в домі вітчима, а згодом в Андрія. З якою любов'ю і вдячністю Ілонка говорила про брата! Павло не знав, як віддячити йому за все, що він для неї зробив.

Потім він привів дівчину на галявину, де було багато суниць, а сам пішов оглянути свою ділянку. Коли він повернувся, Ілонка вже наповнила ягодами один глек, а другий вони вже наповнювали разом. На зворотному шляху вони дуже поспішали, бо не хотіли примушувати Андрія чекати. Павло йшов попереду, розгортаючи й притримуючи віття кущів, аби вони не зачепили Ілонку. Їхні погляди часто зустрічалися. В одному вузькому місці їм треба було піднятися схилом гори. Павло спочатку відніс наверх глеки, а потім подав дівчині руку. На горі вони зупинилися, аби перевести подих. Ілонка стояла так близько від Павла, що він піддався миттєвому бажанню й міцно її обійняв. Серце в нього калатало, і він відчував біля своїх грудей биття іншого серця. Ілонка, намагаючись вивільнитися з обіймів, поглянула на Павла і не змогла встояти перед його благальним поглядом. Вона несміливо прихилилась головою до його грудей.

Ця мить зумовила подальше життя двох молодих людей. Їхнє кохання було таким чистим, що ангели, мабуть, із благоговінням спостерігали щастя Ілонки та Павла.

Саме ця чистота взаємин відбилася на їхніх щасливих обличчях у той момент, коли вони зустрілися з Андрієм біля дикої вишні. «Знаєш, Андрію, — здавалося, казали очі Ілонки, — Павло кохає мене, а я його».

— Ой, та я ж ледь не з'їв усі ягоди! — захопився Андрій і накрив глека листям.

— А ти їж, я ще назбираю, — промовила Ілонка і висипала суніці, що залишилися, на траву. Не дочекавшись відповіді, вона зникла в кущах, залишивши братів самих.

— Ти лише послухай, що мені сказав старий Леготський, — почав Андрій, зачекавши, поки Ілонка відійде подалі. Він передав Павлові суть своєї розмови з мірошником, не припускаючи, що його розповідь може образити брата.

А Павло від обурення аж звівся. Його очі запалили гнівом.

— Йому нема чого засуджувати нас! Хай краще вчить своїх дітей, а нам його порада зовсім ні до чого! Шкода, що не я з ним розмовляю!

— Не сердься, — заспокоював Андрій, — якоюсь мірою він правий. Ми колись одружимося, он інші хлопці в наші роки вже завели родину. Чому ти мовчиш?

Андрій здивовано поглянув на брата, а той стояв як громом уражений. Павло ще не думав про шлюб, і думка, яку висловив брат, заскочила його зненацька.

Унизу, в долині, той самий благальний жіночий голос знову затягнув пісню:

*Пустіть ви нас, пустіть,
Не руште щастя, люди!
Сім'ю благословіть,
Повік ми разом будем.*

Павло з хвилюванням подумав про своє майбутнє щастя. У ньому раптом прокинулися бажання чоловіка, які йому не раз доводилося в собі гамувати.

«Так, нам треба одружитися! — хотілося йому кричати. — Особливо мені!» Якби брати ще кілька хвилин залишались удвох, Павло розповів би Андрію, яке рішення він щойно прийняв. Але до них підійшли кілька жінок, і серед них вони побачили Лонку. Додому вони поверталися разом із нею.

Тривожні роздуми

Недалеко від Муртину того ж дня збирала суниці Сузанка Грубик. Для неї це було справою незвичною, скоріше за все, вона, сама не розуміючи чому, шукала в лісі тиші та самотності. Опинившись на затишній мальовничій галявині, дівчина поставила кошика з ягодами на землю й сіла відпочити на повалене дерево. Вона неухважно дивилася на каблучку із зеленими камінцями, яка красувалася на її правій руці поруч з іншими каблучками.

«Ну от я вибрала Імриха, — міркувала дівчина, — але мене це не радує. Можливо, я зупинила свій вибір на ньому лише тому, що хочу потрапити до Леготських? Чому Ян сказав, що з десяти я виберу найгіршого? А як бути в тому випадку, коли мені

не тільки в них, але й з ним буде погано? Раптом Імрих зробиться таким, як старий мірошник? Кажуть, той свою дружину навіть не годував досхочу, люди бачили, як вона бігала до матері по хліб. Юрко б'є Катерину, коли вони сваряться. Якби Імрих хоч раз мене вдарив, я б пішла від нього і вже ніколи б не повернулася. Але жінку, яка втекла від чоловіка, ніхто не поважає... Досі я жила як хотіла, а після весілля Імрих почне мною командувати. Він багато п'є й охочий до бійки, а вже як починає лаятись... Страшно мені стає, як подумаю про це. І хоч я йому обіцяла, краще зачекаю до осені. Як шкода губити свою молодість і волю! А може, мені вийти за іншого? Ні, жити в хижці я не хочу. А Імрих — найвродливіший з усіх хлопців! Якщо вже виходити заміж, то за такого, щоб усі мені заздрили».

Стискаючи пальцями скроні, Сузанка пригадувала події минулого тижня аж до недільного ранку. Хлопці встановили в Терновського травневе дерево, на яке знизу повісили подерті штани, зверху почепили солом'яного вінка, а замість розмарину прикрасили дерево будяком. Ідучи ранком до церкви, люди побачили опудало, і одні сміялися, а інші брутально лаялися. Але ніхто не пожалів Яна, усі з цікавістю чекали, що він зробить із тим деревом.

А Ян його просто залишив на місці, навіть не підійшов до нього. Коли вантажники, які привезли йому дошки, доброзичливо запропонували зняти й

забрати його, він відповів: «Навіщо губити чуже добро? Це не моє дерево, воно належить тому, хто його поставив. У мене немає розідраних штанів, а ці, певно, на танцях розідрали. А солом'яний вінок — то, як я розумію, ознака честі, яку хтось, певно, уночі втратив».

Три доби стояло травневе дерево на місці, а потім уночі зникло. Ніхто з молодих людей не насмілювався нагадувати про нього, бо вантажники були на боці Яна.

Сузанка часто згадувала слова матері: «Не чіпай нікого, і тебе не займатимуть!» Чому вона її не послухалась? Навіщо намовила хлопців поставити травневе дерево? Самі вони, мабуть, не додумались би до цього. Вона не бажала лиха, а вийшло...

Сузанка почувалася винною. Якби Ян дізнався, що вона і є призвідниця, що він подумав би про неї? Вона мала піти до нього й домовитись про скриню, але тепер їй було соромно. І вона вирішила зачекати, поки вщухнуть розмови про травневе дерево, а потім обов'язково сходити, тим більше, що їй так хотілося ще раз почути про нову віру. Після розмови з Яном Сузанка вже кілька разів починала читати Євангеліє, але майже нічого не розуміла.

«Чи розуміє він, що там написано? Мабуть, так. Якщо Христос дійсно з ним, то Він його вчить. Невже правда, що Бог всюдисущий? Мабуть, сьогодні Він був у церкві, адже церква — Його дім. Отже, Він

бачив усе, що там відбувалося!» — розмірковувала Сузанка.

Вона відчула невиразний страх, змішаний з бажанням вивільнитися від чогось лихого. Дівчина раптом зрозуміла, що всюди, де вона з'являлась, траплялося щось погане. Сьогодні в церкві тількино вона подивилась на балкон, як усе богослужіння хлопці дивилися на неї, підштовхуючи одне одного ліктями. А потім почали кидати з балкона паперові кульки. Вийшовши з церкви, вони побігли за нею і, якби один з них не впав, а інші не налетіли на нього, гналися б за нею до самісінької домівки.

І раптом, несподівано для самої себе, Сузанка впала на траву й заридала. Коли сліз не стало, вона похопилася: «Слізьми горю не зарадиш. Взавтра все буде точнісінько так, як сьогодні. Але, якщо я вийду заміж, усе зміниться, — втішала вона себе. — У церкві я буду сидіти серед поважних жінок, і ніхто більше не насмілиться улюлюкати мені вслід або гнатися за мною».

Проте на душі все одно було неспокоїно. Життя здавалося їй марним.

Сузанка взяла глечика і, накривши його листям, пішла додому. Дорогою в неї виникло дивне бажання — зараз же піти до Яна Терновського й розповісти йому про свій біль. Вона не знала, які слова добре, але якщо він так її розтривожив, то, мабуть, знайде і слова розради. Але на шляху до хижки їй

можуть зустрітись люди. Що вони подумують про неї? «А чому це має мене обходити? — вирішила вона. — Лишень застати б Яна вдома».

Сузанка прискорила ходу й не помітила, як опинилась у сосновому бору, на стежці, що вела до Малкових, — так люди все ще називали хижку Яна. Від сумних думок її відволікло собаче гарчання. Озирнувшись на цей звук, вона побачила картину: Ян сидів на пеньку з книжкою в руках, а пес лежав біля його ніг. Дівчина почервоніла до самісіньких кінчиків волосся, але хлопець читав так уважно, що не помітив Сузанку.

Вона зупинилась і задивилася на його гарне й сумне обличчя. «Імрих вродливіший, Янові з ним не зрівняти, але в Терновського обличчя немов створене Богом для молитви. Чи залицявся він коли-небудь до дівчини? Як би він повівся з тою, яка прийшла б йому до вподоби? Мабуть, від нього вона б не почула таких брутальних слів, як від Імриха та інших хлопців. Тоді якими словами він би освідчився?»

«Провчи його! — нашіптував той голос, який підказував Сузанці погане. — Якщо стільки парубків у тебе закохувались, то й цьому ти сподобаєшся!»

Дівчина поправила на голові хустину і, незважаючи на гарчання собаки, підійшла ближче.

— Замовкни, Дунчо, — наказав Ян собаці.

Дівчина помітила, як почервоніли в нього щоки.

— Доброго дня! — усміхнувшись, жваво привіталася Сузанка. — Добре ти тут улаштувався.

— Так, непогано, — відповів Ян, вітаючи її усмішкою. — Втомилася, мабуть. Сядь відпочинь!

— А собака мене не вкусить?

— Не бійся, він добрий.

Дунчо немов зрозумів слова хазяїна, закрутив хвостом і, вклавшись на траву, заплющив очі.

— Ти молився? — запитала дівчина, вказуючи на книгу.

Вона сіла на пеньок напроти Яна й відкинулась на стовбур дерева, що росло поряд. Сузанка видавалася напрочуд гарною на тлі зеленого листя, пронизаного сонячними променями. І знала про це. Вона грайливо зиркнула очима. Але погляд Яна залишався так само чистим і привітним, немовби в очах відбилася його незаплямована душа. «Якою чарівною створив її Бог!» — думав Ян, милуючись досконалою красою дівчини.

— Ти запитала, чи молився я? Взагалі-то я молюся не за книгою, та коли читаю про велике й героїчне минуле чеського народу, не можу втриматись від хвали та вдячності Ісусові Христу.

— Отже, ти читав не Біблію? — здивувалась вона. — Я думала, що ніякі інші книжки ти в руки не береш.

— Чому ж? Апостол Павло пише: «...що тільки правдиве, що тільки чесне, що тільки праведне, що

тільки чисте, що тільки любе, що тільки гідне хвали, коли яка чеснота, коли яка похвала, — думайте про це».⁶ Дітям Божим можна читати все, що не наводить на лихі думки і звідки можна довідатись про щось корисне для земного і небесного життя. Щойно я прочитав про те, як чеським братам заради Христа доводилося страждати, залишити рідні домівки й батьківщину. Гадаю, що в них треба вчитися терпінню та вірності. Я дуже ціную їхнє вміння не прикипати серцем до того, що не можна віддати заради Господа.

— Ти можеш розповісти мені про те, що прочитав? — запитала Сузанка зацікавлено.

Вона забула, про що хотіла поговорити з Яном, тепер у неї з'явилося бажання дізнатись про нове, чого їй ніколи не вчили. А Ян був радий, що може з кимсь поділитися своїм знанням, що його хтось уважно вислухає. Він розповів, з якими труднощами довелося зіткнутися християнам у Богемії, як важко було істинним послідовникам Христа і як суворо в усі часи обходилися з ними. Він описав, як стійко зносив тортури Ян Гус і як сила його прикладу підтримувала інших, коли їм довелося назавжди залишити рідну землю й шукати притулку на чужині. Сузанка уявила, як батько прощався з дітьми, дружина з чоловіком і наречений з нареченою. Серце

⁶ Филип'ян 4:8.

Яна завмирало від захоплення, коли він бачив, як уважно Сузанка слухала. Для неї все, що він казав, було новим, раніше їй ніхто не розповідав про людей, ладних кинути все заради Христа. Як ці люди любили Ісуса! Думаючи про них, Сузанка дедалі більше просякалася зневагою до себе.

Вони не помітили, як впали сутінки. Сузанка довго сиділа в задумі, потім, немов отямившись, промовила:

— Прошу, дай мені цю книжку!

— З радістю, але тобі буде важко її читати, навряд ти щось зрозумієш, — відповів Ян відверто.

— Ти вважаєш, що я дурна?

— Ні, що ти! Просто ти ще мало обізнана. Тут, у горах, люди майже не читають, і ти, мабуть, ніколи не цікавилася книжками.

— Твоя правда. Ми тут живемо, як дерева в лісі, не знаємо, що було колись, не цікавимося, що буде після нас, — погодилась вона.

В очах Сузанки заблищали сльози. Ян наблизився до неї.

— Але ти не повинна залишатись такою, ти молода й допитлива. Якщо хочеш, я покажу тобі всі книжки, які в мене є, навіть навчу тебе розуміти, що в них написано. І незабаром ти зможеш прочитати й цю книжку.

— Отже, ти не кепкуватимеш із мене? — зраділа Сузанка.

— Ні, не бійся! Я б теж виріс таким, якби Господь Ісус Христос не покликав мене. Я закінчив навчання й вирішив, що повинен послужити вам тут, через те й оселився в цих місцях. Але ви всі мене відцуралися. Мабуть, Христос хоче, щоб я йшов таким шляхом, — додав він ледь чутно.

— Я тебе не цураюся, — тихо відказала Сузанка, торкаючись до його руки. — Якщо хочеш, навчи мене того, що знаєш сам. Тільки чи станеш ти вчити, коли дізнаєшся, яка я погана. Я прийшла до лісу, аби сховатися від людей і виплакати, моє життя здалось мені таким нікчемним. Але коли ти розповів мені про чеських жінок, я подумала, як би я хотіла жити, страждати й померти, як вони. — Голос її затремтів, на очах знову з'явилися сльози.

— Ти можеш стати такою, — заспокоював її Ян. — Віддай своє серце Спасителю, і Він тебе так змінить, що ти себе не впізнаєш.

— Якби мене навчили, як віддати Йому серце! Тобі легко, ти все знаєш, а я на цьому не розуміюся, — поскаржилася Сузанка.

— Прийди до Ісуса такою, яка ти є. Він навчить тебе, лише довірся Йому!

— А як я до Нього піду? — запитала вона, подивившись на небо.

— Звісно, не так. Син Божий сказав: «І ото, Я перебуватиму з вами повсякденно аж до кінця

віку»⁷. Отже, Він тут, із нами, і бачить та чує все, що ти Йому скажеш.

— Про це я нещодавно думала. Чи бачив мене Христос нині в церкві?

— Звичайно, але чому ти питаєш?

Сузанка почала з того, що розповіла, через що плакала в лісі.

— Раніше я ніколи так не думала, а тепер ніяк не можу забути слова, які ти сказав мені в хижці. І я хочу, щоб ти знав, як я тебе обрала!

— Ти — мене? — щиро здивувався Ян.

— Так, тебе. Коли до мене прийшли хлопці й почали обговорювати, як ліпше тебе випробувати, я їм порадила поставити тобі травневе дерево, яке ставлять нам, дівчатам. Навіть хотіла дати стрічки, щоб його прикрасити. Але в тому, що вони поставили тобі таке опудало, я не винна, хоча задум був мій. До того ж тоді я ще не знала тебе, — додала вона, немовби вибачаючись. — Ти гніваєшся на мене? — запитала вона тихо, не наважуючись звести очі. — Тепер ти не захочеш мене вчити й давати мені книжки?

— Саме тому я й хочу тебе вчити, щоб ти зрозуміла, що ми живемо не тільки для розваг.

— То ти пробачив мені?

— Так, але мені прикро, я ж нічим перед тобою не завинив. Але сьогодні ти так не вчинила б, правда?

⁷ Матвія 28:20.

— Так, Яне. Благаю, прости мене й забудь усе, що було. Дай відповідь тільки на одне запитання: про що ти подумав тієї неділі, коли побачив травневе дерево? Ти розлютився на нас?

— Ні, не розлютився, але минуло багато часу, перш ніж я позбувся спогадів про цю ганьбу. Я уявляв собі, як люди проходили повз дерево й дивилися на нього. Що вони могли подумати про мене? Невже я — безчесна людина й заслужив на таку зневагу?

Ян зблід. Було видно, що він знову переживає події тих днів. Але раптом його обличчя посвітлішало, і він продовжив:

— У той момент, коли я взяв сокиру, щоб зрубати травневе дерево, мені пригадалися слова з Біблії: «...і з злочинцями був порахований...»,⁸ та: «Як Мене переслідували, — то й вас переслідувати будуть... Але все це робитимуть вам за ім'я Моє, бо не знають Того, хто послав Мене»⁹. Це жахливо, святий та невинний Син Божий висів на хресті між двома злодіями, і світ вважав Його третім поміж них. Та невже я заради Нього не повинен знести цю ганьбу? Бог бачить мою правду, подумав я, і відклав сокиру вбік. А четвертого дня дерево зникло. Повір мені, що чотири дні моя душа раділа, як ніколи.

⁸ Ісаї 53:12.

⁹ Івана 15:20,21.

Сузанка слухала Яна, схиливши голову, а коли він замовк, вона підхопилася, і, схопивши глечика, заквапилася додому.

— Якщо все так, як ти мені розповів, тоді люди ніколи не зможуть тебе образити, тому що скрушної години тебе втішає Сам Бог. Ти набагато щасливіший від мене. На добраніч, Яне!

— Добраніч, Сузанко! А книжку не хочеш узяти з собою?

— Сьогодні не візьму. Спочатку прочитаю Євангеліє.

— Це добре. Я буду молитися, щоб Господь дав тобі зрозуміти прочитане.

Дівчина йшла швидко, немов хотіла когось випередити. І тільки коли вже була далеко від оселі Малкових, вона уповільнила ходу. «Мені було б краще залишитись у Яна назавжди, бо коли я прийду додому, знов перетворюся на себе колишню», — промайнула в неї тоскна думка.

Додому вона прийшла пізно й побачила, що на неї з нетерпінням чекають друзі. Деякі хлопці були ще тверезі, інші — напідпитку. Вони зі сміхом накинулися на ягоди, принесені Сузанкою. Почулися жарти та натяки, над якими вона раніше охоче сміялася, але сьогодні вони видалися їй зовсім не смішними. Коли парубки, один, а потім інший, спробували були наблизитись до неї, користуючись з того, що Імриха поруч не було, на Сузанку накопилася незнана

досі відразу. «Якби Ян став свідком усього цього! Хоча його тут немає і він цього не бачить, однак Христос бачить усе!» — майнула в неї думка.

Пославшись на головний біль і втому, Сузанка запропонувала гостям розійтися по домівках, і хлопці, ображені, пішли геть.

— Вона чекає на Імриха й хоче залишитися з ним наодинці, — казали один одному хлопці, коли опинилися на вулиці. Дехто з них вирішив чатувати Імриха біля будинку тітки Грубик.

Чекати їм довелося недовго. Імрих був напідпитку. Хлопці чули, як пані Грубик пояснила, що в Сузанки болить голова, і не впустила його.

— Пустіть мене до неї, я повинен бачити вашу дочку. Якщо не впустите, — почав погрожувати Імрих, — я більше ніколи до вас не прийду.

Його погроза подіяла на пані Грубик. Вона боялася втратити вигідного зятя й впустила напівп'яного Імриха. Але тільки-но він узявся за ручку дверей, як вони розчинились, і на порозі з'явилася Сузанка, яка ще не встигла переодягтись у домашню сукню.

— Чого тобі, Імриху? — суворо запитала вона.

— Мені потрібна ти! — радісно вигукнув він і зробив крок до неї, намагаючись її обійняти.

Сузанка відштовхнула його.

— Ти п'яний! Якщо хоча б іще один раз прийдеш до нас у такому стані, я більше не подивлюсь у

твій бік. Гадаєш, що я поберуся з п'яничкою, який буде знущатися з мене, а потім проп'є своє й моє добро?

Імрих зупинився, наче його облили крижаною водою.

— Я не п'яний, Сузанко, — тихо промовив він. — Мені нічого не треба, лише раз обійняти тебе й поцілувати. Опісля я піду.

— Ні, не сьогодні.

— Ти гніваєшся?

— Так, і тобі краще піти.

Вона простягла йому на прощання руку, а потім рвучко повернулася й зачинила за собою двері. Імрих понуро пішов геть. Хлопці, побачивши, що він ухопив облизня, трохи заспокоїлися. Але не надовго:

— У Сузанки перестане боліти голова, і все буде як завжди, — понуро міркували вони, розходячись по домівках.

А Сузанка майже цілу ніч проплакала. Як вона досі жила і як таке життя могло їй подобатись? Як вона не помічала, що воно таке огидне? Тепер Сам Бог відкрив їй очі! Вона молилась усіма молитвами, які тільки знала, але легше їй не ставало. Знесилена слізьми, вона, заламуючи руки, благала: «Господи Ісусе Христе, Ти все бачиш і чуєш мене тепер. Якщо Ти помер на хресті й за мене, грішницю, також, то допоможи мені, бо я сама нездатна собі допомогти!»

Після такої молитви вона відчула полегшення, у серці забриніла надія, що Христос її почув і допоможе. Яким чином — знає тільки Сам Христос. Миром сповнилося її серце, і вона, заспокоєна, міцно заснула.

Страждання заради Христа

Того ж вечора на березі струмка сиділа Юдка Леготська й чекала з церкви чоловіка. У неї на колінах спав синок, якого вона колисала, поки йшла сюди. Сутеніло, і Юдка почала непокоїтися. Бувало, що іноді Даніш ходив у шинок і засиджувався там до ночі, але так довго, як сьогодні, він ніколи не затримувався. «Хоча б із ним чого не сталося, — занепокоєно подумала жінка. — Якщо він ішов із дому тверезий і був злий, що буде, коли він повернеться п'яний?» Піти до брата Юдка не намілилася, бо не знала, коли повернеться чоловік.

Сумною була для неї неділя. Та попри все, тільки-но вона зводила очі до неба, мир і щастя сповнювали її серце. Вона знала й вірила, що там у неї є Небесний Батько й Ісус Христос, і навіть батьківщина. Тут її оточували ненависть і зло, у домі чоловіка не було рідної душі й ні з ким було поговорити про дорогого Спасителя. Коли вона сказала Данішу, що примирилася з Богом і що Отець Небесний прийняв її як Своє дитя, чоловік розгні-

вався й заборонив їй вести мову з ним про таке безглуздя.

Відтоді як Юдка пішла за Христом, вона стала помічати, що на млині кояться нечесні справи, які інші не вважали за гріх. Вона не могла мовчати й брати в них участь. Коли вона заводила розмову про це, спалахувала сварка. А коли вона навчила свого синочка розповідати віршика з Біблії, її почали лаяти за те, що вона мучить дитину.

Так, вона страждала. Але ж у Слові Божому написано, що «вороги чоловіку — домашні його»¹⁰ й «усі, хто хоче жити побожно у Христі Ісусі, — будуть переслідувані»¹¹. Тільки в Слові Божому й у книжках, які дав їй Ян, вона знаходила розраду.

Поки Юдка не знала Ісуса Христа, їй добре жилось у Леготських. Усі в домі її любили, особливо Даніш, тільки старша невістка іноді збиткувалася над нею. Юдка вийшла заміж, кохаючи, і коли народився син, чоловік хіба що на руках її не носив. Вона теж намагалась у всьому йому догоджати. За такого кохання вона могла зносити докори сварливого свекра та знущання Катерини. Але сьогодні Даніш не заступився за неї.

«Я все перетерплю, — твердо пообіцяла собі Юдка, — тому що Ісус Христос більше страждав за

¹⁰ Михея 7:6.

¹¹ 2 Тимофія 3:12.

мене, і Він мене не покине. Хоч би що сталося, я не повернуся до гріховного життя. Хоча промінь світла Божого зрідка пробивався в їхній дім і приносив родині мірошника хвилини щастя, ніхто там по-справжньому не знав Христа, та й не хотів знати».

Юдка тепер зрозуміла, який скарб вона знайшла в Ісусі Христі. Вона могла пожертвувати коханням Даніша, аби не залишити свого Господа. І тепер, відчуваючи себе самотньою та покинутою, вона знала, що поруч із нею її Ісус. Вона притисла руки до серця, яке ще донедавна було сповнене страху й тривоги, поглянула на небо й усміхнулась. Як колись за велінням Ісуса вщухла буря на Генісаретському озері, так і її серце опанував спокій. Вона молитовно склала руки над своєю сплячою дитиною і, хоча губи її не ворушилися, подумки піднесла хвалу й дяку Господу, Який не тільки обіцяв, але й виконав Свою обітницю: «Не бійся, бо Я з тобою»¹².

Юдка дивилась у небо, де високо пливли хмари, і думки її були далеко, у тій чудовій Батьківщині Сина Божого, де немає ні горя, ні сліз.

Вона не почула важких і невпевнених кроків чоловіка і здригнулася від сердитого крику:

— Що ти тут робиш?

Юдка злякано підхопилася. Перед нею стояв Даніш, її милий чоловік, але який він був! Серце в

¹² Буття 26:24.

неї так защеміло, що вона ледь не скрикнула від болю. Даніш був таким огидним, яким може бути тільки п'яний: зім'ята й розхристана сорочка, набрякле обличчя, осклянілі червоні очі.

— Ти що тут робиш, ти... — брутально вилаявшись, він заходився трясти її за плечі. — Де ти знову вешталась?

— Не кричи так, Данішу, — вмовляла вона, — бо розбудиш Йосика. Ми з ним давно на тебе тут чекаємо. Він довго кликав тебе і заснув, бідолашний.

Її лагідність подіяла на нього заспокійливо. Він звелів їй узяти сина й мовчки поплентався за нею до дому. Коли вони проходили повз кухню, двері тихенько прочинилися, і на порозі з'явилась Катерина з лампою в руці. Побачивши, що Юдка веде додому п'яного Даніша, вона зловтішно сказала:

— Ну що, Данішу, ведеш дружину додому? Знову десь неділю «справляла»? Звичайно, чому б їй не погуляти, коли чоловіка немає вдома.

Юдка нічого не сказала на свій захист і мовчки увійшла до кімнати. Стіл був накритий, і вона, поклавши дитину в ліжко, ласкаво запросила Даніша повечеряти. Кинувши піджака та капелюха на підлогу, він, стискаючи долонями голову, повалився на лаву. У кімнаті запанувала тривожна тиша.

— Ти чому не йдеш їсти? — наважилася подати голос Юдка.

— Мовчи! Я ситий по горло! — загорланив він, скочив з лави і зі стиснутими кулаками зупинився перед дружиною. — Де ти була цілий день?

— Удома, Данішу, — спокійно відповіла Юдка. — Ти не прийшов на обід, тому я залишилась удома і все чекала не тебе. Якщо не віриш, запитай у Бетки, вона весь день була зі мною. А де ти був, Данішу? Чому так пізно повернувся?

Із сумним докором вона подивилась на чоловіка. Його розлютив цей мовчазний докір в її очах. Як вона може винуватити його в тому, в чому сама винна?

— Ти що, перевіряти мене надумала?! — заволав він, задихаючись від люті. — Якщо ти отруюєш мені життя в цьому домі, я радий хоча б десь в іншому місці пошукати розваг.

— Данішу, це погана втіха, на завтра в тебе болітиме голова. Якщо не хочеш їсти, лягай спати.

Здавалося, він був ладний прислухатись до її прохання, але в ньому знову спалахнула лють. Він спостерігав, як дружина ходить по кімнаті, як стелить постіль, і аж шаленів від люті, через її покірливість. Йому хотілося виплеснути свою злість. Знімаючи черевики, він не зміг розв'язати шнурка. Від гніву кров ударила йому в голову. Не в змозі більше стримуватись, він знову брутально вилаявся.

Юдка здригнулася, але одразу зрозуміла, що саме розізлило чоловіка, і мовчки підійшла до нього. Ставши навколішки, вона почала розв'язувати

вузол на шнурку. Але, оскільки її руки тремтіли й вузол був міцно затягнутий, вона не змогла швидко з ним упоратись. Даніш її відштовхнув, і вона, втрапивши рівновагу, впала на підлогу. І тут сталося щось жахливе: людина, яка перетворилася на кровожерливу тварину, почала виміщати на безпорадній жертві все накопичене зло. Закон захищає навіть злочинця, гарантуючи людяне ставлення до нього, але він не може захистити дружину від її власного чоловіка, який у своїй жорстокості перевершив звіра.

— Я тобі покажу, як жити з чужими богами й чужою вірою! — горланив Даніш у гніві. — Ти перестанеш зневажати нас і запроваджувати нові порядки. Хай тепер допоможе тобі твій Ісус, якщо Він завжди з тобою!

Розлючений, він схопив беззахисну жінку, яка не опиралася й не просила пощади, і викинув її за двері, які потім замкнув. Кілька хвилин він метався по кімнаті, як лев у клітці, а потім просто в одержі впав на ліжко й незабаром захропів.

Юдка довго пролежала нерухомо біля порога хати. Глухі розкоти грому передвіщали грозу. Вони ставали дедалі гучнішими й нагадували грюкіт коліс і цокіт незчисленних копит. Чи не наближалось то небесне військо, щоб помститися за ту несправедливість, яку на землі сильні чинили слабким, також і за ту, яка сталася в домі молодого подружжя, де ще вчора панувало родинне щастя?

Спалахнула блискавка й висвітила подвір'я та скорчену на землі жінку. На покрівлю впали перші великі краплини дощу. Гроза розбудила Імриха Леготського, і він вийшов на двір, щоб освіжити голову. Проходячи подвір'ям, він наштотхнувся на щось м'яке. «Хвіст собаки, — вирішив він. — Але собака поворухнувся б». Щоб дізнатися, що в нього під ногами, він нахилився й зрозумів, що тримає в руці мокру жіночу косу. Знову спалахнула блискавка, і в її мінливому світлі він побачив жахливу картину.

— Юдко! — вигукнув він і, підхопивши жінку, побіг зі своєю ношею до майстерні Даніша.

Імрих поклав Юдку на лежанку й схилився над нею. «Та вона ледве дихає й уся в крові. Хтось побив її ременем чи мотузкою. Мабуть, Даніш повернувся додому п'яний і... Невже можна так, майже до смерті, забити людину! — Імрих здригнувся від жаху. — Яке все ж таки страшне це п'янство!» — промайнула думка.

Він обережно витер кров з обличчя Юдки. «Не дивно, що Сузанка не захотіла мене сьогодні бачити. Адже Даніш набагато м'якіший за мене. Тверезий він і мухи не скривдить. Юдку він кохає більше за життя, та он як її побив! Якщо про це дізнається Сузанка, вона мене бачити не захоче. Все, кінець, я ніколи не буду пити, інакше теж озвірію. Сьогодні я ледве не висадив двері, коли тітонька Грубик не захотіла мене впустити... Здається, Юдка зітхнула. Еге,

заворушилась, бідолашна», — Імрих ледве стримував сльози.

Юдка застогнала й розплющила очі. Спочатку вона дивилася перед себе, немовби не розуміючи, а потім обличчя її засіпалося, наче вона пригадала щось жахливе. Імрих нахилився до неї:

— Юдко, що з тобою? Я знайшов тебе біля хати напівмертвою. Мабуть, Даніш прийшов п'яний і побив тебе? Чому ти не прибігла по допомогу до мене? Я б йому дав!

Вона нічого не відповіла й спробувала підвестись, але зі стогоном знесилено впала на лежанку.

— Імриху, принеси мені, будь ласка, трохи води, — промовила вона слабким голосом. — І якщо в твоєму серці залишилася хоч крапля Божої любові, подивись, що робить Даніш. Він був такий п'яний, що сам не знав, що коїв. Хоч би він не скривдив Йосика чи собі що лихе не заподіяв. У кімнаті на скрині лежить мій одяг, принеси, коли твоя ласка.

«І вона ще піклується про нього», — здивувався Імрих. Він дав їй напитися й вийшов, щоб виконати Юдчине прохання.

Дощ закінчився, але сильний вітер розгойдував дерева в саду. Ще було чути розкоти грому, які поступово віддалялися.

Імрих увійшов до кімнати брата й побачив, що той хропів, лежачи на ліжку в одязі, дитина тихо

сопіла уві сні. Лайнувши подумки Даніша, Імрих схопив зі скрині одяг і поспішив назад до Юдки.

Вона вже сиділа на лежанці й поправляла на собі роздерту та забруднену кров'ю сукню. Пересильюючи біль, вона підійшла до відра з водою, яке було наповнене ще звечора, і вимила обличчя та руки. Прохолодна вода трохи освіжила садна, які палали вогнем. Юдка не плакала й не скаржилась, усі її почуття немов померли. Узявши одяг, який приніс Імрих, вона лише запитливо подивилась на нього.

— Йосик спокійно спить, — промовив Імрих, — твій — теж. Вітер порозчиняв ворота, піду зачиню.

Коли він вийшов, Юдка переодяглася. Імрих зустрів її вже у дверях.

— Дякую тобі, Імриху, за те, що ти зараз був такий добрий до мене, — сказала вона й потисла йому руку.

Ледве стримуючи ридання, Імрих дивився вслід жінці, яка повільно йшла до хати. Він іще раз подумки лайнув Даніша й вирішив завтра, коли той проспиться, усе сказати йому.

Коли Юдка увійшла до кімнати, їй здалося, що тьмяне світло лампи немовби вихопило з темряви жахливі картини цієї ночі. Зупинившись біля ліжка, вона вдивилася в обличчя чоловіка, який колись був для неї найдорожчою й дуже близькою людиною. Він був батьком її дитини. Вона намагалася

пригадати їхнє кохання, усе найкраще, пов'язане зі словом «чоловік». Але рани її серця були надто глибокими, і ця людина стала їй чужою. Його безпричинна жорстокість розірвала їхні родинні стосунки. Страх і відраза вбили подружню довіру. Юдка подумала, що, якби він раптом прокинувся тверезим і захотів її обійняти, вона не змогла б припасти до нього.

З важким, як стогін, подихом, вона відвернулася від чоловіка. Що їй тут іще було потрібно? Навіщо залишатись у домі, де їй немає місця навіть у серці Даніша? Коханого чоловіка для неї більше не існувало. Вона відчинила скриню й склала у вузол дві сукні та білизну.

«Я тебе викину, як собаку, — кричав Даніш, коли бив її, — іди до свого святого брата!» Вона підкориться його наказу й піде геть. Завтра до млина придуть люди з зерном, а вона отака побита. Що вони подумують про Даніша? Так, вона піде й приховає його жорстокість.

Зібравши найнеобхідніше, вона взяла свою велику хустку й підійшла до ліжечка сина. Як його узяти, щоб він не прокинувся? Малюк так солодко спить... Схилившись над дитиною й намагаючись узяти Йосика на руки, Юдка відчула, що в неї бракує сили, щоб нести його. На дворі негода, і вона може впасти в дорозі. «Йосик був не тільки моєю дитиною, але й Даніша. Треба йому для розради

залишити сина... Але хто буде піклуватися про нього?» Серце матері розривалося на шматки.

— Господи Ісусе Христе, — простогнала вона, — я не можу залишити тут Йосика.

Зібравшись на силі, Юдка підняла дитину. Хлопчик розплющив очі й прошепотів: «Матусю!», — відтак довірливо поклав свою біляву голівку на груди матері й знову заснув. Він і не підозрював, який біль жалив серце його матері. Він не бачив її страждань, коли вона прощалася зі своїм земним щастям, і не знав, що тільки молитва давала їй силу піти геть такої ночі. Блискавка освітлювала їм шлях, а глухі розкоти грому супроводжували їх, наче сумна музика.

Юдка сама не знала, як дісталася до хижки брата. Не раз вона думала, що впаде від болю й слабкості. Якби не було з нею Йосика, вона лягла б де-небудь під кущем, не думаючи про те, що буде з нею далі. Але думка про дитину додавала їй сили, і вона йшла далі.

Підійшовши до хижки, вона постукала у вікно й одразу почула привітний голос брата, який видався їй голосом з небес.

— Коли твоя ласка, пусти мене, Яне, — гукнула вона, притулившись до стіни.

— Сестро! Це ти?

Він вибіг на вулицю й повів, точніше, поніс Юдку. У кімнаті він узяв з її рук дитину й швидко

запалив лампу. Ян ні про що не запитував, бо здогадався про жахливу правду. Мовчки він цілував садна Юдки на обличчі й на руках. Вона припала до брата і, побачивши в його очах сльози, розридалася. Коли потік сліз вичерпався, вона розповіла Янові про те, що сталося.

Серце Яна обливалося кров'ю. Він допоміг сестрі роздягтися і, як маленьку дитину, уклав у ліжко. Зі слізьми вони звернулися до свого Небесного Батька, прохаючи допомоги та сили й мудрості на подальші дні. Після щирої молитви їхні серця сповнилися миром, і вони відчули близькість дорогого Ісуса та впевненість у тому, що Він їх не покине.

Коли вони обоє трохи заспокоїлись, першим заговорив Ян:

— Не бійся, Юдко, одного дня ми будемо в Ісуса, де немає більше ні плачу, ні скорботи, там Отець наш Небесний витре всі сльози з нашого обличчя. Даніша ми повинні простити, він сам не знав, що коїв. «А це вам учинять, бо вони не пізнали Отця, ні Мене»¹³.

І знову чудовий спокій сповнив Юдчине серце, і вона відчула таке блаженство, яке не можна переказати. Господь укріпив ту, яку удостоїв постраждати за Нього.

¹³ Івана 16:3.

Щоб полегшити біль Юдки, Ян укутав її в мокре простирало, і біль дійсно почав слабшати. Коли сестра нарешті заснула, він до ранку простояв на колінах біля її ліжка, відганяючи молитвою похмурі думки про те, що через такі побої Юдка на все життя може залишитися калікою.

— Ні, Ісусе, — повторював Ян знову й знову, — Ти цього не допустиш. Краще Ти візьмеш її до Себе. Але якщо вона помре, то хто буде виховувати Йо-сика? Мені Леготські не залишать хлопчика й виховують його таким же безбожником, як вони самі. О Ісусе Христе, поверни їй здоров'я! Прости й помилуй Даніша, дай йому покаяння.

І ця молитва була почута Небесним Батьком.

Труднощі

Наступного ранку Даніш прокинувся з важкою головою, як це зазвичай буває на похмілля. Він рідко напивався, і тепер йому було соромно. Даніш не був п'яницею, його вважали «помірним», наче хтось узаконював тую міру. До шлюбу він часто напивався з парубками, особливо коли служив в армії. Але, одружившись із коханою дівчиною, щоб догодити їй, перестав ходити до шинку.

У Леготських була гаряча кров: хильнувши, вони ставали жорстокими, — і люди намагалися не сваритися з ними. Даніш у родині був тихішим за всіх.

Прокинувшись, він обвів поглядом порожню кімнату. «Мабуть, Юдка готує на кухні сніданок», — подумав він. Раптом він побачив на столі вечерю, до якої ніхто не доторкнувся, і пригадав усе, що сталося вчора. Спогади про вечірні події були подібні до спалаху, у Даніша потемніло в очах. Хоча вчора він був дуже п'яний, усе-таки ж пам'ятав, як побив дружину й викинув її за двері. Від жаху кров застигла в нього в жилах. Він спробував зрозуміти, як це сталося. Пригадав учорашній недільний ранок. Як звичайно, Юдка принесла йому чисту білизну, і він переодягнувся. У суботу, коли він дивився, як вона купала Йосика, серце в нього тануло від любові до дружини та сина. Коли Юдка подавала йому чисту білизну, він хотів обійняти її та поцілувати. Тільки нехай вона більше не каже йому про нову віру; згадуючи про це, він просто шаленів. Поки він розмірковував, до кімнати зазирнула Катерина, і він так і не встиг приголубити дружину.

— Хто-небудь із вас піде до церкви? — запитала непрохана гостя.

— Так, ми хотіли б піти вдвох, якщо Бетка посидить із дитиною, — відповів Даніш.

— Чого ж не посидить? А ти, Юдко, на зворотному шляху купи все, що потрібно, щоб завтра напекти хліба. А сьогодні можна потовкти горіхи й мак.

— Будь ласка, Катерино, залишмо це на завтра! Неділя — день Господній. Завтра я все встигну зро-

бити. У неділю пекти — гріх, — насмілилася не послухатися Юдка.

— Цього ще бракувало — взавтра навмисне йти до крамниці! — пробуркотів Даніш. — Мимохідь купиш усе, що треба, а мак я вже сам потовчу.

Юдка одягала Йосика й не одразу відповіла.

— То що, купиш чи ні? — підвищила голос Катерина.

Даніш пригадав, якою блідою була дружина, коли подивилася просто у вічі Катерині й твердо сказала:

— Якщо для вас у неділю ходити до крамниці не гріх, то для мене — навпаки. Я не хочу й надалі випробовувати Бога. З мене годі й того, що я раніше жила як язичниця!

— Отже, ми язичники?! — почувся з-за дверей голос Юрка. — Подумати тільки, одна вона християнка!

— Я не сказала, що ви язичники, — відповіла Юдка. — Але гірко, що ви, хто називає себе християнами, злоститесь на мене за те, що я хочу бути покірливою Богові. Ви не бажаєте дотримувати недільного дня, інакше не працювали б сьогодні на млині.

— Дивись-но, Данішу, — почувся насмішкуватий голос старого мірошника, — яка розумна в тебе дружина!

Ніхто не помітив, як він увійшов. Данішу від його слів стало не по собі, він відчув недобре.

— Ну що, свята Юдко, у чому ти дорікатимеш мені? — продовжував насміхатися старий.

Даніш побачив, що Юдка ще дужче зблідла, а потім сказала:

— Ви на мене розсердитесь, батьку, але я все-таки спитаю у вас. Ось ви кожного ранку їздите на ярмарок. Для чого Бог дав вам шість днів у тижні? Чому Його день ви використовуєте для справ, які Йому неугодні? А тебе, Данішу, прошу, хоч ти не порушуй закону Божого, щоб Господу не довелось тебе карати. Я читала, що за гріхи Бог покарає тих, хто порушує його заповіді, до третього й четвертого коліна.

Вони вислухали Юдку, не перебиваючи, бо її сміливість їх приголомшила. Але тільки-но жінка замовкла, на неї вилився цілий потік лайки. Леготські хором проклинали її та її брата Яна. Досхо-чу накричавшись, вони одне за одним вийшли з кімнати, залишивши Юдку наодинці з Данішем. Сумління підказувало йому, що він повинен був заступитися за дружину й не допустити, щоб її так образили, але він не прислухався до цього голосу.

— З мене досить! — невдоволено пробуркотів він, коли всі вийшли. — Припини такі розмови, інакше ти нас усіх роздратуєш. Чи не більший то гріх, що ти є причиною розладу в родині? Невже тобі важко купити все, що треба?

— Данішу, чому й ти такий несправедливий до мене? Адже ти знаєш, що я сказала правду. Що ж

мені робити, якщо вони не хочуть її чути? У неділю я не можу й не хочу купляти чи працювати. Господь Ісус Христос простив мені мої гріхи. Що ж мені, новими гріхами його розпинати?

— А якщо я тобі накажу?

— Краще не наказуй, тому що не послухаюсь. І тоді взагалі не піду з тобою до церкви.

— Ти мене не послухаєшся?! — ще дужче розсердився Даніш і заступив їй дорогу.

— Ні, Данішу! — промовила вона твердо, тріпочучи всім тілом.

— Ну що ж, подивимося, хто в хаті господар! — вигукнув він і люто грюкнув дверима.

Він пішов, навіть не поснідавши. На шляху до церкви його лють дедалі зростала. Одного разу він сказав Янові, що не хотів би, щоб Бог жив у їхньому домі, усе бачив і чув. Тепер він відчував, що цей Бог знав про те, що сталося, і, мабуть, був на боці Юдки. Його душила ненависть до Бога, і він ледве дочекався кінця богослужіння. Із церкви він попрямував зі своїми колишніми друзками до шинку. Там за чаркою він просидів до пізнього вечора і лише тоді подався додому, а потім... Потім він виконав обіцяне: показав Юдці, хто хазяїн. Нехай зрозуміє, що її очікує, якщо вона не буде коритися.

«З нею не можна було вчинити інакше. Я не якась ганчірка і не дозволю, щоб дружина зі мною так поводитися. Тепер вона від мене не почує жодного

слова, хоч би як прохала про це. Помирюся з нею, якщо вона пообіцяє більше не ходити до Яна. Аби цей Ян десь скрутив собі в'язи. Як гарно ми жили раніше, і до чого вона довела мене тепер! Я не шкодую, що дав їй гарний урок! Навіщо вона мене так розізлила? Пішла б зі мною до церкви, купила б усе, тоді б і я не напився. Сама винна», — так Даніш виправдовувався перед собою за вчорашню поведінку.

Минуло вже чимало часу, а Юдка не з'являлася в кімнаті. Даніш одягнувся й вийшов на подвір'я. Нікого не побачивши, він зайшов до кузні.

— Доброго ранку! Виспався? — запитав його Імрих.

— А тебе це обходить? Я тебе не займаю, — похмуро відповів Даніш.

— Руки замалі мене займати. Я тобі не Юдка!

«Що він цим хоче сказати?» — подумав Даніш.

— Вона що, скаржилась? Я її покарав за непокірливість! — відповів він пихато.

— Напівмертві не скаржаться. Навіть якби вона й завинила, то все одно не заслуговувала на таке покарання.

Імрих розповів братові, де він знайшов Юдку і яка вона була. Даніш слухав, низько схиливши голову, і мовчав.

— Як вона зараз? — поцікавився Імрих.

— Її немає вдома, — знехотя промовив Даніш.

— Мабуть, ще вночі вона до Яна пішла. Хотів би я знати, як вона добулася, якщо ледве могла встати на ногах.

Даніш, не дослухавши брата, кинувся до хати шукати дружину. Лише тепер він помітив, що Йосика теж ніде немає. Тоді він зрозумів, що Імрих каже правду, і серце в нього стислося ще дужче.

Даремно дружина Юрка заспокоювала його, коли дізналася про події минулої ночі.

— Не переймайся, Данішу, мене Юрко не раз бив, а я нікуди не поділася і, як бачиш, жива. Не шукай її, може, у неї якісь синці залишились, і їй соромно перед людьми. А в хижці брата її ніхто не побачить. Незабаром вона повернеться і ще буде благати, щоб ти її прийняв. Тоді й скажи їй, що приймеш за однієї умови: нехай перестане корчити з себе святу й учиняти сварки в хаті!

Даніш слухав мовчки. Йому хотілося погодитись з Катериною, але він не міг звільнитися від почуття провини. Усвідомлення того, що Юдка невинна й несправедливо скривджена ним, здавило його серце наче жорнами. До Яна по дружину він не пішов, бо було соромно. Данішеві здавалося, що все навкруги потьмяніло й поблякло. Він втратив найдорожче в світі — дружину й дитину. Йому хотілося принести їх назад на тих дужих руках, які минулої ночі немилосердно мордували беззахисне тіло Юдки. Тож як з'явитися перед її очі? Від сорому він ладен був провалитися крізь землю.

Імрих бачив, що Даніш не знаходив собі місця. Спершу він зловтішався, а потім зрозумів, що братові справді було непереливки. Може, Юдка захворіла?

«Ян її ні за що не вижене. Та якщо в долині дізнаються про те, що сталося, тоді Сузанка, прочувши про це, подумає, що всі Леготські такі, — розмірковував Імрих. — Вона вже не раз казала, що не вийде за п'яницю, який буде її бити. До нинішнього дня, тільки-но вона починала вести мову про постійні сварки в нашому домі, я одразу ставив Даніша за приклад. А тепер що? До того ж вона бачила мене п'яним і пам'ятає, як я вламувався в її двері. Якщо почує від інших цю історію, зовсім перестане мені вірити».

Імрих занепокоївся, і страх примусив його після обіду кинути роботу. Нікого не попередивши, він побіг до Яна Терновського. «Розповім Юдці, як мучиться Даніш, і буду благати її повернутися додому. Сам він не посміє прийти, сором не дозволить. Може, вона мене послухає й повернеться раніше, ніж піде розголот».

Побачивши здалеку Янову хижку, Імрих раптом пригадав про травневе дерево й зрозумів, що в Яна з'явилася можливість помститися. «Тепер я побачу, чи такий він християнин, за якого себе має. Чи відповідь він злим на зле?»

Важко було Імрихові зайти в дім, який був знеславлений травневим деревом. Але страх — тиран, і добре якщо той, ким він заволодів, зробить усе, щоб

його позбутися. За мить Імрих стояв у майстерні перед Яном.

— Юдка наша в тебе? — привітавшись, запитав Імрих і почервонів від сорому за брата. Йому було важко дивитися в сумне обличчя Терновського.

— Так, — коротко відповів Ян.

Потім, немов отямившись, він наблизився до Імриха й простягнув йому руку.

— Дякую тобі, що допоміг сестрі цієї ночі.

Несподівані слова вдячності, сказані Яном, приголомшили й зворушили Імриха.

— Яне, прошу тебе, — благав він, — не сердься на Даніша. Він був п'яний і не відав, що коїв.

— Я не гніваюсь, — відповів Ян, — знаю, що Даніш не відав, що чинив, як і ті, котрі розпинали на хресті нашого Спасителя. Хай простить його Бог, як я прощаю. Але тобі, Імриху, нехай це буде гарним уроком, щоб кинути пити. Ми з тобою знаємо, що Даніш — зовсім не лиха людина й дуже кохає Юдку. А от що накоїв! І ти в такому стані теж зможеш скривдити дорогу тобі людину, і потім нічого не можна буде виправити. Заходь до кімнати, іншого б я не впустив, але ти знайшов Юдку й допоміг їй у найважчий для неї час.

Імрих мовчки пішов за Яном. «Він мовить, як по книзі, але він має рацію», — подумав Імрих і уявив собі любе обличчя Сузанки. Щоб не втратити її, він прийшов сюди.

Ян підвів гостя до ліжка, де лежала його сестра. Побачивши Юдку, Імрих жахнувся. Її важко було впізнати, так понівечила її обличчя широка синя смуга під розпухлим правим оком. «Якби я таке зробив Сузанці!» В Імриха до горла підступили сльози, і він ледве втримався від ридань.

— Вона спить, — промовив Ян. — Можеш сісти біля вікна. Бідна Юдка всю ніч не зімкнула очей.

— А як вона дісталася сюди?

— Не знаю. Господь Ісус Христос, заради Якого вона все це знесла, укріпив її.

— Йосик теж був із нею?

— Так. Малюк немов прилипнув до її тіла і був такий спокійний, наче все розумів. Я його вклав, зараз він спить.

Ян з Імрихом, думаючи кожен про своє, дивилися на дитину, яка спокійно спала в ліжку. Не сказавши ні слова, вони сіли на лаві біля вікна. Першим урвав мовчанку Імрих.

— Скажи мені, Яне, чому людина іноді коїть лихе, хоча зовсім не хотіла того?

— А тому, Імриху, що іноді людина опиняється в руках сильного володаря, якому змушена коритись.

— Якого володаря?

— Диявола.

— То ти вважаєш, — хмуро запитав Імрих, — що ми служимо дияволу?

— А хіба Даніш послужив Богові? Спочатку він на угоду дияволу не захистив свою дружину, коли її ганьбили за те, що вона, як справжня християнка, хотіла в неділю прославляти Бога. Навіть більше, він погрожував їй і примушував підкоритися. Опісля диявол завів його до шинку й розпалив у ньому зненависть до Юдки. Диявол не міг знести, що вона у вашому домі хотіла прославляти Бога, і бажав помститися їй за це. Мені дуже шкода Даніша, бо він заплутався в тенетах темної сили.

«Як незлобливо він це сказав, і мені здається, що він правий», — подумав Імрих.

— А ти не підкоряєшся волі диявола? — запитав він.

— Ні, Імриху, хвала Богові! Диявол може мене спокушувати, але не керувати мною. «Поправді, поправді кажу вам, що кожен, хто чинить гріх, той раб гріха... Коли Син отже зробить вас вільними, то справді ви будете вільні»¹⁴. Син Божий прийшов, аби визволити й вас, тільки треба прийняти Його. І тоді ви не будете служити дияволу та гріху, тому що ви приймете Того, про Якого написано, що Він вивільняє з рабства.

Раптом Юдка заворушилася, застогнала й розплющила очі. Ян з Імрихом підійшли до її постелі. Почувши це, вона попросила води, і брат дав їй напитися.

¹⁴ Івана 8:34,36.

— У тебе ще болить бік, Юдко? — запитав він співчутливо.

— Ні, Янку, тільки коли поворухнуся. А де Йосик?

— Він іще спить. Лежи спокійно, — промовив Імрих.

— Ти тут, Імриху? — з тривогою запитала вона.

— Так, Юдко. Я не знаходив собі місця й хотів довідатись, як ти. Повір, мені прикро, що так сталося, — сказав він і взяв її тонку руку в свою долоню.

— Вірю, Імриху, і дякую тобі, що ти прийшов мене провідати.

В очах Юдки заблищали сльози.

— А що робить Даніш? — запитала вона після деякого вагання.

«Вона ще й запитує про нього!» — подумав Імрих, червоніючи за брата.

— Мучиться. Знаю, йому хочеться прийти сюди, але як? Йому соромно перед тобою та Яном. Але якби він знав, що ти лежиш, він би не втримався й прибіг.

— Не кажи йому, — Юдка благально дивилася на Імриха, не забираючи своєї руки від нього. — Нікому не кажи, Імриху, прошу тебе. Нехай люди не знають, що Даніш зі мною зробив. Якщо він буде тужити, то прийде сюди, якщо ні... Краще я помру, ніж буду жити з вами в гріху й ганьбити Ісуса Христа. Ой Імриху, якби ти знав, який Він добрий!

Дивись, яке нещастя зі мною сталося. Чоловік, якого я так кохала й поважала, з яким жила, як пташка в гніздечку, так мене скривдив. Він розірвав ланцюжок, який поєднував нас, і, як собаку, викинув мене з хати. Коли я думала про все це, мені здавалося, що серце моє розірветься від горя. Але Ісус Христос замінив мені все, що я втратила, утішив мене й допоміг простити Даніша.

Знесилена, вона замовкла й заплющила очі. Ян з Імрихом сумно й задумливо стояли над нею.

Імрих не став більше затримуватися в Терновських.

— Надвечір я зайду до вас, — сказав він Янові вже за дверима і, потиснувши йому руку, пішов.

«Ні, Юдка не може повернутися додому, — розмірковував Імрих, простуючи до млина. — Хто знає, коли вона одужає? Данішеві доведеться довго просити в неї пробачення за те, що він завдав їй такої кривди. А Сузанка так чи інакше про все дізнається. Треба піти до неї й самому про все розповісти, бо люди навігадують багато чого, і буде ще гірше».

Імрих оглянув себе. Звичайно, одягнений він був не для побачення, але це видалося йому не головним. Не такий радісний, як зазвичай, ішов він сьогодні до Сузанки. Він почувався винним і не знав, із чого розпочне розмову. Якби Сузанка не побачила його з вікна, він би, мабуть, повернув назад. Але тепер уже було пізно. З важким серцем Імрих увійшов

у дім. Сузанка сиділа за шитвом, і в кімнаті, крім неї, нікого не було. З виразу її обличчя було зрозуміло, що вона не чекала побачити Імриха.

— Ти навіщо прийшов? — запитала вона, не виявивши радості від зустрічі.

— Я прийшов попросити в тебе пробачення, — почав він, червоніючи, — і пообіцяти, що більше ти ніколи не побачиш мене п'яним. Учора в нашому домі сталося лихо, а причина його — горілка. І це мене вилікувало. Я прийшов, щоб про все тобі розповісти, хочу, щоб про те, що сталося, ти дізналася від мене, а не від чужих людей. І не думай, що я від тебе щось приховую.

Відклавши роботу, Сузанка мовчки вислухала розповідь Імриха.

— А Ян уміє доглядати хворих? — запитала вона з тривою. — Якщо Юдка хвора, та ще Йосик із нею, то самому йому не впоратись.

— Не знаю, — стенив плечима Імрих. — У Яна нікого нема, і він не хоче, щоб люди дізналися про все.

— А я вже знаю, і мені однаково, де шити — тут чи там. Сидячи біля Юдки, я хоч води подам, та й дитину можу доглянути. Ти обіцяв Янові зайти ввечері, але мені буде ніколи, бо в мене будуть гості, тому я сходжу до них удень. Нам не можна залишати Терновських у біді, інакше вони будуть праві, називаючи нас язичниками.

Серце Імриха сповнилося радістю, якої він ніколи раніше не відчував. Досі він любив Сузанку за вроду, а сьогодні вперше зрозумів, яка вона добра та чуйна. Вона вірить, що разом із нею він теж ладен чинити добро для інших. Тримаючи її за руку й дивлячись їй в очі, він запитав:

— Сузанко, ти вже не гніваєшся на мене?

— Ні, Імриху, тому що й сама я не така, якою маю бути, — відверто відповіла дівчина. — Скажи хлопцям, щоб вони більше не приходили в мій дім.

— Ти й переді мною зачиниш двері? — запитав він злякано.

— Ні, для тебе двері будуть відчинені, тому що ти хочеш виправитися, чи не так?

— Так, Сузанко, якщо тільки ти не покинеш мене. Я виправлюся, от побачиш.

— Ходімо на двір. Я попереджу матір, що буду в Терновських. Зачекай мене під яблунею, прогуляємось трохи удвох.

Імрих терпляче чекав, радіючи, що вона його простила й дозволила приходити до неї. Його радувало, що вона заборонила хлопцям, які завжди були йому неприємні, приходити в її дім. Вони на нього, певна річ, розсердяться й підстроять якусь капость. Та це й на краще, бо не доведеться пояснювати, чому він не хоче більше ходити до шинку.

Дорогою до хижки Яна Імрих запитав Сузанку, з якої причини вона зачинила двері перед парубками.

В її очах спалахнуло обурення, а потім вона сумно промовила:

— Коли тебе немає, вони багато собі дозволяють: один лізе цілуватись, другий намагається обійняти, третій каже непристойності. Мені це огидно, і я такого більше не хочу. Правда, я недобра, але й не така, як вони про мене думають. Я не для кожного готова на все, ні!

Вона була сердита. Імрихові, щоб не розгнівати її ще більше, довелося на прощання лише сердечно потиснути їй руку, хоча від радості він притис би її до свого серця.

— Прошу, Сузанко, залишайся в Юдки до мого приходу. Я хочу тебе ще раз побачити, — благально попросив він.

Усміхнувшись, вона кивнула йому й зникла в дубовому гаю.

Спогади

Минув тиждень з тієї неділі, коли Павло з Ілонкою ходили по суніці й знайшли щастя, з яким людина зустрічається тільки раз у житті. Хоч що потім станеться, але високе почуття, яке одного разу спалахнуло в серці, ніколи не забудеться.

У суботу під час обходу Павло Муртинов надібав поваленого бурєю гігантського дуба. І тепер він

чекав на теслю Терновського, який обіцяв прийти подивитися на це дерево. Павло приліг на траві. Було тихо, ніщо не відволікало від думок, і в уяві він перенісся в свій дім, намагаючись уявити коханих і дорогих йому людей. Цікаво, що вони зараз роблять? Тепер, закінчивши обхід, він поспішав додому і з нетерпінням чекав зустрічі з коханою.

Андрій теж працював з гарним настроєм. Він привіз дошки й обробляв їх, щоб настелити підлогу в двох кімнатах. Учора він натякнув Павлові, що незабаром хоче одружитися.

«Чому я не сказав йому про свій намір? — думав Павло. — Можна було б одразу зіграти два весілля. Чому не можу йому відкритися? Адже тоді Ілонка стане моєю назавжди. Я ще не казав їй, що кохаю, але вона, мабуть, здогадалась і кохає мене не менше, ніж я її».

Павло приносив для коханої з лісу букетики квітів чи ягоди, а вона прикрашала його кімнату квітами з саду. Андрій з Ілонкою часто бесідували чи про щось радились, а на Павла вона тільки крадькома кидала погляди з-під довгих вій. У такі хвилини йому здавалося, що її усмішка заливає сяючим світлом весь дім.

Минулого вівторка Андрій з'їздив на ярмарок і привіз Ілонці багато подарунків. Того дня Павло затримався в управлінні й прийшов додому пізно. Як дарунок Ілонці він приніс гарну блакитну стрічку.

Вона подякувала Андрієві за подарунки, а Павлові мовчки простягнула руку, і він побачив радість в її очах.

Він повинен їй сказати, як вона йому люба, й почути у відповідь, що й вона його кохає. Потім вони разом підуть до тітоньки й Андрія. Павло попросить її руки, і, коли вона буде належати йому, і більше нікому, душа його, мабуть, знайде нарешті спокій.

«Якщо я одружуся, зі мною поруч завжди буде близька людина, якій я буду належати душею та тілом. І тоді мене перестануть мучити думки про те, що людина повинна жити інакше, що вона народжена для чогось більш високого. Але який я дивний, — казав він собі, — навіть я тужу за тим, що мені самому невідомо, адже я навіть не знаю, що це й де його шукати. Мені випало таке щастя, а я почувуюся так, ніби мене поселили в зруйнованому будинку й примушують жити в ньому».

Павло замислився й випростався на траві. Закинувши руки за голову, він віддався своїй дивній тузі. Немов баня чудового собору, над ним змикалися крони віковичних дубів. Неподалік крізь траву пробивалося джерельце, ховаючись за листям папороті. Ще далі струмок вився сріблястою стрічкою серед незабудок, які дивилися блакитними очима в синє небо. Удалині кувала зозуля, трохи ближче стукав дятел, білки весело перестрибували з дерева на

дерево. Великі різнобарвні метелики пурхали над квітами. Солов'їні пісні пливли над долиною. Квітучі галявини напували п'янкими пахощами. Там, де дерева розступалися, було видно гори, що кільцем оточували долину. Небо було блакитним, без жодної хмаринки. А що там у височині, за небом? Світ, умитий учорашнім дощем і вранішньою рососою, був прекрасний і чистий. Сонце осявало все навколо, намагаючись пробитися в кожний темний куточок. Так, світ був наповнений чистотою, небо — світлом! Тільки він, Павло, був похмурий. Роки військової служби, брудні справи, про які ніхто не знає. Так, він заплямував себе, чистота його нинішнього життя не очистить його від застарілого бруду. Але хтось має допомогти йому.

Любов до Ілонки не звільнила його від туги. Душа не могла змиритися з плямами гріха і страждала. Павло розумів, що коли не вилікує свою хвору душу, то навіть Ілонка не принесе йому повного щастя. Де знайти ліки від душевної скорботи і як собі зарадити?

Він почув шурхіт торішнього листа під ногами людини, яка наближалася до нього, і підвівся. Стежкою йшов Ян Терновський, якого Павло чекав. Вони привіталися.

— Це дуб, про який ти казав? — запитав Ян.

— Так, гадаю, що тобі треба його купити. Де ще знайдеш такий величезний стовбур?

Павло з Яном уважно оглянули дерево, після чого Ян сів на нього, щоб трохи перепочити після швидкої ходи.

— Ти поспішаєш? — поцікавився Павло.

— Так, удома багато роботи.

Вони обговорили умови продажу дуба. Павло повинен був повідомити в лісництво, за скільки тесляр хоче купити дерево, і переказати Янові, чи згодні з його ціною.

— Як добре в горах! — зауважив Ян, утамувавши спрагу джерельною водою. — Гарна в тебе служба, Павле, серед такої краси! А така тиша, як тут, панувала, мабуть, лише навколо Адама на тількино створеній Богом землі.

«Ага, правильно, — подумав Павло, — адже в нього інша віра, яка не дозволяє йому грішити».

— Послухай-но, Яне, брат мені казав, що ти не нашої віри. Це правда? — зважився запитати він.

— Спочатку я повинен знати, Павле, у що ти віриш, — відповів Ян із усмішкою, — а потім скажу про свою віру.

— У що вірю? — здивовано перепитав Павло. — Майже ні у що. Мене ці речі не обходять, — відповів він щиросердно.

— А я вірю в усе, про що написано у Святому Письмі, — це і є моя нова віра.

— Але інші теж вірять Святому Письму, однак я чув, що ти живеш праведно, не обманюєш, не лаєшся.

— Точніше, мені не доводиться так чинити, тому що Господь Ісус Христос звільнив мене від гріхів.

— Як це звільнив? — здивувався Павло.

— Гріхи, які були скоєні мною ще до того, як я Його пізнав, Він мені пробачив і змив їх, проливши за мене Свою кров на хресті. Він також звільнив мене від гріхів, які вже були в моєму серці. Для мене Він — Бог, Творець і Спаситель.

— Мені важко це зрозуміти.

— Уяви, що колись ти згрішив проти Бога. У тебе в серці немає спокою, тобі здається, що виправити те, що сталося, неможливо, і ти починаєш думати, що таким залишишся на все життя. Ти бажав би очиститись, але знаєш, що ніхто з людей не в змозі тобі допомогти. І от хтось тобі каже: «Іди до Христа, до Розп'ятого Сина Божого!» — і ти слухняно йдеш до Нього, і Бог, заради крові Свого Сина, приймає тебе, прощає й очищує. Але щоб ти надалі не грішив, Він визволяє тебе від бажання грішити. Ось так Він чинить зі мною. Слава Йому! Ну, мені час додому.

— А тепер іще можна до Нього прийти?

— Звичайно, можна! Ісус Христос каже: «Прийдіть до Мене, усі струджені та обтяжені, — і Я вас заспокою!»¹⁵, і ще написано, що Бог кинув усі твої гріхи «за спину Свою»¹⁶. Якби до твоєї спини чи

¹⁵ Матвія 11:28.

¹⁶ Ісаї 38:17.

грудей був прив'язаний важкий камінь, який ти сам не в змозі скинути, то він тиснув би на тебе, чи не так? Але якби я зняв із тебе цей камінь і кинув його собі за спину, то хіба він продовжував би на тебе тиснути?

— Ні, звичайно, — засміявся Павло.

— От бачиш, так учинив Ісус Христос із моїм гріхом. І гріх мене більше не обтяжує!

— І ти гадаєш, що Він так учинить і з моїм гріхом?

— Звичайно, якщо ти принесеш його до Ісуса Христа. Може, ти не віриш моїм словам, Павле? У тебе вдома, мабуть, є Біблія, бери її з собою в ліс і читай. Тоді сам у всьому переконаєшся. Відтак — з Богом!

— З Богом!

І вони розсталися. Павло в глибокій задумі прийшов додому. Після обіду він довго ходив по кімнаті.

— Знаєш що, Андрію, — звернувся він до брата, — нехай Ян Терновський настеле нам підлогу в кімнатах. Він, здається, непоганий хлопець.

— Чом би й ні? Якщо ти так хочеш, я побалакаю з ним. Дошки в нас уже є, з наступного тижня можна починати. Після обіду сходіть-но з Ілонкою по суніці, а то до завтра можуть усі ягоди зібрати, — запропонував Андрій.

— Чому саме сьогодні? — пробуркотіла тітка. — У нас стільки роботи.

— Відпустіть мене, мамо, — заходилася благати Ілонка, — я потім усе зроблю. Чому не сходити, якщо Андрій хоче?

— Я покажу Ілонці гарне місце й сам допоможу їй назбирати ягід, щоб скоріше повернутися додому, — пообіцяв Павло.

Тітка тільки знизала плечима й поступилася вмовлянням дочки. Прибравши зі столу посуд, вона вийшла до Андрія у двір.

— Навіщо ти відпустив їх разом, Андрію? — почала вона, бажаючи поділитися з улюбленим племінником своїми побоюваннями. Мати не настільки була сліпа, щоб не побачити, що відбувається в серці дочки, і хотіла звернути на це увагу Андрія. Вона помітила, що обидва брати закохані в Ілонку, але не знала, до кого з них схиляється її дочка. Сама тітонька Звара мріяла, щоб дочка вийшла за Андрія. Павлові вона не дуже довіряла. Він був солдатом, мав дуже серйозний вигляд, і важко було зрозуміти, про що він каже і що думає.

Андрій обійняв тітку:

— Я їх вирядив, люба тітонько, тому що хотів поговорити з вами. Я так палко кохаю вашу Ілонку, що не можу й висловити! І хочу побратися з нею, якщо ви мені її віддасте.

— Тобі, синку? — зраділа жінка. — Кому ж, як не тобі, її віддавати? Як ти можеш сумніватися в цьому? Але ти добре подумав? Адже в неї немає посагу!

— Я знаю. Мені від Ілонки нічого не треба. Я все сам для неї зроблю. Ось настелю підлогу в кімнатах, поставлю скриню й ліжко, зроблю нову піч на кухні. Закінчу все й наступного тижня візьму Ілонку з собою на ярмарок, а дорогою освідчуся. З ярмарку ми привеземо скриню, а потім... — від захвату він схопився за голову. — Ой, я не можу висловити, який я щасливий!

Тітці хотілося радіти разом із племінником. Усі її потаємні бажання справджуються! Вона знала, що в неї слабке здоров'я, і боялася раптово померти. Що тоді буде з Ілонкою? У Муртинових дочка не змогла б залишитись, тому що не була їм рідною сестрою. А тепер вони будуть жити тут усі разом і в дочки буде чоловік, кращого за якого й не знайти.

Тітка з Андрієм зайшли в дім, щоб обговорити, як вони все влаштують. До вечора вони не тільки переробили всю хатню роботу, але й встигли побудувати чудовий повітряний замок майбутнього щастя.

А в цей час Павло стояв біля поваленого дуба, на якому вранці відпочивав Ян Терновський, а тепер сиділа Ілонка. Вони не поспішали додому. Вранці Ян сказав, що в цій місцині така тиша, яка, мабуть, була тільки в раю. А тепер Павло подумав, що Адам і Єва навряд чи почувалися щасливішими за них з Ілонкою. Він освідчився їй і у відповідь почув тихі слова: «Я теж тебе кохаю».

— Ілонко, я не можу без тебе жити, — промовив він, сідаючи поруч. — Ти хочеш стати моєю дружиною? Ти підеш за мене? Скажи «так», якщо кохаєш. Так, Ілонко?

— Так, — прошепотіла вона, потупивши від збентеження очі.

Павло радів: «Вона моя!» Йому хотілося кричати про це на весь світ. Але, що дивно, навіть у хвилини цього превеликого щастя в його серці залишався знайомий смуток. «Якби я розповів їй, який я насправді, то чи пішла б вона за мене?» — подумалось йому.

— Ілонко, — сказав Павло дуже серйозно. — Ніхто не знає, як я відбував військову службу, але ти повинна знати, щоб потім не дорікала мені за те, що я тебе обманув.

Після хвилини напруженого мовчання він розповів:

— В армії ми були зовсім не такими порядними людьми, як я вам розповідав. Ми крали, де тільки могли, особливо на кордоні, напивалися й билися, розважалися з гарненькими дівчатами. Інші хлопці ходили в кубла розпусти, але я там жодного разу не був. Життя, яке ми тоді вели, досі не дає мені спокою. Мені здається, що в мене на серці лежить важкий камінь, і я не можу позбутися його. Було б краще, якби я ніколи не служив, нічого не знав про спокуси й залишився таким, як Андрій. Ну от я все тобі розповів. Ти не побоїшся побратися зі мною?

— Ні! — відповіла, не вагаючись, Ілонка. — Не сумуй, усе це залишилося позаду, і тепер ти такий самий гарний, як і колись.

Павло був радий, що вона йому повірила й втішила його, але знав, що ця розрада не надовго його заспокоїть. У душі Павла знову пролунали слова Яна Терновського: «І гріх мене більше не обтяжує».

«От якби Ісус Христос зняв з мене цей тягар! Якби можна було звільнитися від давніх гріхів і стати колишнім!»

Ілонка нарвала для Андрія букетик суниць і заспівала веселу пісню. Гори відповіли їй луною. Павло бачив, яка вона щаслива, а тому забув про свій сум.

— Ілонко, а коли буде наше весілля?

— Не знаю, запитай про це в мами.

— Добре, сьогодні ж запитаю, не буду зволікати.

— Не кажи поки що, — попросила Ілонка, узявши Павла за руку.

— Чому ж? — занепокоївся він.

— Нехай поки що про це ніхто не знає. Мені здається, що потім наша дружба буде не такою, як зараз.

— Ну добре, умовила. Мені б тільки знати, що ти мене кохаєш і хочеш бути моєю. Знаєш, хтось сказав Андрієві, що хоче заслати сватів до тебе.

— Але ж ти мене нікому не віддаси? — злякалася дівчина.

— Тебе віддати?! Навіть рідному братові не поступився б, тим більше чужому!

Якби Павло та Ілонка, повернувшись додому, не були такі поглинуті своїм коханням, то на обличчях Андрія й тітоньки вони прочитали б деяке збентеження. Але вони нічого не помічали, як і ті не побачили ледве прихованого щастя, яким світилися очі Павла й Ілонки. Добре це чи ні — хто знає?

Прекрасне життя

Того суботнього вечора біля хижки Яна Терновського, замислившись, стояла Сузанка Грубик. Маленький Йосик грався в піску біля її ніг і щохвилини вигукував:

— Подивися, тьотю, подивися ж!

Проте зараз дівчина немов не чула малюка, хоча зазвичай слухала його дуже уважно. У понеділок Сузанка відчинила двері цієї хижки, і її прихід виявився дуже доречним. Йосик плакав від голоду, Юдка лежала непритомна, і Ян не знав, до кого бігти. Не дивно, що дівчина, яка раптом з'явилася на порозі, здалася Янові посланницею Божою. Він навіть не запитував, як вона тут опинилася.

— Я прийшла допомогти, — просто сказала дівчина. Вона взяла на руки дитину, заспокоїла її й нагодувала, потім швидко привела до тям Юдку. Помінявши їй білизну, Сузанка розпалила піч і

скип'ятила для хворої молока. Коли Юдка його випила, дівчина закутала її в ковдру й сіла поруч.

— Дякую тобі! Сам Бог тебе прислав, — сказала Юдка. — Але як ти здогадалася прийти сюди?

— Імрих мені розповів про все, що з тобою сталося. Я знаю, що у вас немає рідних, тож і прийшла доглянути тебе. А тепер заплющ очі та спробуй заснути, сон піде тобі на користь.

Сузанка раптом подумала: «Як я можу залишити Юдку саму? Завтра тут буде стільки ж роботи, як і сьогодні. Отже, завтра я знову прийду, а вночі тут почергує Імрих».

Сузанка вирішила допомагати Юдці доти, доки та не одужає, і щодня приходила в хижку до Яна. Цими днями люди збирали хліб, і ніхто не приносив Сузанці замовлення на шитво. Гості до неї теж не приходили, і поки ніхто, крім Імриха та матері, не знав, де вона перебуває. Та коли б хтось і довідався, Сузанка цим не переймалася: вона дуже змінилася за цей час.

Увесь тиждень вранці вона читала Юдці зі Слова Божого, під вечір Ян розповідав їм історії про людей, які заради Христа пожертвували всім. А ввечері, коли приходив Імрих, вони всі разом сідали читати Біблію. Ян пояснював прочитане, відповідав на запитання. Здавалося, йому було зрозуміло все, але якщо він чогось не розумів, то казав: «У ці слова будемо вірити, поки Бог не відкриє нам їхній

сенс». Після читання Біблії, перед тим як попроситися, вони разом молилися.

З великою радістю Сузанка поспішала до цієї хижки. Раніше вона жила й працювала для себе, а тепер їй здавалося, що її життя тільки починається. У неї пробудився талант жінки — жити для людей, поширювати навколо себе світло щастя та приносити полегшення. Чим більше вона дізнавалася про Христа, тим більше їй хотілося стати схожою на Нього, жити, як Він жив, і чинити добро. Вона знала, що з одужанням Юдки їй доведеться залишити хижку Яна, але намагалася не думати про це. Їй було страшно уявити, як вона буде обходитися без щоденних зустрічей з людьми, які живуть у постійному спілкуванні з Христом.

Про все це розмірковувала Сузанка, поки чекала Яна, який обіцяв повернутися з лісу в полудень, але чомусь до цих пір не прийшов. Сьогодні вона могла б піти раніше, тому що Юдка звелася на ноги й сама могла ходити за дитиною. Але Сузанка раптом усвідомила, що тут її утримує інше: вона не може жити без читання Біблії та спільної молитви.

— Тьотю, ти не чуєш? — хлопчик з усієї сили тягнув Сузанку за руку, і вона нарешті отямилася.

— Чого тобі, Йосику?

— Коли Йосик піде до татка?

Дівчина взяла хлопчика на руки й пригорнула до себе.

— Поглянь-но, Йосику, яка там гарна пташка. Однак хлопчик не захотів дивитися на пташку й наполягав на своєму. На запитання Йосика відповіла не «тьотя».

— Коли тато прийде по вас, — почувся знайомий голос.

— Яне, ти вже давно тут? З якого ж боку ти прийшов так непомітно? — не приховуючи радості, Сузанка пішла йому назустріч.

— Я пройшов через двір, Сузанко, і побачив, як ти все тут у нас упорядкувала. Спасибі тобі!

— Сьогодні субота, Яне, я хочу раніше піти додому. Юдка вирішила завтра вийти на вулицю, але в неї немає найнеобхіднішого. Ми з нею однакові на зріст, тож я принесу їй щось зі своїх речей. Я чекала, коли ти прийдеш, щоб помолитися разом із вами. Адже тепер я вірю, що Слово Боже — хліб, який нам потрібен щодня, і я вже не можу без нього обходитись.

— От бачиш! — радісно вигукнув Ян. — А тепер ходімо, Юдка нас уже зачекалася.

— Повечеряй спочатку.

— Стіл був накритий, і я вже поїв. Але, Сузанко, чим я зможу тобі віддячити? — запитав він, міцно потискуючи їй руку. — Ти для нас зробила стільки добра!

— Нічого ти мені не винен! Ніколи мені ще не жилося так добре, як у вас. Ви мені зробили більше добра, ніж я вам.

Вони разом увійшли в хату, і Юдка зустріла їх усмішкою. Після читання Слова Божого й молитви Сузанка стала прощатися. Ян провів її до дверей і, потиснувши на прощання руку, зазирнув дівчині в очі. «Взавтра ми не побачимось?» — наче запитував він, бо сором'язливість позбавляла його наснаги вимовити ці слова.

— Я прийду взавтра, — сказала Сузанка. — Чи ви вже зможете обійтися без мене? Невже я вам більше не потрібна?

— Ти жартуєш, — відповів він, усміхаючись. — Запитай землю, чи треба їй, щоб узавтра сяяло сонце, і вона відповість за мене.

— Отже, я прийду. Бог із вами, незабаром побачимось!

— Христос із тобою!

Ян стояв на тому ж місці, дивлячись услід дівчині, яка повільно віддалялася. Хіба міг він раніше подумати, що такою мірою завдячуватиме цій дівчині? Вона давно зникла за деревами, а йому все здавалося, що сліди, залишені нею, немовби світяться.

Сузанка поспішала додому, наче тікала від когось. Вона все ще чула слова Яна: «Запитай землю, чи треба їй, щоб узавтра сяяло сонце, і вона відповість за мене». Хто б міг подумати, що вона почує від нього такі гарні й щирі слова? Невже вона заслуговує на них?

На лісовій галявині Сузанка зустріла Імриха, який дуже здивувався, що вона так рано повертається додому. Дівчина простягла йому руку й потім розповіла, що Юдка сьогодні звелася на ноги й завтра хоче вийти на вулицю.

— Ти сходи до неї, — попросила вона Імриха.

— Ні, — заперечив він. — Я цілий день чекав вечора, щоб побачитись із тобою. А тепер і провести не маю права?

— Ну тоді пішли! Як у вас удома справи?

— У нас удома? Як у пеклі! Даніш не їсть і не спить, усе працює. Юрко вчора так напився, що досі ще не протверезів. Катерині дісталось від нього, але так їй і треба. Знаєш, усюди бракує Юдки, вона одна, було, впорається з половиною всієї роботи. А тепер Катерина нічого не встигає і цілими днями кричить, тільки дратує Юрка та батька. Ти правильно сказала, що в нашій хаті лише самі сварки та лайка. Якщо нічого не зміниться, я в такому пеклі не залишусь. Людина не помічає, як її затягує гріх. Коли я приходжу до Яна, мені здається, що я потрапляю до раю. Краще мати мир у серці та їсти черствий хліб, ніж пироги в такому домі, як наш.

— Бідолашний! — щиро пожаліла його дівчина. — Це тому, що в Яна живе Ісус Христос. А Даніш, як ти гадаєш, прийде по Юдку?

— Він без неї довго не протримається. Я казав йому, що вона хворіє. Він хотів піти одразу, але його

не пустив сором, а тепер йому ще важче зважитись на це. Я чув, як батько вмовляв його сходити до Терновського.

— Звісно, йому соромно буде дивитися Янові з Юдкою в очі, — зауважила серйозно Сузанка.

— Я гадаю, що Юдка навряд чи виявить бажання повернутися додому, я б і сам їй не радив. Як їй жити в такому пеклі?

Мовчазні й задумливі, Сузанка та Імрих спустились в долину. Сутінки ще не настали, і їм на шляху траплялися люди. Декотрі зупинялися й дивились їм услід, дивуючись, звідки це вони повертаються. Але молоді люди не звертали на них жодної уваги.

— Заходь, — запросила дівчина Імриха, коли вони підійшли до її домівки. — Прихопиш із собою одяг, який я доберу для Юдки.

— А взавтра ти підеш до неї?

— Звичайно, адже взавтра неділя. Ян буде вільний, приходь і ти послухати Слово Боже.

— Неодмінно прийду. Люди ображали Яна, і ми його раніше не розуміли, але він має рацію. Повір, тепер я шкодую, що ми з хлопцями поставили йому те травневе дерево. Багато разів я думав про те, що краще б нам було прислухатися до слів твоєї матері.

— Проте ми принизили не його, а самих себе, — зазначила Сузанка. — Він не розсердився на нас.

— Чому ти кажеш про себе, Сузанко? Адже ти не ставила дерево!

— Особисто не ставила, зате підбила вас на цю справу, що теж гідне осуду. Скільки зла ми скоїли, Імриху! Ісус усе це бачив! Завтра я хочу запитати Яна, що мені робити. Хоча я зараз живу інакше й маю надію, що Господь допоможе мені в подальшому не робити нових гріхів, але свого минулого я не спроможна сама виправити.

Імрих, дивлячись на дівчину й відчуваючи її скорботу, думав: «Якщо її тривожить її минуле життя, то що казати про мене?»

— Ми обов'язково запитаємо в Яна, — сказав рішуче Імрих. — Повір, і я хотів би жити, як він, щоб більше не служити дияволу. Господь може нас звільнити.

Вони зайшли до оселі, а на дворі літній вітер розповідав деревам про дві душі, які довго й міцно спали на краю прірви. Вони неодмінно впали б у неї, якби Бог не послав Свого ангела розбудити їх. Ті, що спали, прокинулись і, уgliedівши, де перебувають, почали благати про допомогу, і ангел повів їх від небезпечного місця.

Слухаючи розповідь вітру, дерева лопотіли листям, немов співали пісню: «І в недолі своїй вони Господа кликали, і Він визволяв їх від утисків їхніх! І він їх попровадив дорогою простою, щоб до міста осілого йшли. Нехай же подяку

складуть Господеві за милість Його та за чуда Його синам людським»¹⁷.

Важке випробування

Був такий чудовий сонячний недільний ранок, немов сьогодні воскрес Син Божий, щоб усім сказати: «Мир вам!»

Занурена в море світла й тиші, під горіховим деревом сиділа дружина Даніша. Своім слабим тілом вона притулилася до стовбура могутнього дерева, підтримуючи голову рукою. Свіже вранішнє повітря п'янило її. Стояла така ж урочиста тиша, як і тиждень тому, тієї самої неділі, коли вона чекала на повернення Даніша перед початком жахливої бурі, яка вирвала квіти її життя й перетворила серце на безводну пустелю.

Уже тиждень вона прожила в розлуці із Данішем, не бачила його обличчя й не чула його голосу. Раптом у цій тиші в ній забриніла туга за раптово зруйнованим сімейним щастям. Юдка відчула себе дружиною моряка, якого назавжди поглинули морські хвилі. Вона знала, що Даніш живий: якби вона могла вільно ходити, то пішла б до млина і там його знайшла. Та чи він то буде? «Ні, — підказало їй серце, — це буде інший Даніш!» Вона знову побачила

¹⁷ Псалми 107:6-8.

перед собою огидне п'яне обличчя, налиті кров'ю бичачі очі. Ні, це не Даніш, не її милий, добрий і вродливий Даніш. До такої людини вона піти не могла. Від глибокого болю в Юдчиних очах заблищали сльози, і вона заплакала, даючи волю сльозам, бо ніхто не міг їх побачити.

— Господи Ісусе Христе, — молилася вона, схлипуючи. — Не засуджуй мене за мої сльози, ними я оплакую Даніша. Ти мені дав чоловіка, і я так кохала його! Але тепер він для мене наче помер, як і я для нього. Адже він знав, що я захворіла з його вини, але не вболівав за мною й не прийшов до мене. Якби я померла, він навіть не прийшов би попроситися зі мною.

Юдка чекала Даніша і в глибині душі плекала надію, що він прийде попросити прощення. Але він не прийшов. «Якби я тоді послушалася Катерини й підкорилася, то всього цього, може, і не сталося б, — закралася підступна думка. — Ми разом із Данішем пішли б до церкви, а потім повернулися додому. Він не засмутився б і не напився, і ми сьогодні жили б щасливо й мирно. А Ісус Христос? Як би Він на це подивився? Чи не каже Він: «Не можете Богові служити й мамоні»¹⁸? Бог великий і святий, Він дав нам Свій закон, і ніхто не може топтати його ногами. Господи мій, Ти знаєш, що я не хотіла бути причиною сварок у родині. Чому Ти допустив таке зло?»

¹⁸ Матвія 6:24.

Однак розпачливе запитання молодої жінки залишилося без відповіді. Її руки впали на коліна, а погляд сягнув угору. Раптом вона пригадала слова: «Затривожена зараз душа Моя. І що Я повім? Заступи Мене, Отче, від цієї години! Та на те Я й прийшов на годину оцю...»¹⁹

Цими словами вчора Ян нагадав їй, що Ісус Христос сказав Сам про Себе, як невимовно страшно було Йому на землі. А сьогодні Господь тими ж словами оповідає, що Сам пережив тяжку днину, як і вона, і залишився вірним Своєму Батькові. «Згадай, що було зі Мною. Я прийшов у цей світ, щоб постраждати за вашу провину, а ти не можеш заради Мене постраждати, хоча ти Моя», — почула вона голос свого серця й усе зрозуміла.

— Можу, Боже мій, і хочу, — відповіла вона твердо. — Допоможи й покажи мені, що робити. Ти мене зцілив, Ти відновиш мої сили. Але що потім?

І знову немов хтось сказав їй: «Що Я роблю, ти не знаєш тепер, але опісля зрозумієш»²⁰; «Кожний день має досить своєї турботи»²¹; «Зоставляю вам мир, мир Свій вам даю... Серце ваше нехай не тривожиться, ані не лякається»²².

¹⁹ Івана 12:27.

²⁰ Івана 13:7.

²¹ Матвія 6:34.

²² Івана 14:27.

Тиша цього світлого недільного ранку наповнила душу Юдки. Вона найшла заспокоєння під хрестом, дивлячись із вірою на те, як умирав на ньому невинний Агнець Божий. Чим довше вона дивилася на Нього, тим яскравіше спалахувала в її серці любов до Ісуса.

Молода жінка не чула кроків, які наближалися, і не бачила, як хтось підійшов і зупинився неподалік від неї, притулившись до стрункої берізки. Юдка подумки дивилася на Христа, але хтось не зводив очей із неї. Так, це Даніш дивився на свою дружину, на її бліде, осяяне внутрішнім світлом обличчя. Бачив синці на її обличчі, запалі щоки, помітив її слабкість. Куди поділися його відвага й сміливі слова?! Майже всю ніч він боровся з собою, храбрувався, збираючись показати дружині та Яну, що з ним не можна гратися в ката й мишки. Учора він почув від Імриха, що Юдка звелася з ліжка. Якщо вона може ходити, отже, їй з дитиною час повертатися додому. Він намагався зробити жорстоким своє серце, щоб воно не примусило його просити в дружини пробачення, тому що Катерина має рацію: якби він цього не зробив, то опинився б під каблуком у дружини.

І ось тепер він стоїть перед нею, і вони знову самі, як тиждень тому. Ніхто їх не бачить і не чує. Чому ж він утратив здатність говорити? Чому не наказує дружині повернутися додому? Він ледве стримував себе,

щоб не втекти, перш ніж вона його помітить. Йому хотілося впасти до її ніг і обійняти її слабке тіло. Він так довго був без неї!.. Усю дорогу сюди він підганяв себе, а тепер не може навіть наблизитись до неї.

Раптом пролетіла пташка. Юдка здригнулася й подивилась їй услід, і тут вона побачила Даніша. Радісний вигук вирвався з її грудей, але теплий промінець одразу згас у її очах, і її обличчя зблідло ще більше. Вона не пішла назустріч чоловікові, не простягла до нього, як це звичайно робила, руки. Вона щільніше притислася до дерева й мовчки дивилася в його очі.

— Доброго ранку! — здавленим голосом привітався Даніш.

Вона тихо відповіла на його привітання. Він підійшов до Юдки зовсім близько, але відчув, що між ними — величезна прірва. Данішу стало страшно. Він знав, що містком через цю прірву могло стати слово «прости». Але як його вимовити? Ні, він цього нізащо не скаже.

— Я прийшов дізнатись, коли ти врешті-решт повернешся додому, — промовив він похмуро. — І ще хочу запитати Яна, чи вчить його віра грішному розладу між чоловіком і дружиною.

— Тобі не треба запитувати Яна, — відповіла Юдка, трохи подумавши. — Я лише виконала твою волю, коли прийшла сюди. Назад ти мене не кликав, та я й не змогла б дійти.

Запала гнітюча тиша.

— Гаразд, ти зараз підеш зі мною! — наказав він суворо.

Юдка подивилась на Даніша довгим сумним поглядом.

— Навіщо? — запитала вона тремтячими вус-тами. — Працювати я все одно не можу і не зможу ще довго. Що мені, крім цього, робити у вас?

— Я кличу тебе не на роботу, — промовив він трохи м'якше, голос у нього уривався. — Я бачу, що ти квола, але дружина повинна жити з чоловіком.

— Ти не можеш дорікати мені, що я пішла від тебе з власної волі, — твердо відповіла вона. — Ти мене напівмертву викинув на вулицю, а тепер іще дорікаєш. Віднині моє місце там, куди ти мене по-слав. — Юдка ледве стримувалася, щоб не заплакати.

— Що ти кажеш?! — вигукнув він, упритул підійшовши до неї. — Ти хочеш сказати, що взагалі не думаєш повертатися?

— Ні, — твердо відповіла вона, — я не повер-нусь у ваш дім, поки не зрозумію, що я вам потрібна. Не піду, щоб нікому не заважати. Катерина буде на мене скоса дивитися, якщо я не зможу працювати. І знову почнуться сварки, родичі тебе натравлять на мене. І ти знову почнеш мене бити, а це гріх, за який Богові довелось б тебе покарати.

«Проси пробачення, Данішу, — підказував йому внутрішній голос, — проси пробачення, її правда».

Здавалося, його вуста вже розтулилися, щоб вимовити потрібні слова, але замість цього він тільки міцніше стиснув зуби.

— Чи не чекаєш ти, щоб я в тебе просив пробачення? Досить того, що я прийшов по тебе. Не хочеш іти — залишайся! Я накажу прислати твої речі разом із скринєю й постіллю, але не думай, що я залишу тобі хлопчика! Він мій, віддай мені його зараз же!

— Данішу! — скрикнула Юдка. — Не забирай у мене дитину! Він не лише твій, але й мій!

— Ось як! — торжествував Даніш. — Ти повернешся, як тільки я відберу в тебе Йосика. Ніякий суд не поверне хлопчика тобі, — додав він зі злостивою усмішкою, — а розділити його на дві частини ми не можемо. Якщо ти від мене відмовилася, то віддай і Йосика, він не повинен жити з тобою.

— Тату! — пролунав радісний дитячий голос.

Йосик, в одній сорочці, з рум'яним від сну личком, вибіг з відчинених дверей хижки назустріч батькові.

— Синку! — мати й батько кинулися до нього.

Даніш стояв ближче до дверей, тому Йосик умить опинився в його обіймах.

«Він забере його в мене!» — заскімлило від туги серце матері. Пополотнівши, вона дивилася, як чоловік пестив хлопчика, який ніжно обіймав батька за шию. «Як Даніш його любить! Якщо я віддам йому Йосика, це розрадить його в самотності, а я? Якби він хоч

одним словом обмовився, що шкодує за тим, що сталося, що іще кохає мене, тоді б я повернулась. Але так іти я не можу, навіть заради дитини. Вони примусять мене порушувати заповіді Божі, а я не можу цього зробити», — такі думки краjali Юдчину душу, коли вона крізь сльози дивилася на двох рідних їй людей.

— Ходімо, Йосику, додому, — сказав Даніш, пригортаючи до себе дитину.

— А мама?

Це запитання малюка, як ніж, ударило Даніша в самісіньке серце, і воно знову заскімлило від невимовної туги. Він бачив, як дружина напівпритомною припала до дерева, і хотів уже вимовити слова пробачення. Серце його розривалося від болю, однак гордість знов узяла гору.

— Мама тепер не піде, — відповів він Йосику. — Попрощайся з нею.

— Почекай, — зупинила Юдка чоловіка неприродно спокійним голосом, — я принесу його одержу.

Він дивився їй услід, коли вона попрямувала до хижки. Зібравши речі Йосика, Юдка повернулась і зовні здавалася такою ж спокійною. Вона надягла синові панчохи й озула черевички, а тоді простягла чоловікові вузлика з дитячим одягом.

— Матусю, чому ти не підеш із нами? — тулячись до неї, запитував хлопчик. Він не розумів, якого болю завдавало матері його запитання і що відчував батько під час цього сумного прощання.

— Візьми його, — звернулась Юдка до чоловіка. — Мені не треба тебе просити, щоб ти його не кривдив, бо це твоя дитина. Тільки про одне прошу: не забувай, що Бог нам його дав і Він колись вимагатиме його з твоїх рук.

Даніш схопив сина й міцно притис до себе, боячись, що не витримає й крикне: «Я один не можу з ним піти, я не можу без тебе жити! Прости мене! Роби що хочеш, чини, як знаєш, тільки ходімо разом». Боячись видати свої почуття, Даніш, не озираячись, кинувся геть від Юдки. А вона застигла біля дверей і мовчки дивилася їм услід. Коли їх не стало видно, ноги в неї підкосилися, і, гірко заплакавши, вона впала на коліна.

Чи можна буде коли-небудь виправити те, що зараз сталося через гординю Даніша?

Земне щастя

У понеділок Андрій Муртинов прийшов до майстерні Яна.

— Я хочу спитати в тебе, — почав Андрій після привітання, — чи не візьмешся ти настелити нам підлогу в двох кімнатах? Але зробити це треба за тиждень, усі матеріали вже готові.

— Якщо Господь дасть здоров'я, візьмуся. Термінову роботу я закінчив у суботу, а решта зачекає, — сказав Ян, запрошуючи Андрія сідати.

— З підлогою все ж у хаті буде краще, і кімнати набудуть зовсім іншого вигляду, — зрадів Андрій, озираючись навкруги. — Скільки ж у тебе книжок! От би Павлу стільки, він теж любить читати, в гори завжди бере з собою газету.

— Якби він захотів, я б дав йому книжки. Адже він знає німецьку, а в мене багато книжок цією мовою.

— Він не відмовиться, — сказав Андрій, намагаючись зазирнути в іншу кімнату. — Коли я заходив, мені здалося, що на кухні я бачив Юдку Леготську. Кажуть, що Даніш її побив, це правда? — насмілився запитати Андрій.

— Він був п'яний, — сумно відповів Ян.

— Кажуть, Юдка дуже хворіла.

— Вона й досі ще не оговталася. Але прошу тебе, облишмо це, якщо вона ввійде, то застане нас за цією розмовою.

— Вона пішла від Даніша?

— Так, вона не може повернутися до нього, поки Господь не змінить серце бідолашного Даніша.

— Як ти сказав? Ти не гніваєшся на нього, не проклинаєш?

— Я християнин, а християни не проклинають.

— Не всі...

— Ніхто не повинен сипати прокльони. Християнином є лише той, хто вузькою дорогою іде за Христом і спроможний любити ворогів, як велить Христос.

— Таких, однак, мало, — засумнівався Андрій.

— «Бо тісні ті ворота, і вузька та дорога, що веде до життя, — і мало таких, що знаходять її!»²³ — сказав Христос, — пояснив Ян, усміхаючись.

— Що значить «вузька та дорога»? Ці слова я вже не раз читав і чув у церкві, але не знаю, що вони означають, — запитав Андрій перед тим, як попрощатися.

— Не знаєш? Та якщо хочеш потрапити в рай, повинен ступити на вузьку дорогу.

— Ну вже якось пройду, — відповів Андрій безтурботно. — Не хочу хвалитися, але всякий може сказати, що я непогана людина й поводжуся пристойно, тому мене Господь благословляє, і я живу добре.

— Я радий, що тобі добре ведеться, Андрію, і бажаю, щоб Господь Ісус Христос відкрив тобі очі й вивів на вузьку дорогу. Лише тоді ти зможеш пізнати, що таке справжнє щастя.

— Повір мені, Яне, хоча ми менш за тебе читаємо Біблію, але тут нема людей, щасливіших за нас. Я, принаймні, з жодним царем не помінявся б місцем, — зі сміхом відказав Андрій.

— Чи не тимчасове це щастя? — задумливо запитав Ян.

— Чого ж йому бути тимчасовим?! — вигукнув здивований Андрій.

²³ Матвія 7:14.

— Того, що на землі немає нічого такого, що б колись не минуло. Був би ти щасливий, якби позбувся того, що сьогодні приймаєш за щастя?

«Втратити Ілонку?» — промайнуло в голові Андрія.

— Звичайно, ні, — признався він. — Та чого б мені його втратити? Навіщо такі думки?

— А що, якби в тебе раптом зникло все, з чого складається твоє щастя?

— Не знаю, Яне, мабуть, я цього не пережив би.

— Людині доводиться багато переживати, і ніхто не знає, що чекає на неї попереду. Чи не краще нам подбати про вічне щастя?

— А де знайти таке щастя? — запитав Андрій.

— У Христі. Якщо ми приймемо Його в серце, Він зробить нас щасливими і навік залишиться з нами.

— Звичайно, Ісуса Христа я люблю не так, як ти. Але якщо серце вже зайняте, Христа туди не впустиш.

— Він може звільнити серце, щоб цілком оволодіти ним, — зауважив Ян.

— Ти вважаєш, що людині, крім Христа, нікого не можна любити?

— Ні, я так не вважаю! Господь Ісус Христос сказав: «Любіть один одного! Як Я вас полюбив, так любіть один одного й ви!»²⁴ Отже, любити можна,

²⁴ Івана 13:34.

але чільне місце в серці має належати нашому Господу Ісусу Христу.

— Про це я ніколи не думав, Яне, але знаю, що чільне місце не міг би запропонувати Йому, принаймні сьогодні. А щоб ти мене зрозумів, скажу тобі, адже ти нікому не скажеш? Я хочу одружитися з нашою Ілонкою. Ти коли-небудь любив, я маю на увазі дівчину?

— Ні, — признався Ян.

— От коли ти покохаєш, як я кохаю, тоді побачиш, що і в твоєму серці Ісусові Христу буде належати не перше місце. І ти, як і я, засинаючи й прокидаючись, будеш думати тільки про неї.

— Борони Боже мене від цього! — вигукнув Ян.

— Для мене це не гріх, Яне. Я щасливий, такий щасливий, що якби мене попросили віддати цілий світ за своє кохання, я б віддав не вагаючись. Залишив би собі тільки нашу хату й жив би у ній разом з Ілонкою. Цього б мені було досить. Однак про що ми з тобою балакали? Тож, приходь до нас уввтра. І прошу тебе, нікому не кажи про те, що від мене почув: про мої наміри ще не знає ніхто, крім тебе.

— Не бійся, — заспокоїв його Ян. — Навіщо я став би говорити з кимсь про це? Я тільки прошу: примирися з Богом, перш ніж ти зробиш цей крок.

— Ти гадаєш, мені треба сповідатися? Але ж це роблять тільки католики перед весіллям, — здивувався Андрій.

— Я не вважаю, що тобі треба сповідатися. Перед усім ти повинен звернутися до Господа Ісуса Христа й попросити Його простити твої гріхи та очистити тебе, щоб ти міг узяти шлюб із чистим серцем і чистою душею.

Андрій не зрозумів, про що веде мову Ян, але його слова, сповнені любові, тепла й благоговіння, зворушили його. Він відчув, що Ян бажає йому добра. Андрію захотілося довіритись Янові та потоваришувати з ним.

Коли Андрій пішов, Ян схилився над розпочатою роботою. Але справа не просувалася. Дивні й настійливі думки не полишали його. Він упав на коліна: «Господи Ісусе, відкрий духовні очі Андрія! Не знаю, чому моє серце так тягнеться до цього хлопця. Прошу Тебе, візьми й моє серце, я знову віддаю його Тобі. Не допусти, щоб Тебе щось витиснуло звідти, не допусти!»

Чого Ян побоювався? Чому він, стривожений, знову віддав своє серце Господу? Можливо, в Яна теж прокидалися незнані досі почуття, бажання, мрії... Хоча він їх іще не розумів, але вони порушували спокій у його серці. А серце Яна до цього часу було як чисте дзеркало, в якому відбивався тільки образ Христа.

Визволення

Даніш не відправив дружині обіцяні речі — батько заборонив йому це робити.

— Ти гадаєш, вона повернеться, коли їх отримає? Вона залишить тобі хлопчика й буде жити в Яна, їй у нас доводилося добряче працювати. Нехай Ян, якщо захоче, судиться з нами. Йому все одно доведеться вирядити свою сестру назад до нас, він програє. Адже ти кликав її, а вона не захотіла повернутися. Закон на твоєму боці.

Йосик увесь час плакав, просився до мами. Даремно Даніш намагався його заспокоїти. Тільки маленька Бетка могла це зробити, тому що малюк часто бував у неї, коли ще Юдка жила з ними.

Справи на млині були кепські. Старий лютував. Наближалися жнива, а жати було нікому. Такої жниці, як Юдка, він не знайде ні за які гроші. Даніш працював без бажання й майже всі запитання залишав без відповіді. Та й Імрих був не такий, як раніше. Не чути було ні жартів, ні лайки. У кузні він працював мовчки і перестав ходити на вечорниці. Хоча Імрих не був таким похмурим, як Даніш, але годі було й думати про розмову з ним, як то бувало раніше. Коли зайшла мова про Юдку, він сказав: «Правильно зробила, що не повернулася в це пекло. Не думайте тільки, що Ян через якихось кілька ганчірок піде в суд. Ви самі

собі зробите гірше. П'ять наймичок не замінять вам Юдки».

Від Імриха старий Леготський не чекав таких слів. «Може, він посварився зі своєю подружкою?» — подумав він і почав прислухатися, про що подейкували люди на селі. І відкрив багато нового для себе. Наприклад, він почув, що його син упадає за швачкою Грубик і через неї пересварився з усіма сільськими парубками. Але тепер Імрих начебто не ходить до Сузанки, бо вона доглядає хвору Юдку й шиє в неї, аби розрадити її.

Мірошник знав цю дівчину. Якби вона була заможнішою, він би нічого проти неї не мав, а так — яка з неї користь? Кажали, що вона шитвом і плетінням заробляє собі на життя. А хто буде працювати в полі, якщо Імрих із нею побереться? Йому потрібна дружина-селянка, а не швачка-лялька. Але якщо вона запала синові в душу, то навряд чи він од неї відступиться. Хоч би вони посварилися!

Але це була нездійсненна мрія. Ніколи б Імрих не посварився з Сузанкою!

Коли в неділю вона прийшла провідати Юдку й почула, як жорстоко Даніш повівся зі своєю дружиною, та ще й відібрав у неї сина, вона одразу вирішила, що не залишить подругу саму. У понеділок вранці вона накроїла тканини наперед на цілий тиждень і після обіду з великим вузлом прийшла до Терновських. Яна не було вдома, і Юдка сказала, що

брат цього тижня буде настеляти підлогу в Муртинових.

— Я тобі дуже вдячна, Сузанко, що не залишуся сама в хижці. Роботи в мене немає, а якби й була, я не змогла б нічого робити. Краще я буду допомагати тобі, так мені легше буде зносити те, що Господь поклав на мене.

З того часу вони шили разом, коротаючи час за розмовами й співами. Сузанка навчала Юдку шити, а Юдка розповідала Сузанці все, що знала зі Священного Писання. Юдка почала читати історію страждання церкви Христа в Богемії. Читаючи, вона ненадовго забувала про особисте горе, свою тугу за дитиною й тривогу за неї.

В обідню пору прибігав на півгодини Імрих. Увечері він ішов зустрічати Яна, який повертався від Муртинових. І за розмовами вони іноді не помічали, як минали ялинник, що ріс біля хижки Яна. Після цього вони ще цілу годину читали Біблію. Нерідко Ян приводив із собою Павла чи Андрія.

Ян уже декілька днів працював у Муртинових. Колись старий мірошник порекомендував його Андрію з думкою: «Нехай позлить їх, адже цей святий неодмінно штиркатиме їм в очі їхніми гріхами». Однак старий рано радів. Муртинови не були такими дратівливими, як Леготські. Андрію подобався Ян своєю відвертістю, правдивістю. Якщо тесля бачив, що щось чинилося не так, як належить, він згадував

і цитував Священне Писання. Крім того, Ян був довіреною особою Андрія і, знаючи про його велике щастя, поділяв його радість.

— Гарненька вона, правда? — запитав у нього якось Андрій, киваючи на Ілонку.

— Навіть дуже, — підтвердив Ян. — Знаєш, Андрію, коли Бог створив світ та Адама, все було чудово. А згодом він створив Єву, і вона виявилася найпрекраснішим створінням.

— Так, ти маєш рацію, Яне. Жінки — найдивовижніші створіння в світі, — гаряче підтримав друга Андрій.

Він не став заперечувати, коли одного разу Ян попросив після обіду почитати Біблію, пояснивши, що колись так робили їхні благочестиві предки. Андрій не заперечував Янові, а відкрито дивувався з того, що той так добре знає Писання й може пояснити незрозуміле. Навіть тітка з Ілонкою іноді ставили запитання й слухали Яна, намагаючись не пропустити жодного слова. А Павло? Той дуже зрадив, що нарешті знайшов людину, з якою міг обговорювати всі хвилюючі питання й ділитися думками. Він зачитувався книжками, які йому приносив Ян, і брав їх із собою до лісу. З книжок він довідався, що бували й гірші часи, коли люди принижували одне одного ще більше, ніж тепер. І завжди серед них знаходилися такі, котрі не скаржилися, а всім своїм життям служили Богові.

Павло захоплювався Яном. Він так добре говорив німецькою, так багато знав із Біблії та світової історії й при цьому був такий скромний! Павло зрозумів, що не вишукані манери та шляхетний одяг підносять людину, а мудрість.

У вівторок увечері Павло зголосився провести Яна, і з того часу щодня один із братів проводжав його додому. Ян пропрацював у Муртинових цілий тиждень: пофарбував вікна й двері й прорубав двері в кутовій кімнаті.

У п'ятницю Андрій не поїхав на ярмарок — залишився лікувати корову, яка раптово захворіла. Він вирішив, що замовить скриню для Ілонки в Яна, і вона буде міцнішою й красивішою, ніж придбана на ярмарку.

— Скажи, будь ласка, — запитав Павло в Яна, — як давно одна людина стала панувати над іншою?

— Доволі давно. Уже в книзі Буття ми читаємо про Німрода. Він був сміливим мисливцем, і його царство складалося з таких міст, як Вавилон, Ерех, Аккад і Калне. Потім він прийшов в Ашшур і побудував Ніневію, Реховот-Ір, Калах і Ресен. Це були великі міста. Коли люди почали в них селитися, знадобилася людина, яка стежила б за порядком. І це призвело до того, що один став панувати над іншими. Потім, коли місця залишалося дедалі менше, люди почали утискувати одне одного, і це триває досі. Ти бачив великі міста й

знаєш, що саме там найбільше беззаконня й гріха.

— Ти маєш рацію. Коли знаєш, що Бог створив людину не для того, щоб один панував над іншими, то розумієш, що в світі все не так, як повинно бути. Скажи, як, по-твоєму, людині належить жити? Усе таке заплутане, що не знаєш, який шлях обрати.

— Тобі лише так здається, Павле. Ти не читав іще Євангелія від Матвія? Син Божий прийшов на землю, жив серед людей, навчав їх. І Його учні записали, як людям слід жити і що вони мають робити. Якби всі люди виконували біблійні заповіді, то земля стала б раєм. Кожна людина любила б і прощала, не засуджувала інших і чинила добро ближньому. Якби кожний любив ближнього, як самого себе, ніхто б ні над ким не підносився. Багато чого на землі залишилося б так, як є, але плин життя був би інший. Народ не пиячив би, не судився за шматок землі або через брутальне слово. Не було б у кожному місті в'язниць і божевілень.

— І не було б військ, — додав Павло, — і це було б добре. Однак, Яне, такого життя ніколи не було на землі і навряд чи воно колись настане. Коли Син Божий прийшов на землю, усе було таким, як і зараз, і Його розіп'яли.

— А ти знаєш, Павле, чому?

— Не знаю, але хотів би знати.

— Написано: «Нема праведного ані одного...»²⁵, «...нахил людського серця лихий від віку його молодого»²⁶.

— Це ніколи не зміниться, — зітхнув Павло, — ми грішники й залишимося ними.

— Навпаки, ми не повинні ними залишатися, любий брате. «Син бо Людський прийшов, щоб спасти загинуле»²⁷. Ти знаєш, який сьогодні день?

— Сьогодні? П'ятниця.

— Цього дня Син Божий помер на хресті за наші гріхи, і кров Його текла з того хреста. Ця кров може омити й очистити моє й твоє серце й виправдати нас милістю, через нашу віру. Це дар Божий. Я тобі нещодавно сказав, Павле: якщо Син Божий тебе звільнить, ти будеш дійсно вільний. Сьогодні скажу тобі: якщо Він очистить твоє серце, ти будеш чистий перед Богом і людьми. Ісус Христос дасть тобі Духа Святого, Котрий навчить тебе жити за Його волею. І якщо весь світ підпаде під владу сатани, ми уникнемо цього. Ісус Христос переміг сатану. Одного дня настане Царство Христа, і всі Його діти будуть з Ним жити у вічності. Однак для цього ми всі мусимо насамперед стати дітьми Божими, щоб бути гідними Царства Христового. Ми молимося: «Нехай

²⁵ Римлян 3:10.

²⁶ Буття 8:21.

²⁷ Матвія 18:11.

прийде Царство Твоє»²⁸. Але Господь ступить у Своє Царство лише тоді, коли людина прийме Його у своє серце й покається в гріхах. Довірся Йому, Павле, і Він вивільнить тебе назавжди. Коли Він дасть тобі Духа Святого, ти зможеш нести цю радісну звістку про визволення далі, як я приніс її тобі. «Моїми ви свідками будете»²⁹, — сказав Христос. А свідчити ми повинні про те, що Він очистив нас од гріха й хоче так учинити з кожним.

Павло з Яном вийшли на узлісся. Промені вечірнього сонця освітлювали небо, яке золотим шатром височіло над ними. Здавалося, що вони були саме посередині Небесного Царства, сповненого благоговійною тишею.

— Яне, а хіба тебе Ісус уже врятував? — не втримався Павло.

— Так, слава Йому! Я очищений від гріха Його Святою кров'ю, пролитою на Голгофі, і Бог дарував мені вічне життя.

Освітлене вечірньою зорею обличчя Яна наче свідчило про правдивість його слів.

— Так навчи мене, як прийти до Нього. Я теж хочу, щоб Ісус очистив мене від гріхів! — вигукнув Павло.

— І я теж! — почувся позаду благальний голос.

²⁸ Матвія 6:10.

²⁹ Дії 1:8.

— Імриху, ти?!

— Я вже давно йду за вами, — пояснив Імрих, подаючи їм руку. — Ви мене не помітили. Ось Павло сказав, що він хоче очиститись від гріха, і в мені це бажання міцнішає з кожним днем. Я прагну примирення з Богом, але не знаю, як його здобути.

Павло збирався провести Яна до узлісся, але втрьох вони дійшли до самої хижки. Так вони разом шукали істину в Слові Божому й знайшли її. І тоді на колінах у молитві вони попросили в Бога очищення від гріхів і миру в їхніх серцях. І Бог почув їхнє прохання, Він відкрив їм нове життя, простив гріхи. Христос узяв у Свої пробиті руки Павла й Імриха, щоб вузькою дорогою повести їх до вічного блаженства. Так зростало Небесне Царство, засноване Ісусом Христом на Голгофі.

У церкві

День був ясний, і люди юрмами йшли до церкви. Вони передавали одне одному тривожну звістку про те, що в окрузі спалахнула пропасниця, яка вже не раз приходила в їхні домівки лихою гостею й забирала багато життів. От і сьогодні після обіду має відбутися похорон молодої жінки, матері трьох малих діточок.

— Як незрозуміло чинить наш Господь, — зітхнула напівсліпа й кульгава бабуся з молитовником у

вузлику. — Молодих забирає, а таку каліку, як я, залишає.

— Так, дивні справи відбуваються на землі, і хто його знає, що іще буде на цьому світі, — зауважив літній серйозний чоловік.

— Але, дядьку, ви ж молитесь і промовляєте слова «як на небі, так і на землі», — утрутився в розмову юнак. — Мабуть, там буде так, як і тут.

— Подивіться, — вигукнула молода жінка, — хто там спускається з гори!

Усі повернули голови.

— Он іде Сузанка Грубик, за нею Ілонка, а позаду йдуть Павло, Імрих та Ян Терновський. І як вони бесіднують! А Сузанка навіть без шовкової жилетки!

— Вона й так гарна! — зауважив один із парубків. — Але інша, яка з родини Муртинових, здається, ще вродливіша. Як вони дружно йдуть!

— Ян щось розповідає, а вони його слухають, і так уважно!

— Сузанка, мабуть, незабаром побереться з Леготським. Та чи буде старий задоволений, якщо в неї бракуватиме посагу?

— А Імрих старого й не питатиме. Кажуть, хлопець припишк і з хлопцями більше не ходить.

— Знаєте, — засміялася жінка, яка першою побачила молодих людей, — можливо, він теж хоче стати таким побожним, як Ян Терновський!

— Імрих... і як Ян Терновський! — засміялися інші. — А хто щоночі буде свистіти, підвивати й бешкетувати? З таким же успіхом і Сузанка могла б стати монахинєю!

— Годі сміятися! — втрутилися дівчата. — Хіба ви не чули, Сузанка більше не пускає хлопців до своєї оселі.

— Що ви кажете? Та невже?

— Так, цілими днями Сузанка сидить у Юдки Леготської. Та зараз живе у свого брата Яна. Даніш прогнав її за те, що вона перейшла в нову віру, і, кажуть, він так її побив, що вона майже два тижні нездужала. Тепер Юдці не можна повертатися до Леготських. Дружина Юрка сказала, що вони не віддадуть їй ні скрині, ні речей, поки вона не прийде до них просити пробачення й не пообіцяє стати колишньою.

— Оце правильно! — зауважив той самий серйозний чоловік. — Навіщо вона відкидає нашу віру й шукає іншу? Нехай кожен буде таким, яким Бог його створив.

Люди заговорили про євангельське вчення, про страждання, які терпіли їхні предки за віру. Усі були впевнені, що це антихрист розповсюджує нову віру. Але ніхто з них не розумів істинної причини своєї ворожості до Яна Терновського.

Тим часом Ян розповідав своїм уважним слухачам, як Святий Дух уперше відкрив йому очі:

— Я прочитав у Біблії про те, що в пастуха була отара овець і одна з них загубилася. Пастух залишив дев'яносто дев'ять овець і вирушив на пошуки пропалої. Він шукав, поки не знайшов її. Одного разу на служінні проповідник розповідав, як добре вівцям Христа в Пастиря, як Він водить їх на зелені пасовиська й до джерела з живою водою. І тоді я сказав собі: «Ти вдень і вночі живеш без Христа, не живиш себе Божим Словом, не маєш Святого Духа, Котрий пояснив би тобі Слово. Ти далекий від цього Пастиря, живеш серед грішників і, не підкоряючись Богові, думаєш про зле й коїш лихе. Отже, ти і є та пропала вівця». Коли той проповідник закликав: «Слухайте ви, пропали вівці, Ісус Христос тут, серед нас. Він прийшов шукати вас, Він закликає вас повернутися до Нього!» — я зрозумів, що Христос кличе мене. Тоді я пішов, точніше, побіг до мого Пастиря, і Він мене прийняв.

Слухачі не зводили очей з Яна. «Христос і мене прийняв», — думали Павло, Імрих та Сузанка. А Ілонка? Є квіти, які готові від єдиної краплини рости, розкрити свої пелюстки, щоб прийняти всю життєдайну вологу. І є душі, яким достатньо однієї краплини милості Божої, щоб відкритися й прийняти світло — Ісуса Христа.

Ілонка не знала Христа. Ніколи їй не розповідали про Нього як про живого всюдисущого Бога, і вона вважала, що Христос помер на хресті, воскрес

із мертвих і назавжди вознісся на небо. Цього тижня вона довідалась про те, що Бог завжди поруч, і зраділа з цього, як дитина, розбуджена поцілунком матері.

Сьогодні вранці вона зустрілася з Павлом, він притис її руки до свого серця й сказав:

— Ілонко, радіймо разом! Пригадуєш, я тобі казав, що в мене болить душа і що, поки не позбавлюся від цього болю, я не зможу бути щасливим. І от це диво сталося! Милостивий і святий Бог простив мені гріхи, Господь Ісус Христос зцілив мене. Я передав себе Синові Божому і хочу служити Йому одному. Поглянь, — сказав він, розкривши Біблію, — ось тут написано, що мої гріхи прощені і я омитий та очищений.

Тоді вона не могла зрозуміти Павла, хоча й раділа разом із ним. Лише тепер, після признання Яна, вона зрозуміла, що Павло, почувши слова Христа: «Прийдіть до Мене!» — пішов на заклик і був прийнятий. Сама Ілонка ще не прийшла до Христа, але вже не хотіла жити вдалині від Нього, її дуже вабило до доброго Пастиря. Те, що колись давно Ян почув від проповідника, Ілонка почула сьогодні від Яна, отже, Христос не сидить високо на небі на золотому престолі, а невидимо ходить по землі й шукає Своїх пропалих овець.

— А Христос усіх шукає? — несміливо озвалася Ілонка.

— Усіх, Ілонко! — відповів Ян і посміхнувся. — І тебе Він кличе: «Прийди до Мене!» Ти хочеш прийти до Нього?

— Дуже, — відповіла вона зі сльозами на очах.

— То йди, Ілонко! — вигукнув Імрих. — Якщо Він прийняв такого негідника, яким був я, тебе обов'язково прийме.

— Зійдімо зі стежки й усі разом помолімося, — запропонувала Сузанка, обійнявши Ілонку. — Помолишся з нами, Яне? Учора, коли ти та Юдка помолилися зі мною, мені було так добре!

— Ходімо швидше, — заквапився Павло. Його стривожила думка, що Ілонка цілий день проживе вдалині від щастя, яке переповнювало його серце. Усім було радісно від думки, що тут, у горах, далеко від людей, добрий Пастир знайшов ще одну загублену овечку. Коли вона довірливо пригорнулася до Нього, Він міцно притис її до серця й поніс її до Своєї отари.

Під час богослужіння сільські парубки не знали, з чого більше дивуватися: чи з того, що Імрих Леготський сидів на останній лаві між Павлом Муртиновим і Яном Терновським і співав усі до єдиної пісні, не зводячи очей з пастора, чи з того, що Сузанка Грубик тихо сиділа біля Ілонки Звари й жод-

ного разу не подивилася в бік балкона. Пастор проповідував завжди так, немов перед ним сиділи самі навернені до Бога християни. І сьогодні, коли він розповідав про блудного сина, у нього вперше було п'ять уважних слухачів. Ілонка не розуміла проповіді пастора — вона просто раділа, що син нарешті повернувся до батька, і той прийняв його, як і всі вони, уп'ятьох, були прийняті добрим Пастирем. Інакше, ніж Ілонка, розуміли пастора Імрих, Павло та Сузанка. «Це я пас свині», — думав Імрих. «Навіщо я промайнував усе добро, яким Бог обдарував мене при народженні?» — думав Павло. «Мене прийняв Отець Небесний, незважаючи на моє зле серце», — раділа Сузанка й знову просила Христа простити її за те, що колись тут, у Божому домі, перед Його святими очима, чинила неподобство. Вона зрозуміла, що вже ніколи не буде так поводитись, не зможе. І тепер, коли вона прийшла служити Богові, вона служила Йому від щирого серця.

Люди дивувалися, чому так змінилася молодь. А ці п'ятеро теж дивувалися із самих себе, бо сказано: «Дух дихає, де хоче, і його голос ти чуєш, та не відаєш, звідкіля він приходить, і куди він іде. Так буває і з кожним, хто від Духа народжений»³⁰.

³⁰ Івана 3:8.

Зруйновані мрії

Тим часом в Андрія, який залишився того дня вдома, було багато часу, щоб помріяти про своє теперішнє й майбутнє щастя. Сьогодні він скаже Ілонці, що хоче побратися з нею. І, не гаючи часу, розпочне готуватися до весілля. Він обійшов дім, оглянув усе нове й залишився задоволений. Андрій пригадав, як минулого тижня Ян, котрий у них працював, сказав, що людині слід звернутися до Бога й прийняти Сина Божого в своє серце. Ян пояснив, що Христос прийшов на землю знайти й урятувати загигле і що щасливий тільки той, у кого Христос у серці.

Андрій спробував пригадати дивні слова, які сказав йому Павло вчора ввечері:

— Ти більше ніколи не почувеш, Андрію, про моє невдоволення, тому що я прийшов до Ісуса. До цього я був немов голодна людина, якій ніхто не давав їжі, але тепер я вже не голодний, бо Ісус Христос наситив мою душу. Якби ж і ти захотів, щоб Він і тебе наситив!

Учора Андрій не зрозумів брата, адже вони жили в достатку й ніколи не голодували.

— Здається, ми тільки-но повечеряли, — пожартував Андрій.

— Не жартуй, Андрію! Душу неможливо нагодувати хлібом. Я бачив багатіїв, порівняно з якими

ти — злидень, але навіть багатії зазнавали такого ж голоду, як і я.

Зараз Андрієві було не до жартів. Іще вчора він картав себе, що привів у дім такого теслю. До появи Яна не було людини, яка могла б зауважити, що Андрій зробив щось неправильно. А тепер він перейнявся сумнівами: чи насправді він такий, яким мусив бути. Андрій спробував відігнати від себе ці гнітючі думки й подумати про щось інше.

Так само, як раніше Павло, він ліг у затінку під деревом і віддався думкам про своє весілля. Як приємно поринати в мрії про майбутнє щастя! Андрій від задоволення стулив повіки й не помітив, як заснув.

Йому наснився дивний сон. Наче він ішов додому лісом і раптом почув голос Яна: «Тікай, Андрію, тікай!» Він озирнувся й остовпів від жаху: позаду нього все було охоплене полум'ям і вогонь швидко підступав до нього. Він кинувся бігти, але навколо все палало, навіть скелі. Раптом Андрій опинився на краю прірви. Куди бігти?! «Дивись угору! Це суд Божий над тобою, грішною людиною!» — почув він голос. Однак Андрій продовжував дивитися то в прірву, то на вогонь, усвідомлюючи, що він грішник, що смерть підійшла дуже близько й незабаром він має постати перед Богом... Але як? Великі краплини поту виступили в нього на лобі. «Яне, допоможи мені!» — закричав він уві сні. «Я не можу! — почув він у відповідь. — Людина не може тобі допомогти,

дивись угору!» Андрій звів очі. На краю прірви стояв Христос, яким він Його бачив на картині в церкві: Ісус подавав руку Петрові, який тонув. Так, на краю прірви стояв Христос, тільки не намальований, а живий. Він подивився на Андрія й простяг йому руку. «Він мені допоможе!» — зрадив Андрій, ухопився за руку Ісуса і... прокинувся в холодному поту.

«Який дивний сон! Що б він міг означати?» — подумав він, бо надавав снам великої ваги. Андрій дорого заплатив би тому, хто б пояснив йому побачене уві сні. Але чомусь, коли рідні повернулися з церкви, він не схотів переказувати їм свій сон, а відсахнувся від нього й постарався якомога скоріше забути.

Після обіду Павло, узявши з собою Біблію, подався в гори. Тітка пішла провідати хвору на пропасницю родичку. Ілонка з Андрієм залишилися вдома самі. Нарешті настала мить, про яку Андрій мріяв удень і вночі.

Ілонка вирішила почитати з Євангелія притчу про пастиря, в якого було сто овець, і сіла на лаві біля вікна. Вона так захопилася читанням, що не помітила, що Андрій уже кілька хвилин стоїть коло неї.

— Читаєш, Ілонко? — нарешті наважився заговорити Андрій.

— Ой, ти тут, Андрійку! — вигукнула вона. — Я читала про заблудлу вівцю й думала про те, що сьогодні вранці сталося зі мною.

— А що сталося? — здивувався він.

Андрій сів на лаві поруч із нею й узяв її маленьку руку в свою велику натруджену долоню.

— Знаєш, — заговорила дівчина, не в змозі приховати своєї радості, — я теж була заблудлою овечкою. Але Господь Ісус Христос знайшов мене, і тепер я така щаслива!

Андрій не зрозумів Ілонку, так само як раніше не зрозумів Павла. Але, дивлячись, як вона радіє, теж був щасливий.

— А як же Він тебе знайшов? — запитав він таким голосом, яким розмовляють з дуже маленькою дитиною.

Ілонка з радістю розповіла про те, як усе було, як вони з Яном ішли до церкви, про що він розповідав дорогою. Вона поділилася з Андрієм своїми почуттями і тим, як інші молилися про неї. І, вірячи, що Бог її чує, попросила у Нього прощення.

— Що ж тепер буде, Ілонко? — задумливо промовив Андрій.

— Не знаю. Але гадаю, що, якби загубилося ягня з нашої отари, ти пішов би його шукати, а коли відшукав би, то доглядав його, щоб воно знову не загубилося. От я й думаю, що Господь Ісус Христос, мій добрий Пастир, буде тримати мене коло Себе, щоб я не заблукала.

Вони обоє мовчали, і тут Андрій подумав, що час минає, а він іще жодним словом не прохопився

про їхнє весілля. Він пригадав свій нинішній сон, і на якусь мить йому здалося, що він чує слова: «Добрий Пастир шукає тебе».

— У мене є тільки одне ягнятко. Якби воно загубилося, я б ні вдень, ані вночі не мав спокою. Я обійшов би весь світ, щоб знайти його. Ілонко, це ягнятко — ти.

Дівчина, наче отямившись, підвела очі й зі здивуванням подивилася на Андрія.

— Ти не здогадуєшся, Ілонко, чому ми все поновлюємо в домі? — запитав він, нахилившись до дівчини. — Я хочу одружитися.

— Ти, Андрію? А кого ти хочеш узяти? — поцікавилась вона.

— Кого? Хіба ти не знаєш, хто моє біле ягнятко, про яке я мрію?

Серце Ілонки ніби зупинилося від дивного передчуття, їй чомусь зробилося страшно.

— Не знаю, Андрію.

— Як це не знаєш? — Він міцно обійняв дівчину й притис до себе. — Тебе, Ілонко, тебе я кохаю більше за життя! Для тебе я все це готую, щоб тобі в мене завжди було добре. До цього часу ми любили одне одного як брат і сестра. Тепер я хочу кохати тебе, як наречений кохає свою наречену і чоловік — свою дружину. І ти теж будеш мене кохати, чи не так? Я буду носити тебе на руках, як той Пастир своє ягня. Подивися ж на мене й скажи, що хочеш

бути моєю. І ми підемо з тобою до твоєї матері й Павла, та почнемо готуватися до нашого весілля. Чому ти відстороняєшся від мене? Я тебе не відпущу! Поглянь на мене, Ілонко!

Дівчина підняла очі й спрямувала на Андрія зляканий погляд.

— Відпусти мене, Андрію! — попросила вона.

Він був уражений цим несподіваним проханням. Відпустивши Ілонку, він допоміг їй підвестися з лави, і вона одразу ж сперлася на стіл, бо ледве трималася на ногах. Андрій — її вірний захисник, який узяв її у свій дім, годував та одягав і якому вона зобов'язана всім, забажав, щоб вона була йому не сестрою, як досі, а дружиною. І він має на це право. Але як вона може виконати його бажання?

«Павле, де ти? Допоможи мені!» — хотілося закричати їй, але Павло був далеко в горах і не чув поклику дівочого серця. Однак тепер в Ілонки був Хтось інший, Хто чув її. «Господь Ісус Христос, — заридала її душа, — Ти допоможи мені!»

— Ілонко, чим ти так налякана? Чому не відповідаєш? — із тривогою запитав Андрій.

Йому здалося, що земля йде з-під ніг. Йому й уві сні не могло наснитися, що Ілонка не погодиться. Адже вона завжди була прихильною до нього.

— Ти не хочеш вийти за мене, Ілонко? Ти мене не кохаєш? — допитувався Андрій.

— Я тебе дуже люблю, Андрію, — промовила вона нарешті, — і ти це знаєш. Я пам'ятаю, скільки добра ти мені зробив. Але я вже не можу стати твоєю дружиною.

— Що? Вже не можеш? Ти не можеш стати моєю дружиною? Чому?

Вона затулила обличчя долонями й мовчала.

— Ілонко, навіщо ти мене мучиш? Скажи, чому ти не можеш стати моєю, — благав Андрій.

Йому здалося, ніби чиясь холодна рука торкнулася його серця.

— Ой, не питай ні про що, прошу тебе. Я не знала про твоє бажання й іншому дала слово, яке не можу порушити.

— Що? Ти вже обіцяла? Кому? — запитав він, уражений такою відповіддю.

— Павлові... — прошепотіла вона ледь чутно.

— Павлові? — простогнав він.

В Андрія затьмарилися очі, він пополотнів. Йому здалося, що він от-от помре. Безмірно нещасними стояли вони одне проти одного. Потім Андрій узяв зі столу свого капелюха й мовчки вийшов із кімнати. Біля дверей він іще раз озирнувся й подивився на своє назавжди втрачене щастя. Ілонка, нерухома, як статуя, дивилася йому вслід зі сльозами на очах. Та, яку він кохав і бажав, яку хотів зробити своєю дружиною й носити на руках, тепер належала не йому, а братові.

Похитуючись, Андрій вийшов у сад, звідти лугом дістався до узлісся і, не зупиняючись, пішов далі в ліс. Він не знав, куди тепер іти й що робити. Він не міг сердитися, не міг і заспокоїтися. Він відчував, що між ним та Ілонкою враз утворилася страшна прірва, в якій зникли його щастя та мрії. Він тікав від своєї домівки, яка ввижалася йому тепер чужою та холодною. Його підганяв пекучий біль, яким боліла душа й який нічим не можна було вгамувати. Нарешті, знесилений, Андрій упав на краю урвища.

Він почувався як людина, котра будувала чудовий дім, в якому незабаром мусила оселитися. Та раптом сталася пожежа, і в її полум'ї все згоріло. І людина залишилася на згарищі, охоплена відчаєм та безнадією. Однак люди допомогли б погорільцю відбудуватися, та й сам він після кількох років наполегливої праці повернув би втрачене. А хто замінить Андрієві Ілонку, якщо Павло, його рідний брат, а не хтось інший, відібрав у нього найдорожче!

Андрій пригадав усе, що він зробив для брата. І за це Павло так йому віддячив! Він утратив не тільки Ілонку, а й рідного брата, і тепер у нього нікого не лишилося. Уявивши, як Павло обіймає й цілує ту, за якою йому судилося вічно тужити, Андрій розпалював у собі ненависть до брата, якого наче ніколи й не любив. Так, це Павло все в нього відібрав! Навіщо тепер жити?!

Від цієї думки Андрій знесилився й порожнім поглядом утупився в прірву. Раптом у пам'яті сплив сон: позаду нього — вогонь, перед ним — прірва, от тільки Христос не стоїть на краю й не простягає йому руку допомоги: навіть Ісус не може допомогти йому в такому горі.

А що робила Ілонка? Що могла зробити бідолашна дівчина, крім як упасти на коліна й плакати? Вона розуміла, що завдала болю Андрію. Ілонка жаліла брата й корила себе за те, що стала причиною його страждань, а виправити те, що сталося, була не в змозі.

«Краще б я не переступала порога цього дому, — думала вона. — Навіть якщо Павло одружиться зі мною, як ми зможемо жити під одним дахом з Андрієм? Хіба серце Андрія витримає таку наругу? І я в його присутності не наслідую бути ласкавою з Павлом! Ніколи я не буду щасливою. І навіщо я на світ народилася, — причитала вона, — якщо найдорожчим людям завдаю болю? Спасителю Ісусе, допоможи мені!»

— Ілонко, ти чого плачеш? Що з тобою? — пролунав стурбований голос матері.

Тітонька Звара кинула свого вузлика в куток і пригорнула до себе дочку.

— Ой, люба матінко! — вигукнула Ілонка й упала до ніг матері. — Що зі мною сталося!

Вона поклала голову матері на коліна.

— Не плач, доню, скажи мені, що сталося... — спробувала заспокоїти її мати.

— Андрій хоче одружитися зі мною, а я не можу вийти за нього, бо вже пообіцяла Павлові.

Мати ласкаво подивилася на Ілонку:

— Заспокойся, доню, не плач. Я знаю, що Андрій хоче бачити тебе своєю дружиною, і дякую Господу за те, що після вашого весілля ти будеш усім забезпечена. Та коли ж ти встигла дати обіцянку Павлові?

— У горах, мамо, коли ми ходили по ягоди.

— Але ж ти знаєш, що не можна належати одразу обом. Андрій тебе виховав і зробив для тебе багато добра. Я попрошу Павла забути про твою обіцянку й зробити поступку братові, якого він так любить.

Мати вмовляла свою доньку, не здогадуючись, що та її не чує. Як натягнута струна, Ілонка стояла перед матір'ю, спрямувавши заплакані очі до неба, бліда й нерухома, вона нагадувала статую.

— Піду назустріч Павлові й усе йому розповім, — промовила мати. — За всі ці роки Андрій зробив нам стільки добра, а ти хочеш так йому віддячити?

— Не ходи нікуди, мамо, я сама про все розповім Павлові. Ти не уявляєш, який він буде нещасний, а я це знаю. Зрозумій, я не можу скривдити Андрія за те добро, яке він зробив мені, але й Павло мені дуже

дорогий. Краще б мені було вмерти до його повернення з армії, коли я хворіла минулого року.

Тітка Звара не встигла отямитись, як Ілонка вибігла з дому. Мати гукала їй навздогін, та дочка не чула.

Того дня Павло повертався додому раніше, ніж звичайно. Тиша й самотність заспокоювали його. Він ішов, не озираячись, і мріяв, що проведе сьогоднішній вечір у Терновських. Йому хотілося показати Янові кілька місць із Біблії й попросити, щоб він їх розтлумачив.

Сьогодні, обходячи ділянку, Павло вперше думав не про Ілонку. Лише іноді його серце сповнювалося солодким передчуттям щастя від усвідомлення, що вони належать одне одному.

Крик наполоханої пташини вивів Павла з роздумів. Він озирнувся і, на свій подив, побачив Ілонку.

— Що ти тут робиш?! — вигукнув він не в змозі приховати свою радість.

Він кинувся до неї, а вона стояла, притулившись до дерева. До цього місця вона бігла, але тільки-но побачила Павла, сили полишили її. А він від радості не помітив її блідих щік і слідів сліз на такому милому йому обличчі. Павло взяв дівчину за руку й пригорнув до себе.

— Ілонко, моя люба Ілонко!

Він цілував її обличчя. Дівчина заплющила очі, бо хотіла востаннє натішитись коханням, яке от-от повинна була зруйнувати назавжди. У несамовито-

му відчаї вона припала до вуст коханого останнім довгим поцілунком.

— Чому ти тут? — запитав він.

— Я вийшла тебе зустрічати... — у її голосі бри- ніла така туга, що Павло насторожився.

— Ти плакала? Що сталося?

Він узяв її за підборіддя, зазирнув у вічі й знову притис до себе, бо на якусь мить ніжне обличчя Ілонки раптом здалося йому чужим.

— Сядьмо, прошу тебе, — голос дівчини тремтів та уривався.

Вони сіли на стовбур поваленого дерева. Павло невідривно дивився на дівчину, а вона не знаходила слів, щоб розпочати розмову.

— Я прийшла сказати тобі, — вимовила вона нарешті, — що сьогодні Андрій мені пояснив, чому зробив у домі таку перебудову.

— Він сказав тобі, що хоче оженитися? — по- легшено зітхнув Павло.

— Ти знав про це? — здивувалася вона. — А чи знаєш ти, кого він хоче взяти?

У Павла з'явилося дивне передчуття:

— Кого ж? Чому ти мовчиш?

— Я й прийшла сказати тобі про це, — відпові- ла вона, і уста в неї затремтіли. — Він хоче побра- тися... зі мною.

— З тобою?! — скрикнув Павло й стиснув її в обіймах. — Це неможливо, ти моя!

— Я так йому й відповіла, Павле, але він кохає мене, як і ти. Він ростив мене, і ми з мамою багато чим йому зобов'язані. Якби ти бачив, яким понурим він пішов! Серце в мене ледве не розірвалося на шматки. Мати вважає, що я маю належати Андрієві, і моє сумління мені підказує те саме. Не ображайся, я не зможу бути твоєю. Подумай, чи зможемо ми бути щасливими, коли будемо бачити, як страждає Андрій?

— Ілонко, — промовив Павло, й обличчя в нього пополотніло, — скажи, кого ти кохаєш більше — його чи мене?

— Тебе, Павле. Але його я теж люблю, щоправда, зовсім не так, як тебе.

— Однак ти хочеш піти від мене? Його ти жалієш, а мене тобі не шкода? Чому ти не запитаєш, чи буду я страждати?

Ілонка поникла, як підрізана серпом квітка. «Господи Ісусе, допоможи мені, нещасній! У мене бракує сили!» — благала дівчина.

Від її придушеного стогону в хлопця кров похолонула.

— Скажи мені Ілонко, як ти будеш жити без мене? — запитав він після хвилинного мовчання. — Я зможу зробити поступку й піти, але ж ти залишишся з ним. Як ми будемо жити? Якщо ти кохаєш мене так само міцно, як я тебе, ми не зможемо забути одне одного. Не йди проти волі Божої й не розлучай

двох поєднаних Ним серцець. Я неодмінно піду, тому що вважаю великим гріхом залишатись у домі й кохати дружину свого брата. Але ти в обіймах брата думатимеш про мене, і це стане твоїм гріхом.

— А якщо я стану твоєю, — перебила вона його, заламуючи руки, — і Андрій буде мене кохати, то ми зробимо його нещасним і станемо винуватцями його гріха. Ти тримаєш у руках Священне Писання, знайди там вихід із нашої біди.

У роздумах Павло став гортати сторінки. На серці в нього було важко, і люди були безсилі чимось зарадити. Павло не міг зробити нещасним любого брата, як не міг відмовитись від особистого щастя. Якщо Христос не допоможе порадою, де знайти допомогу? Павло розгорнув Біблію на тому місці, де сьогодні її читав, і очі його зупинилися на вірші, який міг зрозуміти лише той, кому Сам Бог відкрив очі й серце.

«Оце Моя заповідь, — щоб любили один одного ви, як Я вас полюбив! Ніхто більшої любові не має над ту, як хто свою душу поклав би за друзів своїх. Ви друзі Мої, якщо чините все, що Я вам заповідую»³¹.

Павло з Ілонкою були ще «духовними немовлятами», але ця година важила для їхнього духовного зростання більше, ніж цілі роки безтурботного

³¹ Івана 15:12-14.

щастя. Сам Господь, до Якого вони звернулися, нагадав їм, як Він їх любив, як любов примусила Його покинути небо й прийти на землю, щоб померти на хресті. Господь показав їм, що означає любити так, як любив Він, що означає віддати найдорожче заради свого ближнього. Вони зрозуміли це з болем, але зрозуміли. Господь Ісус Христос наказував їм подарувати щастя Андрієві, як Сам Він пожертвував Своїм небесним блаженством, коли прийшов на землю, щоб померти за людей.

Павло з Ілонкою не могли описати свій стан, коли ними оволоділо гаряче бажання бути слухняними Викупителю й стати Його друзями.

Павло відклав Біблію, впав на коліна й притис руки до грудей. У запалі жертовної самовідданості він звернувся до Бога: «Господи Ісусе, я віддаю Ілонку моєму братові, щоб він був щасливий, тільки підтримай нас у стражданнях під час нашої розлуки».

І дівчина з тихим зітханням промовила:

— Господи, я буду покірливо Тобі й належатиму Андрієві.

Павло розкрив свої обійми, і дівчина поклала голову йому на груди. Хоча їм здавалося, що серця їхні розриваються від туги та болю, та водночас вони відчували, як вони наповнюються дивним спокоєм, миром та злагодою. Ісус Христос допоміг їм вистояти у важкій боротьбі й послав їм розраду.

— Ходімо, Ілонко, до Андрія. Я знаю цей біль і не хочу продовжувати його муки. Я сам йому все скажу.

Вони поверталися додому напрочуд спокійні, і цей мир міг подарувати тільки Творець Всесвіту. У шумі дерев їм чулися слова: «Ніхто більшої любові не має над ту, як хто свою душу поклав би за друзів своїх».

У той час, як Ілонка з Павлом ішли до Андрія, він сидів на краю урвища. Раптом Андрій підхопився й, стиснувши голову руками, вигукнув: «Він мусить повернути мені Ілонку, вона кохала мене і може бути тільки моєю! У місті він навчився зваблювати дівчат, але Ілонку він не отримає, я її не віддам».

Він кинувся бігти й не зупинявся до самого дому. Захеканий, він улетів на подвір'я й метнувся до тітки Звари.

— Тітонько!

Вона давно чекала племінника і, побачивши його, зраділа. Перш ніж Андрій устиг розтулити рота, Ілончина мати ласкаво промовила:

— Не хвилюйся, Андрійчику, моя дочка буде твоєю дружиною. Вона пішла до Павла, щоб сказати, що не піде за нього.

— Як ви сказали?

— Знаєш, Андрію, ти ж ні про що їй не казав. Ілонка кохає тебе, але вона ще дитина й сама себе не розуміє. А Павло приголубив її, і вона дала йому слово того дня, коли ти вирядив їх удвох по ягоди. Мені це одразу не сподобалось, я побоювалася за дочку. Я не хочу обмовляти Павла, але солдат він і є солдат.

— Отже, вона пішла, щоб йому відмовити? Це ви її послали?

— Я нікуди її не посилала, вона сама так вирішила. Ілонка дуже побивалася через те, що завдала тобі болю.

Як зрадів Андрій! До його серця повернулася надія, і воно немов ожило. Він пішов у сарай, щоб розважити себе якимсь ділом. Відчинивши двері сараю, Андрій почув за спиною чийсь кроки. Він обернувся й ледве не налетів на Павла. Брати мовчки дивилися один на одного.

— Зайдімо, — запропонував Павло, — мені треба з тобою поговорити.

Його голос, такий добрий та водночас скорботний, зворушив Андрія. Вони зайшли всередину.

— Я чув, ти хочеш одружитися з Ілонкою, — промовив Павло. — Вона не могла дати тобі згоду, тому що я освідчився їй раніше за тебе. Спочатку я хотів був просити тебе залишити Ілонку мені, адже ми з тобою не можемо вдвох побратися з нею. Але потім я подумав, що ти старший, у тебе більше на

неї прав. Ти її виховав, і я відступаю, нехай вона буде твоєю.

— Ти від неї відмовляєшся?! — зрадив Андрій. — Я б не зміг. Я тебе дуже люблю і можу все тобі віддати, тільки не Ілонку.

— Бачиш, я люблю тебе ще більше, — сумно посміхнувся Павло. — Я віддаю її тобі. Але знай, що, якби Христос, Котрий наситив мою виснажену душу, не дав мені сили, я теж не зміг би цього зробити. А тепер — на добраніч. Я піду до Яна, коли повернуся, ти, мабуть, будеш спати.

— Ти хочеш піти без вечері?

Однак Павло вже не почув цього запитання.

Після розмови з братом Андрій ще раз освідчився Ілонці й пішов до тітки, яка з нетерпінням чекала, коли він попросить руки її любої доньки. Отримавши з рук радісної матері Ілонку, Андрій мав почуватися щасливим і задоволеним, але він не міг забути слів брата: «Бачиш, я люблю тебе ще більше, я віддаю її тобі», — і розумів, що не може бути щасливим уповні.

Андрій навіть не обійняв свою наречену, з якою вже наступного тижня хотів іти до церкви, а вночі, лежачи без сну, намагався себе заспокоїти: «У Павла душа болить і сумує, але це Христос допоміг йому віддати мені Ілонку. У місті є багато гарних дівчат, Павло знайде собі іншу, і... він сам мені віддав, я навіть не просив його про це».

Право матері

У той самий час, коли Андрій Муртинов залишився в лісі наодинці зі своїм горем, у хаті Яна Терновського тихенько відчинилися двері, і з'явилася чарівна дитяча голівка. Це була Бетка Леготська.

— Тітонько! — покликала дівчинка.

Почувши цей вигук, Юдка, яка читала книжку, підвела голову й обімліла. Бетка прийшла не одна! Наступної миті молода жінка впала на коліна й розкрила обійми.

— Мамо! Мамо! — закричав Йосик і кинувся до матері.

— Я привела його до вас, тітонько, — сказала задоволена собою Бетка, — тому що він весь час плакав.

— Дякую тобі, люба Беточко! — Щаслива мати взяла дитину на руки й поцілувала дівчинку. — І тебе відпустили?

— Ніхто мене не відпускав, удома нікого не було. Мати пішла на похорон, батько поїхав по зерно, дід також кудись подався, а дядько Даніш іще не повернувся з церкви.

Юдка не могла намілуватися своїм маленьким скарбом. Вона бачила, яким брудним і занехаяним повернувся її синочок, і серце в неї стислося від жалю. Вона швидко зігріла води, умила дівчинку й викупала

Йосика. Добре, що в неї залишилися деякі дитячі речі і вона змогла переодягнути сина. З болям у серці молода жінка помітила, що син схуд, хоча минув усього тиждень відтоді, як його забрали. Що ж буде далі?

Потім Юдка принесла дітям хліба й молока, і вони зі смаком поїли. Йосик відмовився гратися з Беткою, а все тримався за матір, наче боявся знову її втратити. А як було Юдці? Від самої думки, що вона не зможе залишити сина в себе, а буде змушена повернути його батькові, у неї мало не зупинялося серце. А якщо не віддавати Йосика? Чи дійсно існує такий закон, за яким сина віддають батькові, навіть якщо той нездатний подбати про нього? Якщо Йосик не повернеться до Даніша, той прийде й забере його. Бетку покарають, і дівчинка не зможе приводити дитину до Янової хижки. А так вона хоч іноді буде з ним приходити.

Йосик немов відчував розгубленість матері й усім своїм виглядом намагався показати, як йому добре тут, поруч із нею. Він розповідав їй веселі історії і навіть прочитав напам'ять вірша з Біблії.

— Тітонько, мені так добре з вами! — зітхнула Бетка й припала до Юдчиного плеча. — Ви можете мені щось розповісти про Христа?

— Так, Беточко, з радістю.

Юдка влаштувалася з дітьми на порозі, приголубила Йосика й почала розповідати дівчинці про доброго й всесильного Ісуса Христа.

— Тітонько, а Ісус усе бачить? Він сильний? — допитувалася дівчинка.

— Так, усе бачить, Він найсильніший.

— Тоді Він бачив, як дядько Даніш бив вас?

Це запитання примусило Юдку здригнутися.

— Він і це бачив, моя люба.

— А чому Він не захистив вас, якщо Він сильний? Чи дядько сильніший за Нього?

— Тому, дитино, що Він хотів побачити, чи можу я терпіти заради Нього біль, який Він прийняв колись за мене, — серйозно відповіла жінка.

— А вам було дуже боляче?

— Так, Бетко. Але Ісусові Христу було набагато важче, коли Його прибивали до хреста.

— А дядько бив вас за те, що ви приходили сюди та в неділю не захотіли нічого купувати?

— Так, Беточко! Як ти гадаєш, якщо Ісус Христос хоче, щоб ми один день на тиждень присвячували Йому, а люди цього не хочуть, то кого нам слухатись?

— Ісуса Христа.

— А ти Його теж будеш слухатися?

— Так. Але тепер мені час додому, бо від мами дістанеться, якщо вона повернеться раніше за мене. Йосику, ходімо швидше.

А Йосик сидів на колінах у матері, поклавши голівку їй на груди, і не відгукувався. Хлопчик був такий щасливий і спокійний поруч із матір'ю. А Юдка?

Як вона могла відірвати від себе сина? Думка про розлуку з ним змушувала тріпотіти й без того змучену душу. Вона відчувала, що все її єство опирається цьому.

— Я проведу вас до луки, — сказала вона й підвелася. — Може, Йосик засне в мене на руках.

Але хлопчик, немов здогадавшись, що на нього чекає, увесь шлях не відводив невинних карих очей від зажуреного обличчя матері. Коли вони вийшли на узлісся, Юдка, намагаючись забути про свій біль, спробувала було передати сина Бетці, але Йосик почав плакати й кричати. Його рученята чіплялися за материну сукню. Здавалося, що не знайдеться в цілому світі сили, здатної відірвати дитину від матері.

— О Господи Ісусе! Я мати й нікому не віддам свого сина! — простогнала Юдка й міцніше притисла дитину до грудей.

— Іди, дівчинко, додому й скажи, що я взяла до себе Йосика. Не бійся, тебе не битимуть.

— А хоч і поб'ють, я все одно його залишу, — промовила Бетка. — Нехай краще дядько Даніш поверне вас, удома без вас погано.

— Гаразд, Бетко, іди додому й нічого не бійся, Ісус Христос тебе бачить.

Дівчинка лукою побігла до млина, а Юдка стояла й дивилась їй услід, притискуючи до себе Йосика. Малюк іще тихенько схлипував, але мати

обіймала й цілувала його доти, доки той не заспокоївся.

Про що думав, спостерігаючи цю сцену, старий мірошник Леготський, якого плач дитини привів на луку? Він знав, що Бетку саму залишили з Йосиком. «Що вона таке з ним зробила?» — всю дорогу дивувався мірошник. Коли ж він підійшов ближче, то зрозумів, що Бетка тут не винна. Він побачив, як дитині не хотілося розставатися з матір'ю. Мірошник був людиною суворою, і серце в нього було твердим, наче камінь. Але й каміння часом розсипається на друзки. Він знав, що в усьому був винний Даніш, і розумів, що в домі дуже не вистачає Юдки. І коли він побачив горе невістки, у нього промайнула думка, що, може, тепер вона повернеться.

— Ну що зупинилася? — закричав він. — Що крадешся, як злодійка! Марш додому!

Юдка стояла, наче громом уражена, міцно притискуючи дитину.

— Я не крадуся, батьку. До млина ще далеко.

— А де взяла хлопчика?

— Я забрала його в Бетки. Це моя дитина, я його не віддам. Йосик був невмитий, у брудній сорочці. Ви чули, як він кричав, і зараз бачите, як він ухопився за мене.

— А кому було його вмивати, якщо ти... — вилаявся старий мірошник. — Оце так свята християнка — кидає чоловіка й дитину!

Юдці не хотілося виправдовуватися перед свекром.

— До побачення, — твердо сказала вона.

— Ти не хочеш повернутися? — заступив їй шлях мірошник. — І доки це буде тривати?

— Не знаю, батьку. Доки Даніш не зрозуміє, що був неправий. Якщо я сьогодні повернуся до вас, ви вважатимете, що ви праві, а я перед вами завинила. Ви знову будете примушувати мене жити всупереч волі Божій, дедалі глибше грузнути в багні вашої гріховності. І Даніш не визнає своєї провини і буде мене бити, коли йому тільки заманеться. Але Бог створив мене не для того, щоб зі мною поводитися гірше, ніж із безмовною твариною. Коли Даніш зрозуміє, що не може без мене жити, тоді я повернуся до вас, але не раніше. Хай береже вас Бог!

Не встиг мірошник отямитись, як залишився сам. А перед його очима все ще стояла освітлена сонцем, молода й вродлива жінка, яка тримала на руках свого сина.

«От гордячка! — промовив він сердито. — Отже, вона чекає, що Даніш попросить у неї прощення. Ну, якби я після кожного стусана просив у моєї старої прощення, то на інші справи часу не залишилося б. Довго ж їй доведеться чекати! Добре, хоч хлопчиська забрала, він весь час крутився під ногами. Але стривай же, ми вже якось примусимо тебе повернутися додому, ти нам украй потрібна!»

Старий Леготський, похмурий і сердитий, подався до млина.

Хвороба

Наступного тижня в домі Леготських усе пішло шкереберть. У неділю Катерина, Даніш та Юрко пішли на поминки, які за звичаєм робили після похорону. Люди сиділи за столом у задушливій, не провітрюваній кімнаті, звідки всього кілька годин тому винесли небіжчицю.

Коли Леготські повернулися додому, Юрка почала бити пропасниця. Він, намагаючись не піддатися хворобі, наступного ранку встав із ліжка. Але в обід напад пропасниці повторився і він зліг. Старому довелося самому працювати на млині, а на плечі Імриха лягла вся робота в полі. Справ було так багато, що Катерина не знала, за яку хапатися.

Юрко був високим на зріст і міцним чоловіком. Але пропасниця біла його так сильно, що двоє дужих чоловіків не могли його втримати. У вівторок Даніш викликав лікаря. Після його візиту хворому давали прописані ліки й перепробували також усі народні засоби. Комусь постійно доводилося бути поруч із Юрком. Сьогодні біля нього сидів Даніш. Через те що він раніше ніколи не ходив за хворими, йому було страшно дивитися, як Юрка б'є пропасниця, як він тіпається на ліжку, б'є руками обабіч

себе, а потім раптом заспокоюється й довго дивиться в одну точку. Коли хворий марив, він так огидно лаявся, що в Даніша волосся на голові ворушилося. Отямившись, брат починав розгублено озиратися, наче когось шукав.

Люди в селі звикли до пропасниці й не боялися її, але Даніша лякала заразливість цієї хвороби. Жах охоплював його від думки, що він теж може захворіти. Тільки почуття сорому утримувало його біля ліжка Юрка. У душі Даніш був вдячний дружині за те, що та забрала Йосика: хоч дитина не заразиться. Сидячи біля ліжка хворого, він ні на мить не переставав думати про дружину, невимовна туга стискала його серце. Усім було б набагато краще, якби вона була тут. Катерина сама не в змозі впоратися з роботою. «Іди, попроси її, і вона повернеться», — підказувало серце. І Даніш пішов би, але недільного дня він знову накоїв такого, після чого йому вже ніколи не переступити поріг Янної хижки.

У неділю, коли Леготські поверталися додому з поминок, Даніш вирішив зазирнути на капустяне поле. Він повернув на стежку, яка вела в Тополине, і тут уперше з того часу, як Юдка пішла з млина, зіткнувся з Яном Терновським. Якийсь час вони стояли мовчки, потім Ян привітався й хотів було піти. Даніш відчував свою провину перед братом Юдки й водночас його ненавидів.

— Спокуситель! — закричав він. — Ти відібрав у мене дружину! Тебе твоя віра вчить сварити дружину з чоловіком?!

Ян суворо подивився на Даніша:

— Моя віра навчає мене захищати беззахисних. Ти знаєш, що Юдку я не кликав, ти сам її вигнав, а я її прийняв. Чи моє серце мусить бути таким самим кам'яним, як у тебе?

Даніш від люті заскреготав зубами. «Якщо він скаже бодай одне слово, я поб'ю його», — подумав він.

— Ти коли-небудь чув, щоб ведмідь скривдив ведмедицю, лев — левицю чи вовк — вовчицю? Ніколи! А це дикі звірі. Я нещодавно прочитав, як ведмідь піклувався про свою поранену ведмедицю, як він зализував її рани й приносив з полювання здобич. Це звір, на якого люди полюють! А ти, людина з безсмертною душею, що зробив зі своєю дружиною? І коли вона мало не помирала біля порога твого дому, ти навіть не вийшов подивитися на неї. Ти з'явився, ледве Юдка зіп'ялася на ноги, але не для того, щоб, як годиться людині, попросити в неї прощення. Ти прийшов розгніваний й сердитий, ані трохи не шкодуючи за тим, що сталося. Та ще й відібрав у неї сина, про якого сам не можеш як слід подбати. Чи є в тебе право звинувачувати мене? Хіба таку обіцянку ти давав Юдці перед вашим весіллям? Я сказав тобі правду, щоб ти зрозумів, який великий гріх

маєш перед Богом та людьми, і покався. Прошу тебе, Данішу, не піддавайся більше владі сатани, визнай свої гріхи перед Ісусом Христом. І Він очистить і вивільнить тебе!

— Замовкни! — заволав Даніш. — Мені твоя проповідь не потрібна! І чому ти не скрутив собі в'язи ще до того, як прийшов у нашу долину! Тоді Юдці ніхто б не задурював голову! А такою, яка вона зараз, я не хочу її бачити!

Даніш достеменно не пам'ятав, що іще він вигукував, але знав, що його звинувачення були злими й несправедливими. Проте Ян нічого йому не відповів і хотів іти далі. Даніш розумів, що Ян чинить шляхетно, хоча має зневажати його, але не міг змиритися з думкою, що брат Юдки чинить так само, як Христос, Котрий не відповідав на образи. Він підскочив до Яна й навідліг ударив його по обличчю. Даніш очікував, що Ян ударить у відповідь, але той лише подивився йому в очі й сказав:

— Якщо те, що ти зараз зробив, вважаєш правильним, удар мене й по другій щоці!

Але Даніш не вдарив, і Ян пішов. Як тяжко тепер згадувати про їхню зустріч. Навіть те, що він побив Юдку, гнітило його менше, аніж ляпас Янові, тому що Юдку він бив, коли був п'яний, а Яна вдарив на тверезу голову. Як тепер забрати Юдку в її брата?

У середу Юркові стало ще гірше. Він увесь час поривався кудись іти. Імрих ледве втримував його в ліжку. Надвечір хворий трохи затих, тож Імрих пішов відпочити, залишивши в кімнаті Катерину, яка від втоми заснула просто біля печі. Даніш увесь день працював один і, коли сидів біля ліжка брата, відчував свинцевий тягар на руках і ногах. Боліла спина, а голова гула, як із похмілля. Данішу раптом спало на думку, що він, мабуть, теж захворів. Йому зробилося страшно. Якщо він буде лежати непритомний, як Юрко, хто про нього подбає? А раптом він помре? Він жахнувся: «Померти й стати перед Господом! Ні, я ще молодий, я не хочу хворіти, не хочу вмирати!» Зі страхом він подумав про те, що перед Богом йому доведеться відповідати за те, як він учинив з Юдкою та Яном. Не знаходячи собі місця, Даніш вийшов з кімнати. Тільки-но він опинився на вулиці, його почала бити пропасниця й у роті одразу пересохло.

— Боже мій, збережи мене від хвороби! — у страху закричав він, спрямувавши очі до неба. Але небо видалося йому німим, бо не дало втішної відповіді.

Від самотності, яка хвилями накочувалася на нього з усіх боків, його пройняв страх. І він ніяк не міг опанувати себе. Він повернувся до кімнати, але йому там стало ще страшніше, ніж на вулиці. Юрко знову почав стогнати й марити. Брат метався в ліжку, зачочував очі й стискав кулаки. А Даніш,

який, коли треба було, підіймав воза, не міг утримати брата й безсило опустив руки.

— Прокидайся, Катерино, — розбудив він невістку. — Я пришлю тобі Імриха.

Катерина бачила, як Даніш пошкунтильгав до майстерні, але зі сну не зрозуміла, навіщо він хоче прислати Імриха. Після безсонної ночі Імрих спав міцним сном, і розбуркати його було справою не легкою.

— Мені щось зле, — сказав Даніш, коли нарешті розштовхав хлопця. — Іди до Юрка, я більше не можу.

Імрих відчув, що Даніш каже правду.

— Ти лягай, — порадив він братові.

Але Даніш не захотів залишатися в майстерні. Тоді Імрих привів його до кімнати, наказав скинути одяг і лягти в ліжко. Що робити далі, Імрих не знав: чи йти до Юрка, чи залишатися з Данішем, в якого почався напад пропасниці.

Для Леготських настали дні, які не могли наснитися навіть у найстрашнішому сні. Юрко помирав, і Даніша скувала хвороба. Коли вранці Даніш розплющив очі, то зрозумів, що захворів. Хоча він був притомний, від високої температури темнішало в очах і плутались думки. Він страждав, пригадуючи, що побив дружину й викинув її з дому. І от тепер він один. Якби він тоді попросив у Юдки прощення, вона була б поруч із ним. Як хотілося

йому ще раз побачити її добре й миле обличчя! Якби вона поклала свою лагідну руку йому на лоба, йому б одразу полегшало. Але про це годі й думати... Він заплющив очі. І раптом йому здалося, що на його чоло й справді м'яко лягла прохолодна рука. Він розплющив очі.

— Юдко, ти прийшла? Ти тут?! — зрадів він.

Ніжне обличчя його коханої дружини схилилося над ним, в її очах блищали сльози.

— Тут я, Данішу, — почув він рідний голос. — Що з тобою? Де в тебе болить?

— Усе в мене болить, моя любя Юдко, — а дужче за все серце — через те, що я зробив із тобою. Прости мене, лиходія, і не кидай, інакше я помру.

Юдка схилилась над чоловіком і тремтячими вустами поцілувала його гаряче чоло. Якби він міг підняти руки, він обійняв би її й більше від себе не відпустив. Але він міг лише дивитися на неї. Дружина впала біля нього навколішки й притислася щокою до його гарячої щоки. І тоді Даніш розплакався як дитина. Вона не зупиняла його, і вони плакали разом.

— Попроси Ісуса Христа, і Він простить тебе, як прощаю я. А тепер заплющ очі й спробуй заснути.

Юдка ще раз поцілувала чоловіка. Вона прийшла, щоб відплатити добром за зло, і Господь її за це щедро винагородить. Даніш не міг заснути й не

зводив очей зі свого скарбу, поки Юдка прибирала й провітрювала захарашчену кімнату. Закінчивши прибирання, вона вмила чоловіка, замінила йому брудну, просякнуту потом сорочку й поклала на лоба холодний компрес. Потім стала біля нього на коліна й помолилася, щоб Господь Ісус Христос послав йому зцілення. І Даніш знав, що Бог її почує, адже вона була готова померти, але не порушити Його Слово. Він судомно потис руку дружини й заснув.

У перші дні хвороби Данішеві було легше, аніж Юркові. Він не марив, не метався, навіть не стогнав, тому що Юдка добре доглядала його й у молитвах просила про його зцілення. Крізь гарячковий туман, який застилав йому очі, Даніш бачив, що хтось допомагав дружині його перевдягати й закутувати у вологі простирала, і це приносило йому полегшення. Він не знав, що це Ян Терновський піклувався про нього.

Юдка не залишала чоловіка ні вдень ні вночі. Коли старий Леготський заходив провідати Даніша, він бачив, як дбайливо доглядали його сина, і не переставав дивуватися з Яна Терновського, який клопотався не тільки біля Даніша, але допомагав і Юркові.

— Не бійтеся, — утішав Ян Катерину, коли бачив її сльози, — ваш чоловік незабаром одужає, Бог милостивий.

На прохання Катерини він написав листа їхній з Юрком дочці, в якому попросив дівчину приїхати додому, щоб доглядати хворого батька, а коли що, то й попрощатися з ним. Ян допомагав по господарству й намагався всіх підбадьорити.

«Він не такий, як про нього кажуть», — думав старий мірошник, і Катерина за всі дні не сказала про Терновського поганого слова.

У п'ятницю Юркові зробилося зовсім зле, і Катерині ніколи було поратися біля печі. У домі в них не залишилося й крихти хліба. І тоді Юдка вперше заговорила з Катериною.

— Залишайся зі своїм чоловіком, — звернулася до неї Юдка, — я напечу тобі хліба.

Вона напекла хліба, приготувала обід, а для хворих зварила окремо. Потім прибрала в усьому домі, а тоді вже почала збирати одяг Йосика. Усі раділи, що Юдка повернулася додому, і старий мірошник був із нею дуже привітний.

— Де зараз твоя дитина? — поцікавився якимось старий в Юдки, бо Ян увесь час був із ними.

— Я залишила його в Сузанки Грубик — боялася, щоб він тут не підчепив хворобу. Малюку з нею добре, він звик до Сузанки.

— Це ти добре вигадала, — похвалив її старий.

«Усе ж таки вона порядна й розсудлива жінка, — подумав він. — От тільки з Данішем недобре вийшло. Але він одужає, лише б вона залишилася з ним».

У суботу після полудня, коли Даніш заснув, усі зібралися біля ліжка Юрка. Здавалося, що він, посинілий і нерухомий, доживає останні години.

— Куди піде його душа? — запитав Імрих, ні до кого не звертаючись.

За весь час хвороби Юрко жодного разу не прийшов до тями. Але навіть у такому стані він продовжував брутально лаятись. Юдка сиділа біля його ліжка, зчепивши на колінах руки, і розуміла, що ця лайка виривається з нечистого серця. Вона замислилась про гріховне життя Катерининою чоловіка: «Якщо б і Даніш хворів так тяжко, як Юрко, і вони обидва померли, то загинули б навіки». Старий мірошник розмірковував, хто тепер буде працювати на млині. Катерина бідкалася, як без чоловіка прогодувати дітей і вивести їх в люди. І тільки Юдка та Імрих переживали за душу нещасної людини, яка була далекою від Бога й вічного життя.

— Помолимося за хворого, — промовив Ян і став на коліна біля Юркового ліжка.

— Так, це буде краще, — зітхнув Імрих.

Усі разом вони помолилися, і Ян попросив про продовження часу благодаті не тільки для Юрка, але й для всієї родини Леготських. І молитва Яна не могла залишитися без відповіді, бо поруч із ним були дві новонавернені душі, які лише нещодавно вірували. А якщо двоє чи троє будуть про щось

просити Небесного Батька, то Він дасть їм те, про що вони просять за вірою.

Хворий раптом перестав уривчасто дихати, краплини холодного поту виступили в нього на лобі, і... Юрко розплющив очі. У нього почалася криза. Сила смерті була зламана дужою рукою Творця, і людина залишилася жити, хоча смерть уже торкнулася її тіла. Бог дарував хворому виблаганий час благодаті. Чи скористається ним Юрко? Буде він шукати Викупителя чи продовжить своє безбожне життя?

Із цього часу Юрко почав одужувати.

Зате Даніш у неділю мав дуже важку ніч. Його мучив сильний біль, він був притомний і бачив усе, що відбувалося навколо. Він розумів, що смерть підійшла до нього дуже близько, і страх перед нею стискував серце. Даніш просив, щоб за нього молилися, і чув, що читав Ян, але не розумів, яким чином це його обходило.

— Знаєш, Данішу, — умовляв його Імрих, — якщо ти прийдеш до Ісуса такий, який ти є, Він прийме тебе. Ти ж пам'ятаєш, яким я був негідником, але я покався, тоді Ісус простив мені все й милостиво прийняв мене.

Імрих дивувався, чому Даніш не просить у Бога звільнення від свого жахливого страху.

Це було сумно, друзі нічого не могли вдіяти, окрім як молитися й вірити обітниці Господа: «Усе

прийде до Мене, що Отець дає Мені, а того, хто до Мене приходить, Я не вижену геть»³².

Велика перемога

У неділю після полудня Ян почав збиратися додому. Лише вранці Імрих заходив до Яна, щоб дати трави корові й нагодувати Дунчо. Янові не треба було клопотатися по господарству, а просто хотілося трохи побути на самоті, щоб помолитися за Даніша. Його лякало те, що чоловік Юдки може померти без покаяння перед Богом.

Ян ішов лісом і думав про пережите за тиждень. Раптом він пригадав вечір минулої неділі, коли зустрівся з Павлом Муртиновим. У відповідь на запитання: «Що з тобою? Ти такий зажурений...» — Павло розповів, як поступився своїм щастям Андрієві. «Я подарував братові найдорожче... Прошу, молися за мене, бо не знаю, як жити далі. Найліпше було б зараз піти, але я не можу цього зробити. Що подумують про нас люди? Як мені пережити все це?»

Ян щиро співчував другові. «Як він зараз? Що робив увесь тиждень? Чим його втішити? Бідолашна Ілонка! Тільки-но Данішеві полегшає, я навідаюся до них».

³² Івана 6:37.

З такими думками Ян підійшов до своєї хижки й здивувався: двері були відчинені! Мабуть, Імрих забув їх замкнути. Коли Ян увійшов усередину, з кімнати пролунав його радісний вигук. Він побачив Сузанку. Дівчина сиділа біля вікна, і в неї на колінах бавився Йосик. Радість світилася в її очах, і вся вона була такою привабливою й вродливою, що Ян ледве встояв перед спокусою обійняти її.

— Не дивуйся, — пояснила вона причину своєї появи, — Йосик просився до матері, а мені хотілося довідатись, як здоров'я його батька. Проте малюкові повертатись додому не можна. І я подумала, що, може, ти прийдеш сюди. Двері були погано зачинені, я злегка штовхнула їх, вони й розчинилися. І я увійшла.

— Це дуже добре, що ти тут! — сказав Ян, узявши її за руку. — На млині кепські справи. Юрко вижив, а от стан Даніша погіршився.

— Він притомний? — запитала Сузанка з тривогою. — Попросив він прощення в Юдки?

— Так, він попросив прощення також і в Бога, але віри в Нього ще не має.

І Ян розповів про все, що його тривожило. Йому було приємно ділитися з Сузанкою своїми переживаннями, і вона не зводила з нього своїх прекрасних очей. Несподівано Ян зізнався:

— Ти уявити собі не можеш, Сузанко, який я радий тебе бачити!

— Я теж дуже рада, — відповіла вона, почервонівши. — Удома на душі в мене було тривожно, мені хотілося скоріше прийти до вас.

— Уявляєш, як мені було в понеділок, коли Юдка взяла Йосика й подалася до тебе. Я тоді подумав, що ти більше сюди не прийдеш. Погано, що я так звик до вас. Поки Господь не поверне Данішеві здоров'я, я можу допомагати Юдці, але потім вона залишиться в чоловіка. І я знову буду один. Раніше я не помічав самотності, а тепер не знаю, як буду жити сам.

— І я відчуваю те саме, — відповіла Сузанка задумливо. — Коли я сиділа тут на самоті й міркувала про те, що мені не можна буде сюди приходити, я ледве не заплакала. Тут мені було так добре.

Вона не договорила, тому що Йосик несподівано попросився в неї з колін на підлогу. Малюк спокійно грався, і в кімнаті було тихо. Раптом Ян підвівся й звернувся до своєї гості:

— Сузанко, я хочу попросити тебе про щось.

— Будь ласка, я зроблю все, що зможу.

— Сходи до Муртинових і довідайся, як там Павло з Ілонкою. Коли ти востаннє її бачила?

— Ми з нею давно вже не бачилися. Звичайно, я завітаю до них.

— Передай Павлові, що я часто згадую його в молитві.

— Хіба з Павлом не все гаразд? — здивувалась вона. — Довірся мені, я нікому не скажу.

— Нелегко мені про це говорити, — відповів він, знітившись. — Проте, можливо, ти втішиш Ілонку.

І Ян все розповів Сузанці, при цьому він намагався відводити очі вбік, щоб не зустрітися з її поглядом. Коли він замовк, Сузанка ненадовго замислилася, а потім, немов похопившись, сказала:

— Андрій зробив їх обох такими нещасними. Як він може думати, що Ілонка його кохає, адже він знає, що Павло поступився йому тільки з братерської любові!

— Розумієш, Сузанко, Андрій не знає Ісуса Христа, тому не розуміє, як Христос велить любити. Андрій обожнює Ілонку, Павло передав мені свою розмову з братом. Якщо Павло втратить Ілонку, то в нього залишиться Господь, а в Андрія нічого не залишиться. Як йому тоді жити далі?

— А Ілонці як жити?

Ян знякотив і нічого не відповів. У кімнаті запахла тиша.

— Я рада, що ти розповів мені про це. Віднесу Йосика додому й одразу вирушу до Муртинових.

— Зачекай, побудь іще, — попросив Ян. — Хто знає, коли ми знову побачимось?

Сузанка глянула на Яна. Колись їй дуже хотілося дізнатись, як він буде освідчуватися дівчині. У грайливому настрої вона тоді подумала, чи не навчити його. Вона — не Ілонка, щоб не розуміти, що треба хлопцеві! Але тепер у погляді Яна було стільки

невимовної туги й невисловлених почуттів, що це зворушило її серце. Дивне відчуття блаженства охопило її.

— А тобі добре зі мною? — запитала вона тихо.

— Добре? — здивувався він. — Коли ти тут, у моїй кімнаті, я нібито серед квітучих троянд у садку.

Серце дівчини шалено забилося від радості! У неї було лише одне бажання — щоб Ян розкрив обійми і вона назавжди припала до нього. Тоді б він не жив самотньо, і вона б не сумувала в розлуці з ним. Раптом Сузанка зрозуміла, що хотіла сьогодні не стільки довідатись про Юдку, скільки побачити й почути Яна. Вона вже приготувалася дещо сказати й змусити Яна освідчитись їй, але тут її погляд упав на каблучку, яка була в неї на руці.

«Імрих!» — згадала вона.

Перед її внутрішнім зором поруч із Яном постав образ того, хто кохав її так, як Андрій Ілонку. Учора ввечері Імрих на кілька хвилин зайшов до неї.

«Я хотів тебе побачити, — признався він. — Удома в нас кепські справи. Я не буду заходити досередини, щоб ви не заразилися від мене. Тільки дай мені руку, Сузанко. Прошу, думай про мене, і це мене втішить».

Вона й зараз ніби чула його голос, бачила його обличчя. Вона змусила себе усміхнутись і промовила:

— Мені час іти. Поки дійду до свого дому, а звідти до Муртинових, буде пізно.

Ян не став її затримувати. Він узяв Йосика на руки й провів їх до узлісся. Довго дивився він услід дівчині, а вона йшла й не оберталася, поспішаючи сховатися за деревами.

Ян повернувся до хижки, зазирнув у хлів, зайшов у кімнату й потім знову вийшов надвір. Дунчо стрибав біля нього, виявляючи своє захоплення радісним скавучанням. Проте Ян був немов уві сні. Він зайшов у помешкання, зупинився в спорожнілій кімнаті. «Що зі мною діється? — запитав він себе й затулив обличчя руками. — Мені здається, що без Сузанки я не витримаю». Він ліг, щоб трохи спочити, тому що недосипав уже багато ночей. Але тількино він заплющував очі, як бачив перед собою милий образ Сузанки, її струнку постать, променисті очі. «Я кохаю її, як Павло кохає Ілонку». Ця думка принесла йому деяке полегшення, він перестав думати про Сузанку й трохи заспокоївся.

У той час Сузанка поспішала чимдалі відійти від дорогої для неї хижки й від людини, яка там жила. Вона зрозуміла, що кохає Яна, але не може йому належати, тому що в іншого парубка були на неї права. «Але я ще нічого не пообіцяла Імрихові», — шепотіло їй серце. «Ти дала йому надію, і він чекає твоєї згоди», — промовляло сумління. Якщо вона тепер кине Імриха, він залишиться таким же грішником, як і колись. Як же вона раділа, коли він став виправлятися. І причиною того була вона!

Сузанка заплакала, сама не відаючи, чи то від горя, чи від радості. Йосик здивовано подивився на неї й міцно обійняв її своїми рученятами.

«Ян нічого не сказав про свою любов і навіть не здогадується, що я кохаю його. Може, сьогодні прийде Імрих, і я скажу йому своє останнє слово. Тоді Ян дізнається, що я вже не вільна. Кинути Імриха було б, мабуть, великим гріхом, за який Господь може відвернутися від мене. Імрихові я обіцяла й повинна тепер йому належати. Якби він залишався тим негідником, яким був раніше, у мене був би привід йому відмовити, а так винуватим опиниться Ян. Усі будуть вважати, що він забрав мене в Імриха, будуть глузувати з Яна й зневажати його. Про мене всі думатимуть, що я бігала до Терновських не заради Юдки, а для того, щоб звабити Яна».

Такі думки переслідували Сузанку, і їй ніяк не вдавалося позбутися їх. Прийшовши додому, дівчина залишила Йосика матері й сказала, що мусить сходити до Муртинових. Коли Сузанка опинилася сама в полі, на неї наринала така журба, що вона ледве стримувала себе, аби не розридатися. Невдовзі вона вирішила відпочити й зійшла зі стежки. У заростях чагарнику вона відшукала колоду й, умостившись на ній, подумала: «Навіщо я йду до Глонки? Хіба я зможу її втішити? І хто взагалі може зарадити такому горю?»

Сузанка згадала все, що пережила за день. Побачила перед собою коханого і, хоча він був далеко від неї, почула його голос. Якби не Імрих, сьогодні б Ян признався їй у тому, про що вона знала без слів, і вони сиділи б зараз удвох щасливі, як у раю. Потім вони б заручилися, і він назавжди привів би її до себе в дім. Як добре було б їй поруч із ним: шити, готувати їжу, прати — і все для нього! Із шитвом у руках вона сиділа б у майстерні, дивилася на Яна й розмовляла з ним. Увечері до них приходили б друзі, і вони всі разом читали б Слово Боже та інші книжки. Яким чудовим було б життя!

«Але навіть я про це думаю? Ян ніколи не буде моїм! Я належатиму Імрихові, а Ян залишиться сам».

Дівчина впала на коліна і, поклавши зчеплені руки на старий пень, почала зі сльозами молитися. Минуло майже півгодини, перш ніж вона повернулася на стежку.

Наступного дня до цього пня прийдуть жінки збирати малину чи гриби, але жодна з них не дізнається, що Сузанка Грубик, найвродливіша й найбажаніша дівчина в їхньому містечку, поховала тут таємницю свого молодого серця, його журбу за щастям заради чоловіка, через якого їй усі заздрили і який тільки в ній вбачав своє земне щастя. Ніхто не дізнається, що тут вона оплакувала своє кохання до Яна. Водночас вона пізнала щастя людини, яку Сам Бог послав, щоб урятувати іншого. Свід-

ком того, що тут сталося, був лише Той, Котрий усе бачить і чує. І Він відплатить за все.

У Муртинових Сузанка застала одну лише тітоньку Звару. Павло був у лісі, Андрій подався до міста, а Ілонка вже тиждень жила в іншому селі, у своєї, хворої на пропасницю, хрещеної матері. Мати нізащо не відпустила б туди дочку, але Ілонка її вмовила. Тоді мати подумала, що, мабуть, і добре, якщо дочка з Павлом не буде бачитись кожного дня. Матері так хотілося, щоб Андрій якомога скоріше оголосив у церкві про весілля і життя нарешті ввійшло у звичну колію. Ілонка була, як завжди, спокійною й привітною. А коли вона посміхалася, здавалося, що сонечко визирає з-за хмар.

Павло рано-вранці вирушав у гори й повертався звідти увечері. Зовні він був спокійний, проте обличчя в нього марніло на очах. Удома він почувався скуто. Раніше він розмовляв з Ілонкою, тепер же вони ледве обмінювалися кількома словами. Тому тітонька Звара була рада, що деякий час Ілонки не буде вдома. Павло не запитував, де вона, а Андрій одразу її відпустив. Він би виконав будь-яке її бажання, тільки б вона залишалася такою, як раніше. «Не бійся, — заспокоювала тітонька Звара племінника, — Ілонка не легковажне дівчисько, а приишкла вона тому, що незабаром вийде заміж. Усі

наречені сохнуть перед весіллям. Коли одружитесь, усе владнається». І Андрій охоче їй вірив.

З цієї причини Сузанка Грубик не застала подругу вдома.

— Та як же ви, тітонько, могли залишити Ілонку в хрещеної? Хіба ви не знаєте, що пропасниця — дуже заразна хвороба. Юрко Леготський побував на похороні померлої від пропасниці родички й там заразився, а потім заразив і Даніша. А раптом Ілонка теж захворіє?

Тітонька Звара перелякалася й сказала, що взавтра ж піде по дочку.

— Коли вона повернеться, нехай зайде до мене, — попросила Сузанка.

Почувши тітчину обіцянку, Сузанка попрощалася з нею й пішла додому.

По дорозі вона вирішила завітати до Леготських, щоб побачитися з Юдкою й попросити її не хвилюватися за дитину. Вона йшла вздовж струмка в напрямку долини, коли почула, як із нею хтось привітався, й озирнулася.

— Павле, ти?

— Так, Сузанко. А ти звідки?

— Від вас. Я зайшла провідати Ілонку, але її не було вдома.

— Її нема вже з вівторка.

Сузанка подивилася в обличчя Павла й побачила в його очах сльози. Їй було дуже жаль парубка,

хотілося сказати: «Павле, я знаю, яка скорбота в твоїй душі». Але замість цього дівчина лише привітно запитала, куди він прямує.

— До Імриха, щоб дізнатися, чи нема Яна на млині.

— А я до Юдки, ходімо разом. Тобі кожного дня треба бути в лісі? — запитала вона Павла трохи згодом.

— Ні, не обов'язково, — відповів він і почервонів. — Протягом тижня в мене багато роботи в лісництві, а в неділю я просто відпочиваю в лісі.

І Павло став розповідати, про що він прочитав сьогодні в Слові Божому. Сузанка його уважно слухала, а потім тихо промовила:

— Ми повинні бути слухняними Ісусові Христу, навіть якщо іноді це нелегко.

— Правильно. Навіть якби нам це коштувало життя. Адже Ісус теж був слухняний Батькові до хресної смерті!

— І Йому, мабуть, було нелегко.

— Звичайно. Адже ти знаєш, як Він тужив у Гефсиманії. Проте коли Він сказав: «Отче Мій, як ця чаша не може минути Мене, щоб не пити її, — нехай станеться воля Твоя!»³³, Йому Стало легше, і Отець допоміг Йому витримати всі страждання.

«Він і тобі допоможе, — подумала Сузанка, — і не лише тобі й Ілонці, а й мені теж...»

³³ Матвія 26:42.

За розмовою вони не помітили, як дісталися до млина. Усі були раді їх бачити, особливо Даніш. Хоча він завжди казав, що не може чути Слова Божого, і вважав, що старої віри йому цілком достатньо, він не припускав, що через кілька днів у своїй душевній боротьбі знайде розраду в тих, котрі не залишилися в тій вірі, в якій народилися, а шукали Господа. Ісус знайшов їх і сказав: «Ось нове все творю!»³⁴

Даніш не міг знати, що, коли він буде лежати хворий і слабкий, у його хаті зберуться Павло Муртин, Сузанка Грубик, Ян Терновський, Імрих, Юдка й принесуть йому істину Божу. Але тепер це було саме так. Несповідимі шляхи Господні!

Даніш лежав із заплющеними очима, і присутнім здавалося, що він задрімав. Але, незважаючи на головний біль, Даніш розмірковував над тим, що сталося з їхньою родиною. Раніше тут зайвий раз не згадували про Спасителя, а тепер тільки й мови про Нього, ніби всі були віддані цій святій Особистості. Даніш чув, як усі молилися за нього, як переживали, що коли він не увірує, то загине навек. Він теж став подумки молитися й просити про милість. Це було його першою щирою молитвою, тому що всі попередні молитви були тільки словами, які не виходили з серця.

³⁴ Об'явлення 21:5.

Коли друзі закінчили молитися, він сам попросив їй прочитати щось із Біблії. Ян передав Павлу Священне Писання, і той розгорнув п'ятнадцятий розділ Євангелія від Луки, де мовилося про заблукалу вівцю, загублену драхму, блудного сина та його радісне повернення до батька.

Даніш знову заплющив очі. На душі в нього було легко, як ніколи, ніби з нього зняли важкий тягар. Від слабкості він заснув, і йому наснилося, наче він і є той блудний син, котрий повернувся додому до свого батька, і що все це відбувалося десь далеко, у найпрекраснішому місці, і батьком був Бог.

Друзі, коли побачили, що Даніш заснув, стали прощатися. Ян вирішив іти разом із Павлом, а Імрих пішов проводити Сузанку.

— Я не можу передати словами, як я зрадив, коли ти завітала до нас, — узявши Сузанку за руку, признався Імрих. — Я знаю, що ти прийшла до Юдки, але ти й мені довела, що не цураєшся нас, Леготських.

Серце дівчини закалатало удвічі частіше. Вона зрозуміла, що настав момент, про який вона молилася, і вона повинна прийняти рішення на все подальше життя, тому що потім їй забракне рішучості. Вона підвела голову й подивилась у вродливе й схвильоване обличчя Імриха.

— Сузанко, — нахилився до неї Імрих, — багато часу проминуло відтоді, як ти відмовилась від мене.

І ти була права, сьогодні я вдячний тобі за це. Нещастя чатує на ту дівчину, яка одружиться з п'яницею. Але тепер, коли я кинув пити і, якщо Господь помилує, ніколи не буду пити, прошу тебе: будь моєю. Даніш теж увірує в Ісуса Христа, і наш дім перетвориться на земний рай. Якщо ти станеш моєю дружиною, та млині перестануть лаятись, тому що Катерині з Юрком буде перед тобою соромно. А якщо батько іноді зірветься, ми викажемо терпіння. Та й до млина ми не прив'язані. Благаю тебе, Сузанко, будь моєю! Скажи «так»! Можна мені в твоєї матері попросити твоєї руки?

— Можна, — відповіла Сузанка, опустивши голову, щоб він не бачив, як вона зблідла. — Але весілля справимо після жнив.

— Як хочеш, Сузанко, тільки б ти стала моєю! — радів парубок, обіймаючи дівчину. — Знаєш, останніми днями, особливо сьогодні, мене тривожило таке дивне почуття, що я тебе не вартий і що ти мене покинеш. Не знаю, чи встояв би я у вірі, якби тебе не було поруч зі мною. Та якщо ми будемо разом, я тобі в усьому зможу довіритись, і Бог допоможе мені встояти, хоч би що сталося.

Попри душевний біль, Сузанка раділа. Отже, вона мала рацію, коли думала, що без її підтримки Імрих не встоїть. Зрозуміла, яке щастя врятувати людину, пожертвувавши для цього особистим щастям. Адже Ісус Христос віддав Своє життя й за недостойних.

Сьогодні Імрих засидівся в Сузанки. У її матері не було приводу зачиняти перед ним двері, і він вибачився перед нею за свій минулий прихід. Потім він попросив у матері Сузанки руки її доньки, перш ніж за звичаєм зашле до них сватів. Мати дуже дивувалася з того, що Імрих так змінився, і раділа, що й дочка стала іншою. Вона сиділа й розмовляла з Імрихом, але це була така чиста розмова, яку можна було б вести в церкві.

Імрих, коли прощався, випросив у Сузанки поцілунок, і було видно, як це його ошчасливило. А колись він раніше за опівночі не пішов би від неї.

Матінка Грубик довго не могла заснути цієї ночі й бачила, що спочатку дочка довго стояла навколішки біля свого ліжка, а потім підійшла до вікна. Вираз її блілого обличчя, яке при світлі місяця нагадувало ікону, було лагідним, на очах блищали сльози. Трохи згодом мати підійшла до доньки, яка мирно спала, і побачила, що руки в Сузанки складені ніби для молитви.

«Що з нею сталося? — запитувала вона, милуючись донькою. — Чи стала Сузанка такою через нову віру, чи захворіла? Її просто не впізнати». Раптом вуста доньки заворушилися, і коли мати до неї нахилилась, то почувала слова: «Так, Ісусе Христе, Ти його врятуєш, і я теж хочу йому допомогти».

З материнських очей покотилися сльози. Вона поцілувала доньку й тихенько вклалася спати.

Любов Христа

Того вечора на світі не було людини, щасливішої за Імриха Леготського. Він поспішав додому й так радів, як може радіти лише наречений. Дорогою він зустрів Яна Терновського, який повертався від Муртинових до своєї хижки, бо на млині вже могли обходитися без нього.

— Я проведу тебе, — сказав Імрих. — Сьогодні мені все одно не заснути.

— Чого ж тобі другий день поспіль не спиться? — запитав товариш, крокуючи поруч із ним.

— Знаєш, Янку, від щастя!

— Від щастя?

Ян подивився в радісно збуджене обличчя Імриха, і воно нагадало йому обличчя Андрія, коли той розповідав йому про своє велике щастя — Ілонку.

— Незабаром ти сам від інших про все довідаєшся, але я хочу, щоб ти розділив зі мною мою радість, — пояснив Імрих. — Ти знаєш, що я довго ходив до Сузанки Грубик, але й інші хлопці теж до неї ходили. Потім вона попросила, щоб я прогнав їх, а мені дозволила залишитись. Останньої перед моїм покаєнням неділі я прийшов до неї напідпитку. Вона мене вигнала й пригрозила, що не вийде за мене заміж. З того часу я з нею про це більше не розмовляв. Сьогодні я проводжав її додому й по-

просив її руки, і вона погодилася. Після жнив, якщо на те буде воля Божа, ми справимо весілля.

Відтак Імрих розповів Янові про свої сумніви: як він боявся, що Сузанка кине його, а він без неї навряд чи встояв би у вірі. Він не чекав від друга відповіді чи поради, а був просто радий, що може з кимсь поділитися переживаннями. Коли б Імрих знав, якого болю завдають другові його слова, то не став би так вихвалитися своїм щастям й планами на майбутнє.

Якби з ясного неба раптом гримнув грім, Яна це вразило б менше, аніж несподівана звістка, що Сузанка — наречена Імриха. Розуміючи, що товариш не може без неї жити, Ян добре уявляв собі щасливе життя Імриха з Сузанкою: поки він працює, вона порається вдома, як це було під час хвороби Юдки. Саме так він уявляв і своє сімейне життя, коли сьогодні після полудня поспішав додому, щоб поговорити з Сузанкою.

Але тепер у нього залишилися тільки мрії... Вона кохала Імриха. Йому сьогодні лише здалося, що вона прихильна до нього. Ні, вона кохала Імриха й буде йому належати. Ян не знав, що відповісти другові. На щастя, вони зустріли старого мірошника, тож Імрих попрощався й пішов із батьком додому.

Дорогою Імрих подумав, що треба розповісти батькові про свої наміри, щоб усе було як годиться.

— Батьку, — почав він, — ви давно хотіли, щоб я одружився. І от, виконуючи вашу волю, я сьогодні заручився з Сузанкою Грубик.

— Знаєш, Імриху, — відповів мірошник, почісуючи за вухом, — такої своєї волі я тобі начебто не виказував. Я вже вибрав для тебе дівчину. Навіщо тобі ця пустунка, яка тільки те й уміє, що шити?

— Знаєте, батьку, — скипів Імрих, — мені не треба дівчини з посагом. Я кохаю Сузанку, і вона мені дорожча за всіх на світі. Про іншу й чути не хочу, хай навіть вона буде багачкою та найпершою красунею. Я й раніше не ганявся за багатством, а тепер і поготів.

— Не мели дурниць, — скривився мірошник, хоча знав, що не вдасться умовити сина. — Біля снопів добре збирати колосся, та якщо ти одружишся проти моєї волі, тоді добувай свій хліб сам і годуйся зі своєю Сузанкою її ремеслом.

Імрих хотів обуритись, але стримався.

— Не тривожтеся, прогонуємося без вас. А якщо вам жаль кузні, то я в ній не працюватиму. Після весілля ми з Сузанкою можемо переїхати в Тополине. У неї там є будиночок, і я в прибудові до будинку зроблю нову кузню.

Мірошник злякався. Хто тоді працюватиме в полі? Без Імриха буде непереливки.

— Але ж я не виганяю тебе, — вже по-дружньому заговорив він. — Тільки мені не подобається, що ти вибрав дівчину, яка нічого не вміє.

— Не кажіть так, бо ви її не знаєте. Звичайно, вона не така робітниця, як Катерина, але Бог не створив усіх людей однаковими. Шитвом вона більше заробляє, ніж Катерина в полі. Якби всі жінки ходили біля худоби чи працювали в полі, хто б тоді займався шитвом і рукоділлям?

Батькові довелося погодитись із сином, і подумки старий з подивом зазначив, що Імрих не лається, як бувало, а натомість каже цілком слушні речі.

— Роби як знаєш. Моє діло тебе попередити. Потім не нарікай. Коли хочеш справляти весілля?

— Після жнив. Та вам, батьку, не треба нічого готувати. Мати Сузанки хоче, щоб весілля було в них.

— Гарзд, про це згодом поговоримо, але Грубичка мені не указ, — сказав мірошник, гордовито розправивши плечі.

Батько з сином мовчки поверталися додому, і кожний думав про своє.

Тим часом Ян Терновський сидів біля своєї хижки. Його вірний пес, добрий друг Дунчо, уткнувши голову в коліна хазяїна, лизав йому руки. Проте Ян не помічав собаки й почувався геть самотнім! Він намагався змиритися з думкою, що йому раз і назавжди треба звикнути до самотності. Якось він сказав Андрію, що Господь часом звільняє серце від усього, щоб Самому зайняти в ньому місце. Так от

тепер Він вивільнив і його, Янове, серце. Не здійснилася прекрасна мрія про земне щастя, про любов. Його щастя розквітло, наче квітка навесні, але нічний приморозок обірвав її цвітіння.

Ян запитував свого Господа: «Чому це сталося зі мною? Чому Ти попустив це? Мені було так добре з Тобою, у мене в серці був рай. Краще б я ніколи не зустрівач Сузанку! Однак, як сказав Імрих: «Без Тебе ми були б сліпі». Хіба мені замало, що я зможу їм послужити? Хіба мені за це потрібна винагорода на землі? Чи я заздрю Імрихові? Хіба я казав, що без цієї дівчини не встою у вірі? Ні, Господи, я її дуже кохаю, але Ти мені дорожчий! Я знаю, що не перестану кохати Сузанку, але я також знаю, що Ти збережеш мене від гріха. Я не хочу заздрити другові. Збережи мене, Господи, від заздрощів. Зроби так, щоб вона та Імрих ніколи не довідалися про моє кохання, щоб між ними не виникло відчуження, інакше вони більше не прийдуть до мене. Імрих буде мене уникати. А якщо довірять мене, я до кінця свого життя зможу їм служити. Неправда, що на землі людина не може бути щасливою, якщо не отримає те, чого бажала, якщо вона пожертвує своїм щастям заради іншого. Ні! Істинне, єдине й нескінченне щастя — це Ти, Господи, а Тебе в мене ніхто не відбере».

Ян упав на коліна й у молитві ще раз назавжди віддав серце своєму люблячому Господу. Він навіть не підозрював, як дорого заплатила його кохана

дівчина за мир і спокій, які наповнили тепер його серце. Якби Ян знав, що його земне кохання було взаємним, то його серце палало б вогнем кохання. Проте якщо вогонь не підтримувати, він згасне.

«Повір мені, Яне, — казав йому напередодні Павло, — я вдвічі страждаю, бо страждає Ілонка. Я вже тиждень не бачився з нею. Мабуть, вона так само тужить за мною, як і я за нею, і просить допомоги в Бога».

Хіба Ян вже не переживав такі ж самі почуття? Але тепер він завжди буде запитувати про Сузанку, розмовляти з нею й не боятися, що завдає їй болю. Ян не знав, яке благо зробила сьогодні для нього Сузанка, коли приховала своє кохання до нього.

Минуло два тижні відтоді, коли Даніш уперше звернувся до Господа. Багато води сплигло за цей час зі струмка біля млина. Обидва брати Леготські одужали. Юрко знову працював на млині й залишився таким самим безбожником, як і раніше, і так само лаявся через кожну невдачу.

Даніш працював удома. Люди казали, що Юдка віддячила йому за прислів'ям «Хто в тебе кине каменем, тому дай хліба». Вона сумлінно дбала про чоловіка. Та й він був дуже уважний — таким добрим до неї його не бачили навіть після їхнього весілля.

Люди в селі гомоніли, що хвороба змінила Даніша. Але вони не знали, що він не просто змінився,

а воскрес із мертвих. Колишній Даніш помер, тепер поруч із коханою дружиною жив новий Даніш. Юдці не було потреби більше відстоювати Божі заповіді, тепер вони разом виконували їх.

До Юрка приїхали на канікули син і викликана з міста дочка. Син майже весь час проводив у лісі й пустував, як казали старі, через молодість, над усіма верховодив, навіть над дідом. Дочка на кожний палець начепила по каблучці, зробила модну зачіску й чепурилася наче панна. Мати не примушувала її працювати й пишалася своєю красунею дочкою. А старий мірошник злостився на онуку, тільки вона його не боялася, бо, ставши міською жителькою, забула про пошану до старших. Вона звикла робити все по-своєму. Нерідко прикро вражений старий приходив до своєї молодшої невістки, щоб знайти в неї розраду.

Старий мірошник бачив, що Даніш змінився і дружина тепер не чула від нього жодного брутального слова. Вони разом читали Слово Боже, і старий не ставав їм на заваді, а дедалі частіше залишався в них, щоб послухати. З того часу як на млині побував Ян Терновський, старий дивився на його віру інакше.

Так, незвичайна була в Яна віра. Вона змінювала кожного, хто до неї звертався. Прикладом того були сини старого Леготського. Поступово в домі звикли до того, що брати змінилися, і все пішло своїм звичаєм.

А в Муртинових сталася велика біда, і всі односельці жаліли Андрія. Коли він з Ілонкою мав іти до церкви, щоб оголосити про свої заручини, Ілонка захворіла, бо заразилася від своєї хрещеної.

Мати плакала над дочкою, і Андрій був невтішний. Про Павла жінки розповідали, що він у лісі більше нікого не штрафує і на вигляд наче хворий.

— Ілонка навряд чи виживе, — казали жінки, які відвідували її, — уже лежить, як мертва, нічого не бачить і не чує. Тільки іноді розплющить очі й озирається навколо, наче шукає когось. І, подумати тільки, Сузанка Грубик сидить біля неї день і ніч.

Так балакали жінки, проте знали вони далеко не все. Навіть якби Ілонка страждала від пропасниці, хіба не мати в була в тому винна? Адже це вона послала своє дитя до родички, щоб розлучити її з Павлом. А тепер раптом Ілонка помре?

В обіймах смерті

Був спекотний полудень. Глухі розкоти грому передвіщали наближення грози. Ці розкоти чув молодий лісник, проте не зважав на них і байдуже лежав під деревом. Поруч із ним була розгорнута його вірна супутниця — Біблія. Він не читав її сьогодні. Йому раптом здалося, що в цій книзі він не знайде ні слова розради для своєї зажуреної душі. Його Ілонка помирала, а він навіть не міг бути

поруч із нею. Хіба йому не можна все кинути й поспішити до неї? Служба в лісництві не ставала йому на заваді. Та як він міг прийти до Ілонки й не подати їй руки, не впасти біля її ліжка на коліна з відчайдушним благанням: «Боже мій, не віднімай її в мене!»? Йому здавалося, що його обійми захистили б Ілонку від смерті. Але він не міг її обійняти, бо вона належала Андрію.

«Ні, це несправедливо! — обурювалося все його ество. — Ілонка призначена мені, а через те, що вона не може стати моєю, Ісус забирає її до Себе. Я б змірився з тим, що Христос бере її до Себе, де царює правда, де всі стають схожими на ангелів. Як би я хотів зустрітися там із нею! Та як мені жити на землі, якщо Ілонки не буде зі мною? Боже мій! Боже мій! — молився Павло. — Дай мені хоч трохи побути з нею, щоб попрощатися, перш ніж вона піде назавжди! На одну мить поверни її до пам'яті, аби вона впізнала мене».

Павло піднявся з землі й узяв книгу, щоб іти додому. Спалахнула блискавка, вдалині прогуркотів грім, і порив сильного вітру загойдав дерева. Дощу іще не було, але все навколо потемнішало. Поруч із Павлом одиноке дерево з жахливим тріском ударила блискавка, і воно запалало. Від кожного розкоту грому Павло здригався, чого раніше з ним не було. Можливо, це через страшні думки, які закрадалися до його серця. А якщо Бога нема і його віра хибна?

Якщо Бога немає, то нема й вічності. Отже, не буде й зустрічі з Ілонкою? Чи не краще тоді приставити до серця рушницю й покінчити з нікчемним і жалюгідним життям?

Але блискавка своїм спалахом, здавалося, застерігала його: «Не вір, Бог великий, святий і всемогутній!». «Бо наш Бог — то “палючий огонь”»³⁵.

«О Боже, допоможи мені, захисти мене від сумнівів!» — вигукнув Павло й притис до себе Священне Писання. Над хмарним небом було інше небо, і там чекало на нього блаженство, котре такою дорогою ціною здобув Христос на Голгофі. І це блаженство чекає на всіх тих, котрі увірували в Ісуса, воно чекає й на Ілонку. Ян, коли вчора відвідував Муртинових, запитав: «Ілонко, чи любиш ти Ісуса Христа?» У відповідь вона радісно закивала головою, а руки притисла до серця.

Так, вона любила Господа. Щоб виконати Його волю, вона зголосилася стати дружиною Андрія, а тепер Господь забирає її до Себе. «Хоча б Він почекав, поки я побачу її», — подумав Павло й побіг додому.

А там панувала скорбота. Стан Ілонки був украй тяжкий. Ніякі ліки вже не допомагали. Поруч із нею були Ян Терновський і Сузанка Грубик. Згодом прийшли Юдка з Імрихом. Побачивши, як Ілонка страждає, вони почали молитися, щоб Господь

³⁵ Євреїв 12:29.

полегшив її страждання, якщо на те Його воля. При- тихлі й безпомічні, вони стояли біля ліжка Ілонки, життя якої поступово згасало. Ян тримав за руку Андрія й зі співчуттям дивився в розгублене обличчя друга.

Важко бачити смерть молодої людини, бо з нею помирає її земне щастя. Раптом Ілонка розплющи- ла очі й обвела всіх поглядом. Було видно, що вона когось шукала.

— Що тобі, дитятко моє? — схилилася над нею ридаюча мати.

— Де Павло? — запитала Ілонка з такою ту- гою, що в усіх, хто був у кімнаті, сльози на очі на- котилися.

— Тут я, Ілонко, — почула вона у відповідь, і Павло, не звертаючи уваги на присутніх, підійшов до дівчини.

— Ти прийшов?! — вигукнула Ілонка.

Павло трохи підняв її на постелі й притис до себе.

— Я прийшов, Ілонко, тільки ти не йди від мене. Я не можу бачити, як ти вмираєш.

— Ні, дай мені вмерти, — просила вона — так буде краще. Я Андрія кохаю, дуже кохаю. Я хотіла позбавити його журби, відплатити йому за добро, яке він для мене зробив. Але це завдає тобі болю, а я без тебе не можу жити. Я ще мало знаю про рай, але Ісус Христос буде зі мною. Він найшов мене і візьме мене до Себе.

Усі присутні плакали й не почули, що відповів Павло. Тільки Андрій не плакав. Він вивільнив свою руку з руки Яна й вийшов з кімнати. Надворі вирувала гроза, і Андрієві здавалося, що блискавки наче вказували на нього, а грім гримів: «У цьому горі винний ти, тільки ти!»

«Чому я не облишив Ілонку? Вона була така добра й хотіла вберегти мене від страждань. Проте вона кохає брата й хоче тепер померти, аби не бачити його мук. Павло так мене любив, що хотів віддати її мені, хоча Бог створив їх одне для одного. Тепер вона помирає, тому що я хотів зробити її своєю. О Боже! — вигукнув Андрій. — Помилуй мене, грішного, не забирай від нас Ілонку, я обіцяю Тобі, що віддам її Павлові. Я хочу, щоб вона була щасливою! Не забирай її від нас!»

— Андрію, де ти? — покликав його Імрих. — Заходь, Ілонка вже відходить.

Коли Андрій кинувся до вмираючої, йому здалося, що Павло в обіймах тримає сплячу.

— Ілонко! Ілонко, не вмирай! Я віддаю тебе Павлові, тільки не помирай! — ридав Андрій.

Очі дівчини розплющилися, і судоми пробігли її тілом.

— Не вмирай! — ще раз крикнув Андрій. — Я повертаю тобі дану тобою обіцянку бути моєю.

Відблиск щастя промайнув на обличчі дівчини, і блаженна посмішка з'явилася в неї на устах.

Поглянувши на братів, вона знепритомніла. Усі подумали, що вона відійшла до кращого світу, і не на смілювалися більше її турбувати.

Однак Ілонка була жива й чула, як Павло сказав: «Візьми її, Господи Ісусе, й забери у Своє Царство». Вона була щасливою, що Андрій перестав думати тільки про себе й своє щастя, повернувши братові те, що тому подарував Бог. І тоді Лікар Небесний віддав Муртиним найдорожче, що було в них на землі.

Ілонка опритомніла, її дихання відновилося, і всі побачили, що вона жива. Це було справжнє диво.

Коли всі звелися після молитви, до якої закликав Ян, Андрій кинувся до Павла на шию зі словами:

— Брате, заради ран Христа прошу — прости мене. Прости, що я хотів відібрати в тебе Ілонку, але я так її кохав, що не хотів вірити, що й ти її кохаєш. При свідках я повертаю її тобі. Тільки б вона залишилася живою, тільки б я побачив її щасливою! Я влаштую вам весілля й буду тішитись з вашого щастя.

— Нехай винагородить тебе Сам Ісус Христос за твою добрість, — відповів Павло, обіймаючи брата. — Сам Господь і наші друзі свідки того, що ти повернув мені Ілонку не на мою вимогу, а добровільно, з любові.

Це була дивовижна мить, тому що кохання узяло гору над егоїзмом. Раділи ангели й Господь, Котрий

сказав: «Нову заповідь Я вам даю: любіть один одного! Як Я вас полюбив, так любіть один одного й ви!»³⁶

Справжнє щастя

Настала осінь. З ланів зібрали врожай, проте гілки дерев у садках ще гнулися під вагою плодів. Дереву шелестіли різнобарвним листям, і такої пори було приємно прогулятися лісом.

Леготські мали тепер три невістки, і дві молодші любили одна одну як сестри. У них усе було спільним, і між ними ніколи не виникало сварок, як і поміж їхніми чоловіками. Важко було визначити, хто з молодих Леготських кращий чоловік — Даніш чи Імрих — і яка з невісток краща дружина.

Старий мірошник був задоволений, що Імрих оженився. Раніше він ніколи не був так гарно вдягнений, як тепер, — Сузанка обшивала всіх родичів, та особливу увагу приділяла чоловікові й свекру, який у ній душі не чув. Часто він підсідав до дружини Імриха й дивився, як вона працює.

Сузанка довела йому, що може впоратися з будь-якою роботою.

Дружина Юрка не насмілювалася поводитися з нею так, як з Юдкою. По-перше, вона боялася Імриха, а по-друге, Сузанка вміла підкоряти серця

³⁶ Івана 13:34.

людей, і її любов поширювалася на всіх Леготських. Навіть Юркові син і донька з нею відкидали свою пиху. Проте Юркова дочка надовго вдома не затрималася. Працювати вона не хотіла, невибаглива їжа була їй не до смаку, та ще батько лаяв її за міське вбрання. І Катерина вирішила відпустити її до міста, бо все одно тут пари для своєї дочки вона не бачила.

Краще від усіх Леготських велося Йосикові. Він не знав, кого більше любити — матусю чи тітку Сузанку, тож наділяв своєю любов'ю обох. Іноді, коли всі сходилися гуртом, Юдка казала: «Сузанко, ти як сонечко в нашій хаті». До її думки приєднувався Даніш, а про Імриха годі було й казати. Той просто світився від щастя і був такий ласкавий, що в усій окрузі годі було знайти когось схожого на нього. Усі, хто знав його раніше, не переставали дивуватися.

А як Сузанка? Якби її запитали, чи щаслива вона з Імрихом, вона б із чистим серцем відповіла «так». Вона усвідомлювала, що, поки вона поруч з Імрихом, Ісус Христос нею задоволений, а це — запоручка її щастя. Вона відчувала благословення Боже, через те й люди линули до неї. Її охоче слухали, коли вона розповідала про Бога, радо з нею спілкувалися. Імрих не заважав дружині чинити добро. Якщо вона приходила до нього в кузню й казала, що тій чи іншій людині потрібна його допомога, він відкладав будь-яку нагальну справу, аби допомогти.

Матінка Грубик насолоджувалася Сузанчиним щастям. Вона раділа, що в неї такий гарний зять і що він шанує її за її доньку, яку вона виростила й яка стала йому гарною дружиною. Але мати знала, що не вона виховала дочку гарною людиною, і поступово зрозуміла, як для Сузанки справдилися слова: «...на час вечора станеться світло»³⁷.

У домі Муртинових усім заправляла молода господиня. Люди дивувалися, що на весіллі в Муртинових нареченим був не Андрій, а Павло, — він повів наречену до вівтаря. І одягнутий Павло був не в міський костюм, а в святкове селянське вбрання. Свого міського костюма він позбувся, бо вже не хотів бути вищим за брата, дотримуючись наказу Христа: «А хто з вас бути першим бажає, — нехай буде він вам за раба»³⁸. Павло не хотів більше підноситись над людьми, і люди потяглися до нього — з повагою та любов'ю.

Муртинови жили в любові й злагоді. Павло з Ілонкою працювали залюбки й дружно господарювали в своєму невеличкому господарстві. Андрій робив усе належне, аби, як обіцяв, радіти їхньому щастю. Повертаючись із лісу, Павло з радістю обіймав брата. Навіть у дитинстві вони не любили один одного так щиро, як тепер. І матінка Звара теж полюбила зятя.

³⁷ Захарія 14:7.

³⁸ Матвія 20:27.

Андрій був щасливий. З ним сталося те, що передрікав йому Ян: Ісус Христос вивільнив його серце від усього, щоб зайняти його повністю. Андрій прийняв Ісуса Христа в своє серце, і Він змінив його. Тепер Муртинов разом з іншими вивчав Слово Боже і задля цього двічі чи тричі на тиждень приходив до Яна Терновського. Усім подобалося збиратися в Яна, у його хижці було затишно й відчувалася істина слів Христа: «І ото, Я перебуватиму з вами...»³⁹ З молоддю приходила матінка Грубик. Разом вони вчилися пізнавати волю Божу, щоб потім її виконувати.

Оскільки Ян залишився сам, Господь виконав Свою обітницю: «Не бійся, з тобою бо Я»⁴⁰. Тут Господь жив зі Своєю слугою і дарував Своє світло й Свою любов людям. Ян цілковито й беззастережно віддав своє серце Господу, і Господь дарував йому багато земної любові: в Яна було четверо братів і три сестри, які часто до нього навідувались. Коли він залишався сам, то відчував радість і щастя, які словами важко передати. Його не зрозуміли б навіть близькі друзі, бо щастя від постійної присутності Господа знаходять лише ті душі, які від щирого серця можуть сказати: «Ісуса Христа для мене доволі!»

³⁹ Матвія 28:20.

⁴⁰ Ісаї 41:10.

Зміст

<i>Біля підніжжя Муртину</i>	3
<i>Повернення</i>	12
<i>У Леготських</i>	21
<i>У Тополиній долині</i>	34
<i>Відвідини</i>	41
<i>Чужий</i>	47
<i>У горах</i>	55
<i>Тривожні роздуми</i>	67
<i>Страждання заради Христа</i>	81
<i>Труднощі</i>	93
<i>Спогади</i>	108
<i>Прекрасне життя</i>	119
<i>Важке випробування</i>	127
<i>Земне щастя</i>	135
<i>Визволення</i>	141
<i>У церкві</i>	149
<i>Зруйновані мрії</i>	156
<i>Право матері</i>	174
<i>Хвороба</i>	180
<i>Велика перемога</i>	191
<i>Любов Христа</i>	206
<i>В обіймах смерті</i>	213
<i>Справжнє щастя</i>	219

**Христина Рой
Щастя**

Видавництво «Світло на Сході»,
Київ, вул. Хорольська, 30.

Тел. (044)296-86-35,
e-mail: publishing@sns.org.ua

Підписано до друку .
Замовлення №
Формат 107x165
Наклад 5000 примірників, другий завод.
Надруковано

ISBN 966-8501-07-1